Bálgá nala

– Kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä

Painotupa, Oulu – 2010

SámiSoster ry

SISÄLTÖ

1 Johdanto 5

2 Saamelaisten lainsäädännöllinen asema ja oikeudet alkuperäiskansana 10

3 Saamen kieli ja saamelaiskulttuuri 16

4 SámiSoster ry saamelaiserityisen toiminnan kehittäjänä 28

4.1. Sámás terapiijjas – matkalla saamenkieliseen puheterapiaan 30
4.2. Sámi servodat mánnábearrášiid veardasašdoarjagin – saamelaisyhteisö lapsiperheiden vertaistukena 41
4.3. Goaikkanas - Sámi vugiin fámuid gárrenávnnasbargui – Saamelaiset voimavarat päihdetyöhön 52
4.4. Dearvasit eallin – Terveempi elämä 68
4.5. Nuorten Utsjoki – Nuorten elämänlaatua edistämässä 83
4.6. Järjestölähtöinen auttamistyö saamelaisessa vanhustyössä 96

5 Kehittämisen tukirakenne SámiSoster ry:n projekteille 109

6 Bálgá nala - Polulle: Kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä 112

Kirjoittajat 119

1 JOHDANTO

Ristenrauna Magga

Kulttuurisen erityisosaamisen tarve kasvaa yhteiskunnan monikulttuuristumisen myötä. Pohjois-Suomessa korostuu erityisesti saamenkielisen ja -kulttuurisen erityisosaamisen tarve.

Saamelaisessa käsitemaailmassa ei ihmistä, luontoa ja kieltä eroteta toisistaan. Sana Sápmi tarkoittaa Saamenmaan lisäksi myös saamelaisia ja saamen kieltä. Saamen kansan perusta on sen äidinkielessä. Kieli on kansan muisti, joka säilyttää ja kuljettaa kulttuuriperintöä ja on aina ympäristönsä kuva. Kielestä näkee, mikä ihmiselle on ollut tärkeää nimettäväksi hänen ympäristössään. Kielessä ovat saamen kansan arvot, kokemukset ja tietämys. Kielen kautta hahmotetaan maailmaa, osallistutaan yhteiskuntaan ja kulttuuriin, ja sen kautta koko ajattelutapa määräytyy.

Tänä päivänä saamelainen yhteisö joutuu toisaalta sopeutumaan nyky-yhteiskunnan järjestelmiin ja toisaalta taistelemaan entistä enemmän ja uusin keinoin oman kulttuurin sekä kielensä säilyttämiseksi. Saamelaiset yksilönä ja yhteisönä tarvitsevat tukea sekä erilaisia auttamiskeinoja, jotka ovat omakielisiä ja suunniteltu sekä toteutettu saamelaisten omista lähtökohdista, saamelainen kulttuuritausta, perinteiset arvot, elämänmuoto ja ajattelutavat huomioon ottaen.

Omakielisyys ja kulttuurisen ymmärryksen tarve korostuvat erityisesti sosiaali- ja terveyspalveluissa, joissa käsiteltävät asiat ovat hyvin henkilökohtaisia ja vaikeasti kommunikoitavia. Hoitotilanteessa kielen merkitys on suuri. Kieli ei ole vain verbaalisen kommunikaation väline, vaan sillä on vahva emotionaalinen ulottuvuus. Äidinkieli on tunteiden kieli. Se on kieli, jonka avulla henkilö ensimmäiseksi oppii ilmaisemaan itseään ja tunteitaan. Äidinkielen avulla henkilö omaksuu sen ryhmän säännöt, normit ja arvot, johon hän kuuluu. Se on ihmisen identiteetin tukiranka ja rakennusaine. Äidinkielellä on suuri merkitys hoidon laatuun. Mitä sairaampi potilas on, sitä suurempi merkitys äidinkielellä voidaan katsoa olevan. (Lukkarinen 2001)

Tarkkaan ottaen hyvinvointialalla kyse ei ole vain äidinkielisistä palveluista. Kielen ohella vähemmistökulttuurin erityispiirteet tulisi tunnistaa ja ottaa paremmin huomioon perus- ja erikoissairaanhoidon palveluiden tuotannossa.

Saamelaisten kielelliset oikeudet ovat luonnollisesti omakielisten palvelujen peruslähtökohta. Sen ohella kyse on kuitenkin myös palvelun laadusta, tehokkuudesta ja taloudellisuudesta, johon kommunikaatiossa esiintyvät vaikeudet merkittävästi vaikuttavat. Toisaalta kyse on hoitoetiikasta. Voidaan asettaa kyseenalaiseksi toimintatapa, missä sairasta tai vaikeuksissa olevaa henkilöä kuormitetaan lisää toimimalla hänelle vieraalla kielellä. (Lukkarinen 2001)

Sosiaalisissa ja terveydellisissä ongelmissa korostuu myös yksilön tarve tulla ymmärretyksi oman kulttuurinsa jäsenenä. Saamelaisten omakielisillä, kulttuurisidonnaisilla sosiaali- ja terveyspalveluilla sekä järjestölähtöisellä auttamistoiminnalla on laajaa merkitystä paitsi saamelaisille palvelujen käyttäjille myös koko saamen kansalle. Niillä on merkittävä rooli saamen kielen ja kulttuurin säilymiselle ja elinvoimaisuudelle. Sen vuoksi saamelaisten hyvinvointia tukevien ja syrjäytymistä ehkäisevien palvelujen ja tukitoimien toteuttaminen vaatii erityistä huomiota. Kielen ja kulttuurin kehittymistä eivät ylläpidä ainoastaan kielenopetus ja koulutus, vaan siihen osallistuvat kaikki hyvinvointipalvelujen tuottajat.

Saamelaiset elävät osana valtakulttuuria, sen yhteiskunnallisia käytäntöjä ja institutionaalisia rakenteita. Samalla he elävät osana omia kulttuurisia erityispiirteitään, tapojaan ja instituutioitaan. Kyse on kaksinkertaisista kulttuurisista tavoista ajatella, jäsentää ja toimia, mukaan lukien arvot, normit ja asenteet. Nämä ovat osin päällekkäin meneviä, osin erillisiä: rinnakkaisia, kilpailevia tai ristiriitaisia. Valtayhteiskunnassa ei useinkaan tulla oivaltaneeksi tätä seikkaa, kun kaikki näyttäisi toimivan enemmän tai vähemmän jaetun merkitysjärjestelmän mukaan. (Heikkilä 2008)

Saamelaisten palvelujen kehittäminen asettaakin monenlaisia haasteita, mm. kulttuurisen ymmärryksen lisäämisen tarvetta, uudenlaista ajattelua palvelujen sisällöistä ja toteuttamistavoista, keskustelua, koulutusta, resursointia, tiedon hankintaa sekä saamelaisten perinteisen tiedon ja taitojen hyödyntämistä palvelujen sisällöissä ja toimintatavoissa.

Keskeisessä asemassa kehittämistyössä ovat erityisesti ne palvelut ja auttamistoimet, joissa kielen merkitys on suuri (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) sekä palvelut, jotka tavalla tai toisella ylläpitävät ja tukevat yhteisöllisyyttä ja yhteisön elinvoimaisena säilymistä. Samalla tavalla keskeisiä ovat järjestölähtöiset auttamistoimet ja palvelut, joiden kautta mahdollistuu perinteisen tietämyksen, elinkeinojen, elintapojen ja arvojen huomioon ottaminen ja siirtäminen sukupolvelta toisille.

ILO-169:n 25 artiklan 2 momentin mukaan alkuperäiskansojen terveyspalvelujen tulee mahdollisuuksien mukaan olla saatavilla paikallisympäristössä ja palveluissa on otettava huomioon alkuperäiskansojen taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset olot. Alkuperäiskansojen mahdollisimman hyvää terveydellistä tasoa on vaikea varmistaa, ellei palveluja ole mukautettu heidän erityisoloihinsa ja elämäntilanteeseensa.

Saamelaisväestön erilaisesta kielestä ja kulttuurista johtuvien erillistarpeiden huomioiminen peruspalvelujärjestelmässä on hyvästä kehityssuunnasta huolimatta vielä riittämätöntä. Niin lapsiperheille, aikuisväestölle kuin vanhuksille suunnatut peruspalvelut toteutetaan suomalaisten kulttuuristen käytäntöjen pohjalta ja lukuunoottamatta saamenkielistä päivähoitoa pääosin suomen kielellä.

Saamelaisalueen kunnat järjestävät jonkin verran lakisääteisiä saamenkielisiä palveluja saamelaisalueen kunnille saamelaiskäräjien kautta myönnettävän erityisvaltionavustuksen turvin. Saamelaiskäräjien mukaan ko. rahoituksella oli vuonna 2009 palkattuna yhteensä 26 henkilöä päivähoidossa, vanhustenhuollossa ja terveydenhuollossa.

Suomessa uraauurtavaa kehittämistyötä tällä alalla on tehnyt saamelainen kansalaisjärjestö SámiSoster ry. Yhdistys on Raha-automaattiyhdistyksen tuella kehittänyt noin kahdentoista vuoden ajan saamelaisia sosiaali- ja terveyspalveluja ja järjestölähtöistä auttamistoimintaa. Kehittämistoiminta kohdentuu elämänkaariajattelun mukaisesti erilaisissa elämäntilanteissa ja heikommassa asemassa olevien ihmisten toimintakyvyn edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Yhdistys on asettanut toimintansa lähtökohdaksi, että saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteuttamiseksi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut tarjotaan saamelaisten omalla äidinkielellä, suunnitellaan sekä toteutetaan saamelaisten omista lähtökohdista saamelainen kulttuuritausta, perinteiset arvot, elämänmuoto ja ajattelutavat huomioon ottaen.

Raha-automaattiyhdistyksen lisäksi kehittämistoimintaa ovat tukeneet mm. Terveyden edistämiskeskus ja Kirkkopalvelut. Lisäksi Saamelaiskäräjät, Enontekiön kunta ja Työvoimahallinto ovat eri tavoin edesauttaneet ja mahollistaneet toiminnan toteuttamisen.

Kehittämishankkeiden tavoitteellisen toteutumisen tueksi SámiSoster ry käynnisti vuoden 2008 alussa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin yksikön johdolla kehittämisen tukirakenteen luomisen. Tukirakenne koostui kehittämispäivistä, ryhmätyöskentelystä sekä ennakko- ja välitehtävistä. Kehittämishankkeiden käytännön toteutukseen liittyvien asioiden, kuten arvioinnin lisäksi jäsennettiin itse kunkin kehittämishankkeen työskentelytapoja saamelaiskulttuurisista lähtökohdista. Erityisesti keskityttiin saamelaiskulttuurisen näkökulman ja toiminnan dokumentointiin. Kehittämisen tukirakenteen vetäjän, Posken kehitysjohtaja Kaisa Kostamo-Pääkön aloitteesta syntyi idea koota yhdessä julkaisu, jossa on kuvattu eri teemoihin liittyen saamelaiskulttuurilähtöisen toiminnan toteuttamista käytännön työssä.

Toimintatavaksi valitsimme artikkelikokoelman, johon yhdistyksen kehittämishankkeiden työntekijät sekä muutamat tärkeät yhteistyökumppanit ovat kuvanneet saamelaiskulttuurisia toimintatapoja ja niiden edellytyksiä sosiaali- ja terveysalalla. Hankkeiden työskentelytapojen lisäksi artikkeleissa on pyritty analysoimaan toimintaympäristön muutoksia ja saamelaisyhteisöjen pyrkimyksiä sekä mahdollisuuksia sopeutua olosuhteiden muutoksiin. Kirjassa mallintuvat mm. perheiden kulttuurisen tukiverkoston luominen, saamelaisen päihdetyön kehittäminen kulttuuristen voimavarojen pohjalta, vuoden kierron merkitys saamelaisen vanhuksen arjessa, saamenkielisen puheterapian mahdollisuudet sekä saamelaisten terveyden edistämiseen liittyvät kysymykset.

SámiSoster ry on Saamelaiskäräjien tavoin asettanut tavoitteeksi, että saamelaisille suunnatut sosiaali- ja terveyspalvelut suunnitellaan ja toteutetaan saamenkielellä ja saame-

laisista lähtökohdista, saamelaisten arvojen mukaisesti. Tässä kirjassa on kuvattu sosiaalialan toiminnan toteuttamista saamelaisen kulttuurin lähtökohdista. Kirja antaa erinomaista tietoa paitsi saamelaiskulttuuristen palvelujen, myös laajemmin monikulttuurisen työn kehittämiseen hyvinvointialalla.

LÄHTEET:

Heikkilä Lydia 2008. ”Saamelaisuus haasteena ja voimavarana perustason päihdetyössä.” Mielenterveys- ja päihdetyön valtakunnallinen kehittämisseminaari. Helsinki 2.9.2009, Stakes ja Kuntaliitto.

Lukkarinen Margita 2001: Omakielisten palvelujen turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriö. Julkaisuja 2001:1.

SámiSoster ry 2008: Toimintakertomus 2008

SámiSoster ry 2009: Toimintastrategia 2009- 2012

Välimaa Aimo & Laiti-Hedemäki Elsa 1997: Birge ja eale dearvan. Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluprojektin loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1997:25.

2 SAAMELAISTEN LAINSÄÄDÄNNÖLLINEN ASEMA JA OIKEUDET ALKUPERÄISKANSANA

Ristenrauna Magga

Saamelaiset ovat Euroopan unionin alueen ainoa alkuperäiskansa, jolla on oma historia, kieli, kulttuuri, elinkeinot, elämäntapa ja identiteetti. Saamelaisilla on alueittain yhteinen historia, perinteet, tavat ja yhteisöt.

Saamelaiset ovat asuttaneet Skandinavian ja Suomen pohjoisosaa sekä Kuolan niemimaan sisäosia jo ennen nykyisten valtioiden ja valtionrajojen muodostumista. Tätä aluetta kutsutaan saamenmaaksi ja se ulottuu neljään valtioon: Suomeen, Norjaan, Venäjälle ja Ruotsiin. Kaikkiaan saamelaisia arvioidaan olevan eri maissa yhteensä yli 75 000.

Viime vuosisadalta alkaen kaikkia saamelaisia on yhdistänyt oma saamen lippu ja kansallislaulu ”Sámi soga lávlla” (”Saamen suvun laulu”).

Suomessa saamelaisten kotiseutualueeseen kuuluvat Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnassa sijaitseva Lapin paliskunnan alue (974/1995, 4 §). Alue on laajuudeltaan n. 35 000 km², ja siellä asuu n. 12 000 asukasta. Saamelaisia Suomessa on 9350 (Saamelaiskäräjät 2008). Heistä noin 40 % (3600) asuu saamelaisten kotiseutualueella, 54 % (5100) asuu muualla Suomessa ja noin 6 % (650) ulkomailla.

Saamelaiskäräjien viimeisten tilastojen (2008) mukaan Enontekiöllä on kunnan väestöstä saamelaisia 20 % (asukasluku on 1965), Inarissa 32 % (asukasluku 6953) ja Sodankyläs-sä, Lapin paliskunnan alueen asukkaista n. 35 % on saamelaisia. Utsjoki on Suomen ainoa saamelaisenemmistöinen kunta, jossa saamelaisia on n. 65 % kunnan asukasluvusta (1331). Vuoden 2007 tilastojen mukaan jo yli 70 % alle 10-vuotiaista saamelaislapsista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.

Suomessa puhutaan kolmea saamenkieltä; pohjoissaamea, inarinsaamea ja koltansaamea. Pohjoisaamea puhuu 70-80 % saamelaisista, inarinsaamea ja koltansaamea kumpaakin alle 15 % saamelaisista.

Suomen perustuslain mukaan saamelaisilla on alkuperäiskansana oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan (PL 17.3§) sekä kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto (PL 121.4§) kotiseutualueellaan sen mukaan kuin lailla säädetään.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa toteuttaa saamelaiskäräjät saamelaiskäräjistä annetun lain (974/1995) mukaisesti. Julkisen vallan velvollisuutena on perustuslain 22 §:n mukaan turvata perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Saamelaisten perusoikeussäännös yhdessä 22 §:n kanssa velvoittaa julkista valtaa tukemaan saamelaisen alkuperäiskansan kielen ja kulttuurin kehittämistä.

Saamelaisten kielellisten oikeuksien asemaa on vahvistettu saamen kielilailla (1086/2003), jonka tavoitteena on yhdessä Suomen perustuslain 17 § 3 momentin kanssa turvata saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamen kielilaissa säädetään toisaalta saamelaisen oikeudesta käyttää omaa kieltään viranomaisessa ja toisaalta julkisen vallan velvollisuuksista toteuttaa ja edistää saamelaisten kielellisiä oikeuksia (1 §). Saamen kielilain säännöksiä on noudatettava sovellettaessa lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000)ja lakia potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992). Sosiaali- ja terveyspalveluita ohjaavassa lainsäädännössä lähtökohtaisesti turvataan asiakkaan/potilaan oikeus omakielisiin palveluihin.

Lasten päivähoitolain (36/1973) mukaan kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa voidaan antaa lapsen äidinkielenä olevalla saamen kielellä. Päivähoitoasetuksen (239/1973) mukaan lasten päivähoidon kasvatustavoitteisiin kuuluu saamelaisten lasten oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kyseisen kulttuurin edustajien kanssa.

Vuonna 2004 voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain (21/2004) tarkoituksena on edistää ja turvata yhdenvertaisuuden toteutumista. Lakia sovelletaan mm. etnisen alkuperän perusteella tapahtuvaan syrjintään, kun kysymys on mm. sosiaali- ja terveyspalveluista tai itsenäisen elinkeinon tukemisesta. Lain mukaan viranomaisten on laadittava yhdenvertaisuussuunnitelma etnisen yhdenvertaisuuden toteuttamiseksi. Yhdenvertaisuuslain eduskuntakäsittelyssä työelämä- ja tasa-arvovaliokunta totesi mietinnössään (TyVM 7/2003 vp) yhdenvertaisuussuunnitelmista saamelaisten osalta seuraavaa: ”Valiokunta pitää tärkeänä, että viranomaiset laatiessaan yhdenvertaisuussuunnitelmia ottavat huomioon myös saamelaiset. Erityistä huomiota tulee kiinnittää saamelaisten asemaan alkuperäiskansana ja saamelaiskulttuurin tärkeimmän aineellisen perustan eli poronhoidon turvaamiseen. Viranomaisten tulee suunnitelmallisesti edistää saamelaisten mahdollisuuksia harjoittaa poronhoitoa ja hankkia sillä toimeentulonsa.”

Tämän lain nojalla Syrjintälautakunta asetti joulukuussa 2008 Enontekiön kunnalle syrjintäkiellon ja uhkasakon saamelaisten syrjinnästä sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisessä (17.12.2008).

Kunta- ja palvelurakenneuudistuksessa ovat keskeisinä tavoitteina kuntalaisten yhdenvertainen kohtelu ja välttämättömien palvelujen turvaaminen. Saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet on hankkeen valmistelussa otettu huomioon. Perustuslakivaliokunnan aloitteesta lakiin lisättiin perustuslain 121 § 4 momentin mukainen maininta saamelaisten kieltään ja kulttuuriaan koskevasta itsehallinnosta saamelaisten kotiseutualueella. Valiokunta piti tärkeänä sitä, että saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet tai kulttuuri-itsehallinnon edellytykset eivät heikkene uudistuksessa. (PeVL 37/2006 vp s. 8/I)

Tältä perustalta kunta- ja palvelurakenneuudistusta koskevan lain (169/2007) 1 §:n 3 momentin ja sen 6 kohdan mukaisesti on lain mukaisia järjestelyjä suunniteltaessa ja toteutettaessa otettava huomioon saamelaisten kielelliset oikeudet samoin kuin saamelaisten

oikeus alkuperäiskansana ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan sekä saamelaisten kieltä ja kulttuuria koskeva itseva itsehallinto heidän kotiseutualueellaan.

Matti Vanhasen II hallituksen ohjelman (15.4.2007) mukaan turvataan saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan perustuslaissa säädetyn kulttuuriitsehallinnon pohjalta Palvelurakenteiden uudistamisen yhteydessä turvataan palvelujen saatavuus suomen, ruotsin ja saamenkielellä. Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisessa (KASTE) kehittämisohjelmassa vuosille 2008–2011 todetaan mm. uudistuksiin liittyen, että on erikseen huomioitava ruotsinkielisten ja saamenkielisten palvelujen kehittäminen.

Suomi on ratifioinut useita kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia, jotka velvoittavat Suomea turvaamaan saamelaisen alkuperäiskansan kieltä ja kulttuuria mm. KP- sopimus (SopS 7-8/1976) lapsen oikeuksien sopimus (SopS 59-60/1991), TSS- sopimus (SopS 6/1976), YK:n rotusyrjintäsopimus (SopS 37/1970), YK:n naisten syrjinnän kieltävä sopimus (SopS 69-68/1986), Euroopan Neuvoston vähemmistöpuitesopimus (SopS 1-2/1998) ja Euroopan neuvoston alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja (SopS 23/1998). Em. sopimusten toteutumisesta valvovat valvontaelimet, joille jäsenmaat raportoivat määräajoin sopimusten toteutumisesta. Useiden sopimusten valvontaelimet ovat kehottaneet Suomea toteuttamaan saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja.

Euroopan neuvoston alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja (SopS 23/1998):n Suomen raportin pohjalta Euroopan neuvoston ministerikomitea (21 päivänä marraskuuta 2007 ministereiden varajäsenten 1011. kokouksessa) suosittelee mm., että Suomen viranomaiset ottavat huomioon kaikki asiantuntijakomitean huomiot ja ensisijaisesti: ” Toteuttavat lisätoimia varmistaakseen ruotsin- ja saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuoltopalvelujen saatavuuden” (CM/RecChL(2007) .

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 27 artikla turvaa kansallisiin ja kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuden yhdessä ryhmänsä muiden jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan ja käyttää omaa kieltään. Saamelaisten kulttuuriin kuuluvat heidän perinteiset elinkeinonsa kuten poronhoito, kalastus ja metsästys. Kyseinen sopimusmääräys suojelee ainoana laintasoisena säännöksenä saamelaisten perinteistä elinkeinonharjoittamista.

Suomen, Ruotsin ja Itävallan vuoden 1994 Euroopan unionin liittymissopimukseen kuuluu osana pöytäkirja N:o 3 saamelaisista. Tällä pöytäkirjalla sopijapuolet tunnustavat Suomella ja (Ruotsilla) kansallisen ja kansainvälisen oikeuden mukaan olevan velvoitteet ja sitoumukset saamelaisiin nähden saamelaisten elinkeinojen, saamen kielen, kulttuurin ja elämäntavan säilyttämiseksi ja kehittämiseksi sekä katsovat, että perinteinen saamelaiskulttuuri ja saamelaiselinkeinot ovat riippuvaisia luontaiselinkeinoista, kuten poronhoidosta saamelaisten perinteisillä alueilla. Pöytäkirjan artiklan 1 mukaan saamelaisil-

le saadaan EY:n perustamissopimuksen määräysten estämättä myöntää yksinoikeuksia poronhoidon harjoittamiseen perinteisillä saamelaisalueilla (Euroopan yhteisön Suomen liittymissopimus 1994).

YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus, CEDAW /C/FIN/CO/6 Naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea (kokous 30.6.–18.7.2008)
”Komitea kehottaa sopimusvaltiota varmistamaan, että saamelaisnaisille järjestetään asianmukaiset sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut, mukaan lukien lisääntymisterveyspalvelut. Se pyytää sopimusvaltiota varmistamaan, että sukupuolinäkökulma valtavirtaistetaan kaikkeen saamelaisia koskevaan politiikkaan ja ohjelmiin. Komitea kannustaa sopimusvaltiota kehittämään toimenpiteitä, joilla poistetaan kaikenlainen saamelaisnaisiin kohdistuva syrjintä ja väkivalta, mukaan lukien ennakoivaa yhteistyö saamelaisyhteisön kanssa ja sellaisten suunnitelmien laatiminen, joilla lisätään naisten edustusta sekä heidän yhteisöissään että koko suomalaisessa yhteiskunnassa”.

Pohjoismainen yhteistyö saamelaisasioissa on tiivistynyt. Saamelaisasioita on ryhdytty sovittamaan yhteen Norjan, Ruotsin ja Suomen vastaavien ministereiden ja eri maiden saamelaiskäräjien puheenjohtajien kesken. Vuosittain kokoontuva ko. ministereiden ja saamelaiskäräjien puheenjohtajien kokouksen asettama asiantuntijatyöryhmä luovutti marraskuussa 2005 muistion Pohjoismaiden saamelaisasioista vastaaville ministereille ja ko. maiden saamelaiskäräjien puheenjohtajille pohjoismaisen saamelaissopimuksen tarpeellisuudessa. Vuonna 2009 on selvitetty oikeusministeriön johdolla lainsäädännön muutostarpeita ko. sopimuksen ratifioimiseksi.

Ko. sopimusluonnoksessa artikla 29 koskee sosiaali- ja terveystoimea.
”Valtioiden tulee yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa huolehtia siitä, että terveydenhuolto ja sosiaalipalvelut saamelaisten asuinalueilla järjestetään siten, että näillä alueilla asuville saamelaisille taataan heidän kielelliseen ja kulttuuriseen taustaansa mukautettua apua. Sosiaali- ja terveysviranomaisten tulee myös saamelaisten asuinalueiden ulkopuolella ottaa huomioon saamelaisten asiakkaiden ja potilaiden kielellinen ja kulttuurinen tausta.”

Saamelaisille tärkeä kansainvälinen sopimus, jonka ratifioinnin valmistelut ovat edelleen työn alla, on ILO:n alkuperäiskansasopimus 169. Eri kansanvälisten sopimusten valvontaelimet ovat useita kertoja kehottaneet Suomea edistämään sopimuksen ratifioimisesteiden poistamista. Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisen kannalta sopimuksen ratifiointi olisi merkityksellinen.

ILO 169 -sopimuksen mukaan ”valtioiden tulee edistää alkuperäiskansojen sosiaalisten, taloudellisten ja kulttuuristen oikeuksien täysimääräistä toteutumista kunnioittaen niiden sosiaalista ja kulttuuri-identiteettiä, tapoja ja instituutioita”. Sopimuksen 25 artiklan mukaan ”alkuperäiskansojen terveyspalvelujen tulee mahdollisuuksien mukaan olla

saatavilla paikallisympäristössä ja palveluissa on otettava huomioon alkuperäiskansojen taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriolot. Alkuperäiskansojen mahdollisimman hyvää terveydellistä tasoa on vaikea varmistaa, ellei palveluja ole mukautettu heidän erityisoloihinsa ja elämäntilanteeseensa." Valtioita kehotetaan myös edistämään alkuperäiskansojen mahdollisuutta kaikin tavoin toimia yli kansallisvaltioiden rajojen.

LÄHTEET:

Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan soveltamisesta Suomessa. Suositus CM/RecChL(2007)7

Euroopan yhteisön Suomen liittymissopimus 1994, pöytäkirja saamenkansasta nro 3

Pohjoismainen saamelaissopimus. Suomalais-norjalais-ruotsalas-saamelaisen asiantuntijatyöryhmän 27.lokakuuta 2005 luovuttama luonnos

Saamelaiskäräjät 2008. Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelma 2008- 2011

3 SAAMEN KIELI JA SAAMELAISKULTTUURI

Ellen Pautamo

1 Alkuperäiskansa saamelaiset ja saamelainen kulttuuri
2 Saamen kielet
3 Kielten uhanalaisuus ja kielellinen monimuotoisuus
4 Saamen kielten tilanne
5 Lopuksi

1 ALKUPERÄISKANSA SAAMELAISET JA SAAMELAINEN KULTTUURI

Saamelaiset ovat Euroopan unionin alueella ainoa alkuperäiskansaksi luokiteltu etninen ryhmä. Suomessa on monesti yleisempää tietämys muista alkuperäiskansoista, kuten Amerikan alkuperäiskansoista, Australian aboriginaaleista tai Uuden Seelannin maoreista kuin Pohjoismaiden omasta alkuperäiskansasta. Ei ole niinkään pitkä aika siihen, kun saamelaiset elivät käytännössä pääosin omissa oloissaan, oman elintapansa ja kulttuurinsa sisällä ja omalla kielellään. Vielä 1960-luvulla Suomessa eli nomadeja eli paimentolaisia, jotka vaelsivat eli jutivat omalla asuinalueellaan porotokkansa mukana vuoden elinkiertoa seuraten eläen väliaikaisissa asumuksissa. Vasta 1970-luvulle tultua myös saamelaiset olivat asettuneet pysyviin asumuksiin, vaikkakin vuodenaikoihin liittyvää muuttoa tapahtuu saamelaisen poroelinkeinon yhteydessä vielä nykypäivänä.

Alkuperäiskansoilla on paljon yhteistä niin historian kulussa kuin tapojen ja arvojen suhteen. Muun muassa elinkeinojen samankaltaisuus (luontaiselinkeinot) ja luonnon läheisyys luovat yhteneväisyyksiä kaikkeen muuhun kulttuurissa, lasten kasvatuksesta ikäihmisten huomioimiseen, yhteisön merkitykseen yksilön elämässä, luonnon kunnioittamiseen ja niin edelleen. Saamelaisten perinteisten elinkeinojen kamppailu uusien maankäyttömuotojen kanssa on pitkälti verrannollinen esimerkiksi Amerikan alkuperäiskansojen kamppailuun omasta elintilastaan aikoinaan, sillä erotuksella, että esimerkiksi Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen kohdalla yhteiskunnallinen muutos oli raju ja väkivaltainen, kun taas saamelaisten kohdalla muutos tuntuu tapahtuvan vähitellen, pienin askelin – ei kuitenkaan aina saamelaisten omasta tahdosta.

Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen kulttuurin ja elämäntavan perusta tuhottiin lähes kokonaan jo 1800-luvulla, kun heidän asuinalueilleen alkoi saapua yhä enenevässä määrin uudisasukkaita. Saamelaiset ovat sitä vastoin kyenneet säilyttämään omaa kulttuuriaan, kieltään ja elämäntapaansa länsimaisen kulttuurin sekä niin sanotun modernisaation puristuksessa aina nykypäiviin saakka. Saamelaisten hiljaista taistelua elämäntapansa, kulttuurinsa ja kielensä puolesta ei tunnuta kuitenkaan todella ymmärrettävän,

vaikka itse asiassa on kyse samasta prosessista, minkä monet alkuperäiskansat ovat joutuneet kohtaamaan sopeutuessaan moderniin yhteiskuntaan.

Ihmisoikeusliiton pääsihteeri Kouros on todennut: ”Saamelaisten alkuperäiskansa-asemaa ja siihen liittyviä erityisiä ihmisoikeuksia ei vieläkään riittävästi ymmärretä sen enempää lainsäätäjän, hallinnon kuin kansalaisten parissa. Eikä ihme. Saamelaisten historiaa ei tunneta, tai jos tunnetaan, tunnetaan ja tunnustetaan vain se meidän, voittajien versio. Alkuperäiskansojen perinteiset elinkeinot ja kieli ovat erityisen suojelun kohteina kansainvälisessä oikeudessa – ja Suomen perustuslaissa. Saamelaisalueen maankäyttöön ja elinkeinoihin liittyvissä kiistoissa tämä suojelu ei kuitenkaan näy. Vaikuttaa siltä, että asiassa käydään viivytystaistelua ja odotetaan sitä, että perinteisten saamelaiselinkeinojen tuhouduttua saamelaisuutta ei enää tarvitsekaan ottaa huomioon.” (Kouros, 2009).

Saamelaisten asuma-alue ulottuu Keski-Norjasta ja -Ruotsista Suomen pohjoisosan yli Kuolan niemimaalle. Saamelaisten lukumääristä ei ole tarkkoja tilastoja, mutta saamelaisia arvioidaan olevan yhteensä noin 75 000 – 100 000, joista Norjassa asuu arvioiden mukaan yli 40 000, Ruotsissa 15 000 – 25 000 ja Venäjällä noin 2 000 saamelaista (Lehtola 1997, 8). Suomen Saamelaiskäräjien viimeisten tilastojen (2007) mukaan saamelaisia on Suomessa yhteensä noin 9 000. Suomen lainsäädännössä (Laki saamelaiskäräjistä 974/1995) määritelty saamelaisten kotiseutualue käsittää Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnan pohjoisosan. Saamelaiset ovat alueellaan noin kolmasosan vähemmistönä, ja siten myös saamen kieli on vähemmän puhuttu kieli alueellaan.

Suomen saamelaiset voidaan jakaa perinteisten elinkeinojen ja kulttuurin sekä osittain kielen perusteella neljään ryhmään. *Inarinsaamelaiset* edustavat vanhinta paikallaan asunutta ryhmää, jonka monitalouden perustana on ollut järvikalastus ja pienimuotoinen maatalous. Kalastus ja pienimuotoinen maatalous on perustana myös *Tenon jokisaamelaisten* elämänmuodossa, joskin enemmän poronhoitoon painottuen. Enontekiön ja Käsivarren sekä Sompion alueen *porosaamelaiset* ovat käyttäneet laajoja tunturialueita aina siihen asti, kun pohjoisten valtioiden rajat 1800-lopulla pakottivat heidät vähitellen asettumaan aloilleen. Neljännen saamelaisryhmän muodostavat Sevettijärven ja Nellimön alueelle asutetut *kolttasaamelaiset*, jotka toisen maailmansodan jälkeen joutuivat jättämään kotiseutunsa, kun entinen Petsamon alue luovutettuun Neuvostoliitolle. (Lehtola 1997, 10) Nykyään saamelaisia on perinteisten elinkeinojen lisäksi kaikenlaisissa ammateissa ja tehtävissä, ja saamelaisten asuinalue on huomattavasti lainsäädännössä määriteltyä saamelaisten kotiseutualuetta laajempi. Esimerkiksi Suomessa jo yli puolet saamelaisista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella (Saamelaiskäräjien tilastot 2007). Sama tendenssi on näkyvissä myös muissa Pohjoismaissa.

Suomi on Suomen saamelaisten kotimaa. Saamelaiset ovat Suomessa vähemmistön asemassa ja vähemmistönä saamelaisilla on rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa omiin asioihinsa. Suomi on kuitenkin lainsäädännössään ottanut huomion saamelaisten aseman maan alkuperäiskansana ja saamen kielen aseman uhanalaisena vähemmistön kielenä. Suomen

saamelaisilla on ollut vuodesta 1996 lähtien kotiseutualueellaan kieltään ja kulttuuriaan koskeva perustuslain mukainen itsehallinto. Itsehallintoelimenä toimii vaaleilla valittava saamelaisten parlamentti, Saamelaiskäräjät. Lainsäädännön käytännön toteuttaminen ja saamelaisen itsehallinnon kehittäminen on edelleen kesken ja jää vielä monesti jalkoihin nykypäivän rajun uudistus- ja tuottavuusajattelun keskellä.

Oman lainsäädännön lisäksi Suomi on ratifioinut monia kansainvälisiä sopimuksia (ks. kirjan 2. luku), joilla se sitoutunut saamelaisten kielen ja kulttuurin säilyttämiseen ja kehittämiseen. Saamelaisten aseman kehittämistä vahvistaa myös YK:n alkuperäiskansoja koskeva julistus, joka hyväksyttiin syksyllä 2007. Julistuksessa on muun muassa todettu, että alkuperäiskasoilla on oikeus itsemääräämiseen sekä oikeus itsehallintoon asioissa, jotka koskevat niiden sisäisiä ja paikallisia asioita.

Kansainvälinen liike alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeuden ja muiden oikeuksien tunnustamiseksi alkoi tosiasiassa vasta 1970-luvun puolivälissä ja johti alkuperäiskansojen oikeuksien voimakkaaseen kehittymiseen 1980-luvun puolivälistä lähtien. Siirtomaakansojen itsenäistymisen jälkeen on myös alkuperäiskansoille tunnustettu valtioiden taholta ainakin jonkinasteinen itsemääräämisoikeus. (Koivurova 2010, 26 ja 47)

2 SAAMEN KIELET

Alkuperäiskansat ovat usein monikielisiä, niin kansa- kuin yksilötasollakin, näin myös saamelaiset. Saamen kieliä lasketaan nykyään olevan ainakin yhdeksän, ja saamelaiset ovat usein kaksi- tai monikielisiä. Saamen kielet kuuluvat suomalais-ugrilaisiin kieliin ja ovat näin mm. suomen sukukieliä. Yhdeksän saamen kieltä ovat: eteläsaame, uumajansaame, piitimensaame, luulajansaame, pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame, kildininsaame ja turjansaame. Kymmenes saamen kieli, akkalansaame, sammui viimeisen äidinkielisen puhujan menehdyttyä vuonna 2003. Saamen kielet eroavat toisistaan yhtä paljon kuin esimerkiksi germaaniset kielet (Sammallahti 1998, 1), eivätkä eri kielten puhujat yleensä opettelematta ymmärrä toistensa kieltä. Saamen kielen yhteinen perusta näkyy kuitenkin esimerkiksi paikannimistössä kautta koko saamelaisalueen, ja esimerkiksi nimitys *saame(lainen)* pohjautuu vanhaan, kaikissa saamen kielimuodoissa esiintyvään sanaan, esim. pohjoissaameksi *sápmi*, inarinsaameksi *säämi*, eteläsaameksi *saamie* jne. (Lehtiranta 1989, 120–121)

Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa yhteinen saamen kieli on kalottialueella puhuttava *pohjoissaamen kieli*, joka on myös suurin saamen kieliryhmistä. Koko saamelaisalueella pohjoissaamen kielellä arvioidaan olevan yhteensä noin 15 000 – 20 000 puhujaa, Suomessa puhujia on noin vajaa 2 000. Suomessa puhutaan pohjoissaamen lisäksi *inarin-* ja *koltansaamea*, joiden kotikuntana pidetään Inarin kuntaa – Suomen ainoaa virallisesti nelikielistä kuntaa. Inarin- ja koltansaamea puhuu kumpaakin noin 300 henkilöä. Kaik-

kiaan saamen kielten puhujia lienee korkeintaan puolet kaikista saamelaisista. Äidinkielisiä saamen kielen puhujia on arvioitu olevan yhteensä hieman yli 20 000 (Sammallahti 1998). Kaikki saamen kielten puhujamäärät ovat arvioita, koska jo kielenpuhujan määritteleminen perustuu tulkintoihin, esimerkiksi miten paljon kieltä täytyy osata, jotta kielenkäyttäjä lasketaan kielenpuhujaksi. (ks. Sammallahti 1998, 1-2 ja 6; Lehtola 1997, 9; http://www.kotus.fi/index.phtml?s=207)

Kaikissa Pohjoismaissa saamen kielellä on lainsäädännöllä turvattu asema. Suomessa saamelaisen alkuperäiskansan oikeudesta kehittää ja ylläpitää omaa kieltään ja kulttuuriaan on säädetty Suomen perustuslaissa. Sen lisäksi Suomessa saamen kielellä on ollut lain suojaama asema vuodesta 1992 lähtien, jolloin tuli voimaan saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa annettu laki. Tätä lakia uudistettiin vuonna 2004, ja uusi saamen kielilaki takaa saamenkielisille mahdollisuuden asioida viranomaisissa saamen kielellä sekä saada yhteiskunnallisia palveluja omalla kielellään. Uudistetun saamen kielilain tarkoituksena on nimenomaan parantaa kielellisten oikeuksien toteutumista käytännössä. Lisäksi saamen kielen asemasta on säädetty mm. päivähoitoa ja koulutusta koskevissa lainsäädännössä (ks. kirjan 2. luku).

3 KIELTEN UHANALAISUUS JA KIELELLINEN MONINAISUUS

Maailmassa puhutaan arviolta lähes 6 000 - 7 000 kieltä, joista peräti puolen pelätään olevan sammumassa. Maailmanlaajuisesti keskimääräinen kielen puhujamäärä on 5 000 – 6 000 henkilöä. Alle 100 000 tuhannen puhujan kieliä on maailmassa noin 5 000 (Skutnabb-Kangas 2002). Tässä valossa esimerkiksi suomen kieli on varsin suuri kieli. Kieliä on aina kadonnut, mutta viime vuosisadan ja aivan erityisesti 1900-luvun mittaan kielten tuhoutuminen on nopeutunut niin, että tutkijat puhuvat jopa kielellisestä ekokatastrofista (Anhava 1999, 230). Lukuisten kieliyhteisöjen heikkenemisen ja hajoamisen takia kielitieteessäkin puhutaan kielten uhanalaisuudesta, jolla tarkoitetaan samanlaista kehityksen epäsuotuisuutta ja jatkuvuuden mahdollista katkeamista kuin biologisella uhanalaisuudella ja kasvi- ja eläinlajien vähenemisellä (Grunthal 2005, 396).

Biologinen moninaisuus ja kielten moninaisuus ovat kumpikin tärkeitä ihmiskunnalle, ja kieli on sidoksissa ympäristöönsä siten, että kunkin alueen kieli sisältää paljon tietoa omasta ympäristöstään. Jokainen kieli on jo sinänsä ainutlaatuinen ja ilmentää kielenpuhujien ainutlaatuista maailmankatsomusta, filosofiaa, ongelmanratkaisukykyä ja perinnettä. Jokaisen kielen kuoleman myötä ihmiskunta menettää korvaamattoman osan kulttuuristaan ja tietämyksestään. Konkreettinen uhka ihmiskunnalle on luonnontuntemuksen katoaminen, sillä juuri uhanalaisten alkuperäiskansojen puhujilla on tietoa muiden muassa lääkekasveista ja luonnon kanssa sopusoinnussa elämisestä. Kielen perimä ja

kielikohtaiset erityispiirteet ovat samalla tavalla ainutlaatuisia ja jäljentämättömiä kuin kasvi- ja eläinlajien geeniperimä (Atlas of the World´s Languages in Danger 2001, 13-14 ja 19-20; vrt. suomeksi Pasanen 2003, 26). Kielidiversiteetin uhkaavasta romahduksesta varoittava uhanalaisuus johtuu paineesta, joka kohdistuu perinteisillä puhuma-alueillaan pitkään vähemmistöasemassa olleisiin kieliin. Niiden vähemmistöasema on kertakaikkisempi ja totaalisempi kuin erilaisten maahanmuuttajaryhmien, joiden kielellisten oikeuksien turvaaminen lähtee ensisijaisesti yksilön kielellisistä oikeuksista, ei kieliyhteisön tai kielen ainutkertaisuudesta (Grunthal 2005, 397 ja 399).

Kielen luonteeseen kuuluu jatkuva kehitys ja muutos. Kun kulttuurien muutos ja kielen modernisointi tapahtuvat vähitellen, myös kieli sopeutuu tilanteeseen omalla luonnonmukaisella tavallaan. Prosessia voidaan edistää ohjaamalla kielen kehitystä pitkäjänteisesti ja tukemalla järjestelmällisen kielisuunnittelun avulla (vrt. esimerkiksi suomen kielen kehitys viralliseksi kieleksi 1800-luvulta nykypäivään). Jos taas kulttuurien muutos on nopeaa, ovat kielen kapasiteetti ja sen käyttöympäristö paljon suuremmalla koetuksella. Selvä uhka vähemmistökielelle on sellainen modernisaatio, joka tapahtuu ulkopuolisen valtaenemmistön ehdoilla ja kielellä. Koti- ja lähipiirissä käyttökelpoinen kieli ei yhtäkkiä taivu teollistuneiden ja kaupungistuneiden suuryhteisöjen kommunikaatiotarpeisiin (Lindgren 2001, 228; Grunthal 2005, 397). Juuri näin on käynyt saamen kielille Suomessa ja koko saamelaisalueella varsinkin 1900-luvun puolivälistä lähtien.

Kieliä hävitetään harvoin kertaiskulla. Eräs pakkotoimi vähemmistökieliä vastaan on ollut kielenkäytöstä rankaiseminen. Tätä on tapahtunut muun muassa saamen kielille yleisen koulujärjestelmän saavutettua saamelaisyhteiskunnan. Puhutaan myös kielten sammumisesta. Näin käy enimmäkseen silloin, kun kieliä aktiivisesti pyritään tukahduttamaan sekä – tavallisimmin – sen vuoksi, kun virallinen välinpitämättömyys tai vastahakoisuus sekä valtakielen taidon tarve vievät vähemmistöltä halun pitää yllä perinteistä kieltään (Anhava 2004, 59; vrt. Nettle-Romaine 2002).

Kielenvaihtoa eniten aiheuttavana tekijänä pidetään huonoa koulutuspolitiikkaa. Tutkija Skuttnab-Kankaan (2000) mukaan on tekopyhää sanoa minkään heikon kielen puhujien ”vapaaehtoisesti” alistuvan kielenvaihtoon niin kauan kuin koululaitos ei tarjoa heidän lapsilleen vaihtoehtoja. Äidinkielisen opetuksen puutteessa on hänen mukaansa kysymys kielellisestä kansanmurhasta tai kielenmurhasta (engl. linguistic genocide), jos kaikille pakollinen koulunkäynti on suoritettava muulla kuin omalla äidinkielellä. Vieraskielisessä alkuopetuksessa lapsen etninen identiteetti joutuu uhanalaiseksi - ja usein muuttuukin - hänen pyrkiessään sulautumaan valtaväestöön. Skutnabb-Kankaan mukaan useimmat kielet eivät ”kuole” luonnollista kuolemaa, vaan taustalla on toimijoita, jotka aiheuttavat kuoleman – niitä, joilla on poliittinen ja taloudellinen valta (Skuttnabb-Kangas 2000 ja 2002).

Useimpien maiden päättäjillä on se käsitys, että oman äidinkielen opetus hidastaa valtakielen oppimista, vaikka tutkimukset osoittavat päinvastaista (Lindsted 2002, 466–467).

Tämä näkyy Suomessa muun muassa siten, että kun saamenkielisen lapsen oman äidinkielen opetus syystä tai toisesta katkeaa, asiasta ei välttämättä osata olla edes huolissaan puhumattakaan siitä, että tilanteelle pyrittäisiin aktiivisesti löytämään pysyvämpi, lapsen kielenkehityksen kannalta parempi ratkaisu (yksittäinen omakohtainen kokemus oman äidinkielen opetuksesta Suomessa).

4 SAAMEN KIELTEN TILANNE

Suomessa saamen kieli on sekä alkuperäiskansan kieli että alueellinen vähemmistökieli. Huolimatta viime vuosikymmenien ponnisteluista ja saamen kielen aseman asteittaisesta paranemisesta kuuluvat kaikki Suomessa puhuttavat saamen kielet UNESCO:n kansainvälisen luokituksen mukaan uhanalaisiin kieliin: pohjoissaame – ehdottomasti uhanalainen ja inarin- ja koltansaame – vakavasti uhanalaisia kieliä (Interactive Atlas of the World's Languages in Danger, 2009).

Kieltä koskevista kansainvälisistä sopimuksista yksi tärkeimpiä on Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva Eurooppalainen peruskirja (SopS 23/1998). Sen soveltamista valvoo Euroopan neuvoston ministerikomitea apunaan asiantuntijakomitea, joka raportoi säännöllisesti sopimuksen ratifioineiden maiden kielitilanteesta ja antaa suosituksia kielitilanteiden parantamiseksi. Vuonna 2007 Euroopan neuvoston ministerikomitea suositti alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan täytäntöönpanoon liittyen Suomen viranomaisia: 1) vahvistamaan edelleen saamenkielistä koulutusta erityisesti kehittämällä järjestelmällisen politiikan ja pitkän aikavälin rahoitussuunnitelman, 2) ryhtyvän pikaisiin toimiin suojellakseen ja edistääkseen inarin- ja koltansaamea, jotka ovat edelleen erityisen uhanalaisia kieliä, järjestämällä mm. pysyviä kielipesiä, 3) kehittävän edelleen saamen kielen käyttöä joukkoviestimissä, erityisesti televisiossa ja sanomalehdistössä, tarvittaessa yhteistyössä muiden Pohjoismaiden kanssa ja 4) toteuttavan lisätoimia varmistaakseen ruotsin- ja saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuden. Kaikkien näiden suositusten toimeenpaneminen on elintärkeää saamen kielten pelastamistyössä.

Saamen kieli päivähoidossa

Suomen päivähoitolaki velvoittaa kuntia järjestämään päivähoitoa myös lapsen äidinkielenä olevalla saamen kielellä. Saamelaisalueen kunnat ovat järjestäneet päivähoitoa myös saamen kielellä ja toiminta on monin paikoin vakiintumassa. Saamenkielistä päivähoitoa saa tällä hetkellä myös Rovaniemellä ja päivähoitotoimintaa suunnitellaan myös muualla Suomessa. Päivähoidon järjestämiseen liittyy kuitenkin ongelmia, joiden vuoksi saamenkielisten lasten oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin ei aina toteudu samassa laajuudessa kuin esimerkiksi on suomenkielisten lasten kohdalla.

Suomessa saamenkielinen päivähoito toteutetaan suomalaisen yhteiskunnan arvojen, normien, asenteiden ja käytännön pohjalta, jossa mahdollisuuksien mukaan huomioidaan saamelaisten oma kulttuuri. Tämä johtaa siihen, että saamelaiskulttuuri otetaan huomioon hyvin eri tavoin ja eritasoisesti saamenkielisissä päivähoitopaikoissa. Myös päivähoitoon tulevien saamelaislasten saamen kielen taito voi olla myös hyvin eri tasolla, ja jos uhanalaisen kielen oppimiseen ei kiinnitetä huomiota, voi tilanne johtaa jopa saamenkielisen lapsen kielen vaihtumiseen suomeksi. Saamenkielisten sijaisten saatavuus päivähoitotyöhön on ongelmallista, ja myöskään koulutettuja lastentarhanopettajia ei juuri ole. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat lapset jäävät lähes poikkeuksetta omakielisen päivähoidon ulkopuolelle huolimatta lainsäädännön velvoitteista.

Saamenkielisen päivähoidon jatkuvuus on myös koko ajan uhattuna. Kunnat pitävät hoidon järjestämisen edellytyksenä usein täysimääräistä valtionavustusta, mikä ei ainakaan toistaiseksi ole toteutunut. Jatkuvuuden uhkatekijöinä ovat myös saamelaislasten syntyvyyden väheneminen, hoitajien eläköityminen sekä hoidon tarpeen vaihtuvuus. Myös asenteissa on edelleen parantamisen varaa; saamenkielinen päivähoito nähdään usein muun muassa järjestöille kuuluvaksi tehtäväksi, sitä pidetään suomalaisia syrjivänä tai saamelaisten suomen kielen taidon takia tarpeettomana. Myös koulutetun henkilökunnan puute vaikuttaa päivähoidon kehittämistyöhön. (Saamelaiskäräjien lausunto: Saamelaisten lasten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaaminen päivähoidossa, 2.10.2008)

Saamen kieli opetuksessa

”Koulun merkitystä alkuperäiskansan ja vähemmistön oman kielen tulevaisuudelle ei voi yliarvioida. Koulutuspolitiikka on se yhteiskuntapolitiikan osa-alue, jolla on suurin vaikutus saamelaisten – niin kuin kaikkien kielellisten vähemmistöjen – omien kielten käyttöön, asemaan ja kehittymismahdollisuuksiin. Viime kädessä oman kielen oppimismahdollisuuksissa on kysymys koko kansan olemassaolosta ja selviytymisestä.” (Aikio-Puoskari 2007, 73).

Vuonna 1998 toteutettu koulutuslainsäädännön kokonaisuudistus merkitsi parannuksia saamelaisopetuksen asemaan saamelaisten kotiseutualueella. Saamen kieli voi nykyisten säännösten mukaan olla perusopetuksen ja lukion opetuskieli, äidinkielen oppiaine ja vapaaehtoinen/ valinnainen (=vieraan kielen) oppiaine. Äidinkielen opetukseen liittyy lisäksi suomen kielen opetus, joka tarkoittaa äidinkielen oppituntien jakamista saamen ja suomen kielten kesken. Ylioppilastutkinnossa on mahdollista suorittaa saamen kielessä äidinkielen ja vieraan kielen koe. Toistaiseksi äidinkielen koetta ei ole ollut mahdollista suorittaa koltansaamen kielessä. Muilta osin ylioppilastutkinto on suomenkielinen (Aikio-Puoskari 2006).

Toiminnallisista säännöksistä merkittävimmäksi on osoittautunut perusopetuslain opetuskieltä koskeva 10 §. Se velvoittaa saamelaisalueen kunnat antamaan saamen kieltä

osaavien oppilaiden opetuksen pääosin saamen kielellä, ja se on samalla ainoa säännös, joka yksiselitteisesti turvaa saamelaisoppilaan oikeuden omaan kieleensä saamelaisalueella. Lisäksi vuoden 1999 alusta lähtien voimassa ollut laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta on turvannut saamelaisopetuksen järjestämisen perusedellytykset saamelaisten kotiseutualueen kunnissa. Ikäluokkien pieneneminen kotiseutualueella on nähtävissä laskevana linjana myös saamelaisopetuksen tilastoissa, mutta suurta romahdusta ei ole tapahtunut. Ilman erityisrahoitusta opetustilanne olisi nykyistä heikompi. Saamelaisopetusta koskeva erityisrahoitus on osoittautunut kannustimeksi, jonka perusteella kuntien saama valtionavustuksen määrä kasvaa tai laskee sen mukaan miten paljon ne lisäävät tai vähentävät saamen kielen ja saamenkielistä opetusta (Aikio-Puoskari 2006).

Saamelaiskäräjien mukaan opetustilanteessa saamelaisten kotiseutualueen kunnissa on nähtävissä sekä edistystä että huolestuttavia piirteitä. Edistysaskeleina voidaan pitää: 1) saamenkielisen opetuksen laajenemista kattamaan entistä useampia perusopetuksen oppiaineita, 2) opetusta on 2000-luvun alusta alkaen annettu kaikilla kolmella saamen kielellä ja 3) syksystä 2007 alkaen saamenkielistä opetusta on annettu kaikissa kotiseutualueen kunnissa. Inarinsaamenkielinen opetus on lisääntynyt hieman, mutta kielen tilanne on edelleen hyvin haavoittuva. Koltansaamen kohdalla tilanne on hälyttävä, koska kouluun ei ole enää tullut koltansaamea äidinkielenään puhuvia lapsia. Pohjoissaamenkielistä opetusta saavien oppilaiden määrä on pysynyt koko 2000-luvun samalla, noin 150 oppilaan tasolla. Saamenkielinen opetus vähenee (kaikilla saamen kielillä) ylemmille vuosiluokille tultaessa. Opettajatilanne on vaikeutunut viime vuosina. Opettajapula koskee kipeimmin inarin- ja koltansaamen kieliä ja kaikilla kolmella saamen kielellä annettavaa aineopetusta (perusopetuksen ylemmillä vuosiluokilla). Myös oppimateriaalien puute on osa saamelaisopettajan arkipäivää.

Vuoden 2007 tilastojen mukaan jo yli 70 % alle 10-vuotiaista saamelaislapsista asuu saamelaisalueen ulkopuolella. Tämän taustalla on muuttoliike pohjoisesta etelän kasvukeskuksiin, mikä puolestaan johtuu sekä valtayhteiskunnan rakennemuutoksista että osaltaan myös saamelaisten perinteisten elinkeinojen elinmahdollisuuksien kapenemisesta Suomessa. Nämä lapset jäävät usein täysin omakielisen päivähoidon ja opetuksen ulkopuolelle ja ovat suuressa vaarassa menettää yhteytensä omaan kieleen ja kulttuuriin. Osa näistä lapsista puhuu saamea äidinkielenään, mutta suurin osa heistä jää myös oman äidinkielen opetuksen ulkopuolelle, ja seuraa näin isovanhempiensa polven jalanjälkiä olemalla luku- ja kirjoitustaidoton omassa äidinkielessään. Saamen kieli on menettämässä suuren osan tulevaisuuden puhujistaan, mikäli ei nopeasti ryhdytä vaadittaviin toimenpiteisiin. Näiden lasten etninen identiteetti on uhanalainen nyky-Suomessa.

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella saamen kielen opetusta voidaan järjestää vapaaehtoisena (2,5 viikkotuntia) lapsen oman äidinkielen opetuksena. Opetuksen järjestämisessä on kuitenkin ollut mm. seuraavia ongelmia: opetuksen jatkuvuus epävarmaa, opetus järjestetty kerhomuotoisena, oppiaineen epäselvä status (ei selvästi äidinkielen eikä vieraan kielen oppiaine), oppiaineen pienet ja heterogeeniset ryhmät, opettaja- ja op-

pimateriaalipula, tiedon ja varojen puute, ja niin edelleen (Saamelaiskäräjien koulutusraportti 1, 2009, 17).

Saamelaiskäräjät on useaan otteeseen esittänyt opetusministeriölle saamenkielisen opetuksen kokonaisvaltaista kehittämistä, jossa kiinnitetään huomiota mm. saamelaisopetuksen koulutuspoliittisen aseman vahvistamiseen, opetus-, opettaja-, opetussuunnitelma- ja resurssitilanteeseen sekä laaditaan tätä opetusta varten pitkän aikavälin kehittämissuunnitelma.

Saamen kielen asema muutoin yhteiskunnassa

Saamen kielen nykytilannetta voidaan osuvasti kuvata sanalla *kiinnikiriminen*. Koska saamen kieltä ei viime vuosisadalla opetettu kouluissa eikä sillä ollut sijaa eikä virallista asemaa hallinnossa tai muilla yhteiskunnan aloilla, se ei ole päässyt kehittymään luonnollisesti. Valtayhteiskunnan kulttuuristen käytäntöjen ja yhteiskunnallisia toimintamuotojen yleistyessä, saamen kieli jäi lähinnä koti- ja elinkeinojen kieleksi. Kielen yhteys elämänmuotojen kehitykseen ja elintapojen muutokseen katkesi. Myös kirjakielen – joka on ja jonka hallinta on nykyaikana välttämätön – kehitys viivästyi, mikä puolestaan tekee nykyisestä kielenedistämistyöstä monin verroin haasteellisempaa. Tällainen kehitys näkyy saamen kielen eteen tehtävässä työssä myös esimerkiksi siten, että uudissanaston luomisen paine on nykyään valtava, koska on itse asiassa otettava kiinni lähes sadan vuoden pätkä menetettyä kielen kehitysaikaa. Esimerkiksi sellaiset nykypäivänä tarvittavat sanat, jotka valtakieliin ovat vakiintuneet pikku hiljaa kehityksen myötä, on luotava saamen kieleen vasta nyt, kun on ensin luotu kielelle käyttömahdollisuudet ja oikeudet.

Nykypäivänä myös saamelaisten muutto etelän kasvukeskuksiin on uhka koko saamelaiskulttuurin säilymiselle. Saamen kielen siirtäminen sukupolvelta toiselle ei ole itsestäänselvyys. Saamen kielen opettamis- ja elvyttämisvastuuta on jaettava kodin, päivähoidon ja koulun kesken. Kielen puhuminen pelkästään kotona ei riitä takaamaan kielen säilymistä ja kehittymistä. Myöskään koulu yksin ei voi turvata kielen siirtymistä uusille sukupolville. Saamen kielen käytön turvaaminen ja kielen elvyttäminen kuuluu koko yhteisölle, niin yksityiselle kuin julkisellekin sektorille. Vanhempien valinnat lasten kotikielen ja koulun opetuskielen valinnasta ovat sidoksissa kielen asemaan yhteiskunnassa. Saamenkielisen palvelutarjonnan ulottaminen yhä useammille yhteiskunnan osa-alueille (mm. saamenkieliset tv- ja radio-ohjelmat, lehdet, nettipalvelut, pelit, dvd-elokuvat, keskusteluareenat, tapahtumat ja niin edelleen) vahvistaisi kielen elinvoimaa perinteisen kouluopetuksen lisäksi.

Tällä hetkellä saamen kielten kielipesätoiminta on yksi tärkeimmistä saamen kielen ja kulttuurin säilyttämiseen tähtäävistä toimista. Myös Euroopan neuvoston ministerikomitea on suosittanut Suomelle pysyvien kielipesien järjestämistä. Opetusministeriön

Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelmassa (2007–2011) on tavoitteena pysyvän kielipesätoiminnan perustaminen.

Kielipesällä tarkoitetaan alle kouluikäisille kielivähemmistön tai alkuperäiskansan lapsille tarkoitettua päivähoitopaikkaa, jossa uhanalainen vähemmistökieli pyritään siirtämään lapsille puhumalla sitä heille koko ajan alusta lähtien, vaikkeivät he ymmärtäisikään kieltä kielipesään tullessaan. Menetelmä perustuu lapsen luontaiseen kykyyn omaksua kieltä nopeasti. Menetelmä sai tiettävästi alkunsa Uuden Seelannin maorien keskuudesta vuonna 1981, jossa lasten hoitoon osallistuivat nuoremman kielitaidottoman polven lisäksi vanhemman polven maorit, jotka opettivat lapsille maorin kieltä ja kulttuuria. Samalla opetusta sai nuorempi hoitajapolvi. Maoreilla oli vuonna 1998 jo 700 kielipesää (Pasanen 2003, 33–34). Maorin kieli, joka oli 1980-luvun alussa vakavasti uhanalainen kieli, elpyi kielipesätoiminnan ansiosta niin, että nyt kolmenkymmenen revitalisaatiovuoden jälkeen se puuttuu kokonaan nykyisistä uhanalaisten kielten luettelosta.

Kielipesätoiminta on osoittautunut hyväksi keinoksi kielten revitalisaatiopyrkimyksissä. Kielipesässä lapset saavuttavat passiivisen kielitaidon yleensä hyvin nopeasti, jopa muutamassa kuukaudessa. Kommunikointikielenä käytetään ainoastaan vähemmistökieltä. Haasteena kielipesissä on yleensä lasten keskinäisen kielen kääntäminen kielipesäkieleksi. Kielipesätoiminnasta on Suomessa hyviä kokemuksia inarinsaamen kielessä, jossa uusien inarinsaamenkielisten luokkien perustaminen on ollut pitkälti kielipesien ansiota.

Saamelaisen alkuperäiskansan oman kielen ja kulttuurin säilyminen ja kielen käyttömahdollisuuksien vahvistaminen kaikilla elämän alueilla on elintärkeää saamelaisten tulevaisuuden kannalta. Oma kieli on kulttuurin keskeisin tunnusmerkki ja sen säilyminen ja kehittyminen luo edellytyksiä sille, että saamelaiset voivat säilyä omana kansanaan myös tulevaisuudessa. Onnistuneella kielenelvytyksellä voitaisiin korvata osa omakielisen opetuksen menetyksestä ja jopa oman kielen puhumisen kieltämisestä, mikä osaltaan on vaikuttanut kielen nykyiseen heikentyneeseen tilanteeseen. (Aikio-Puoskari 2007, 83)

Saamen kielet tarvitsevat pitkäjänteinen kielenelvytysohjelman, joka toteutuessaan johtaisi tulevaisuudessa pikku hiljaa kielen omaehtoiseen säilymiseen. Viime aikoina monet tahot Suomessa (mm. Saamelaiskäräjät, Suomen hallitus; Ihmisoikeuspoliittisen selonteon käsittelyn yhteydessä; Vähemmistövaltuutettu, Tasavallan presidentti) ovat painottaneet saamen kielen elvytysohjelman aloittamista. Valtioneuvoston selonteossa kulttuurin tulevaisuudesta on yhdeksi tavoitteeksi asetettu kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia tukeva kielistrategia, jossa käsitellään myös saamen kieltä. Kaikki nämä lausunnot ja kannanotot antavat positiivisen signaalin sekä luottamusta saamen kielten säilymiseen myös tulevaisuudessa.

LÄHTEET:

Aikio-Puoskari, Ulla 2007: *Saamelaisopetus osana suomalaista peruskoulua – kielenvaihdoksen vai revitalisaation edistäjä.* - Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 253. Helsinki 2007. 73–84.

Aikio-Puoskari, Ulla 2006: *Raportti saamelaisopetuksesta Pohjoismaiden peruskouluissa. Pohjoismainen vertailu opetuksen perusedellytysten näkökulmasta.* Inari: Saamelainen Parlamentraarinen Neuvosto ja Saamelaiskärjät. (Myös saameksi: *Raporta sámeoahpahusas Davviriikkaid vuođđoskuvllain.*)

Anhava, Jaakko 1999: *Maailman kielet ja kielikunnat.* Gaudeamus. Helsinki.

Anhava, Jaakko 2004: *Kielet kuoleman kielissä* – Tieteessä tapahtuu 4/ 2004.

Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing. Wurm, Stephen (ed.) 2001. Unesco publishing. UNESCO. Barcelona.

Grunthal, Riho 2005: *Kielen elinkaari* – Virittäjä 2/2005.

Koivurova, Timo 2010: *Alkuperäiskansojen asema ja oikeudet kansainvälisessä oikeudessa.* - Kokko, Kai T. (toim.): Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, Sarja B no 30. Rovaniemi 2010. 26-49.

Kouros, Kristiina 2009: Ihmisoikeusliiton puhe presidenttifoorumissa 12.5.2009
http://www.ihmisoikeusliitto.fi/images/pdf_files/presidenttifoorumi_kouros_puhe.pdf

Lehtola, Veli-Pekka 1997: *Saamelaiset – Historia, yhteiskunta, taide.* Kustannus-Puntsi. Inari.

Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto.* Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 200. Helsinki.

Lindgren, Anna Riitta 2001: *Oikeus omaan kieleen.* – Määttä – Sulkala (toim.): Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja. Oulun yliopisto. Oulu. 13-29.

Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne 2002: *Vanishing voices.* Oxford University Press.
Pasanen, Annika 2003: Kielipesä ja revitalisaatio – karjalaisten inarinsaamelaisten kielipesätoiminta – Pro gardu -tutkimus, HKI:n yliopisto. Helsinki.

Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami languages : an introduction.* Davvi Girji, Kárášjohka.

Skutnabb-Kangas, Tove 2000: *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, New Jersey.

Skutnabb-Kangas, Tove 2002: *Language Policies and Education: the role of education in destroying or supporting the world's linguistic diversity.* Keynote at the World Congress on Language Policies, 16-20 April 2002, Barcelona.
http://www.linguapax.org/congres/plenaries/skutnabb.html

Sulkala, Helena 2008: *Pohjoisen identiteetti muutoksessa.* Kaleva 19.11.2008. Avoimen yliopiston Studia Generalia –luentoon perustuva artikkeli. Oulu.
http://www.kotu.oulu.fi/avoin/yleisoluento/arkisto/2008/index.html

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus - Tietoa kielistä - Saamen kielet:
http://www.kotus.fi/index.phtml?s=207 .

UNESCO Atlas of the World´s Languages in Danger (2009):
http://www.unesco.org/culture/en/endageredlanguages/atlas

Saamelaiskäräjien lausunnot, selvitykset ja raportit:
- Lausunto: Saamelaisopetuksen koulutuspoliittisen aseman ja opetustilanteen kehittäminen, 28.12.2006
- Lausunto: Saamelaisten lasten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaaminen päivähoidossa, 2.10.2008
- Lausunto valtioneuvoston kunta- ja palvelurakenneuudistusta koskevasta selonteosta, 27.4.2010.
- Muistio: Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen asema ja kehittäminen perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa, 29.5.2009.
- Taustamuistio: Saamen kielen kokonaisvaltainen elvytysohjelma, 29.5.2009.
- Selvitys: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004-2006.
- Raportti: Saamelaiskäräjien koulutusraportti 1/2009.
  www.samediggi.fi/dokumentit ja www.samediggi.fi/lausunnot

4 SÁMISOSTER RY SAAMELAISERITYISEN TOIMINNAN KEHITTÄJÄNÄ

Ristenrauna Magga

SámiSoster ry on valtakunnallinen saamelainen sosiaali- ja terveysalan yhdistys, jonka sääntöjensä mukaisena tarkoituksena on valvoa, ylläpitää ja edistää saamelaisten asemaa ja oikeuksia alkuperäiskansana sosiaali- ja terveysalalla sekä hyvinvointiin liittyvissä kysymyksissä kansallisissa ja kansainvälisissä yhteyksissä.

Tarkoituksensa toteuttamiseksi yhdistys seuraa saamelaisten yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttavan lainsäädännön, hallinnon ja rahoituksen toteutumista valtionsisäisen oikeuden ja kansainvälisten sopimusten mukaisesti, tekee em. asioissa aloitteita ja antaa lausuntoja, järjestää omakustannushintaan saamenkielisiä sosiaali- ja terveysalan palveluja sekä harjoittaa saamelaisväestön sosiaali- ja terveysalaan kuuluvaa kehittämis-, kokeilu-, koulutus-, kuntoutus-, tiedotus-, julkaisu- ja tutkimustoimintaa. Yhdistyksen kielet ovat saame ja suomi ja kotipaikka Inari. Yhdistys on perustettu vuonna 1997.

SámiSoster ry:n toimintaa ohjaavia arvoja ovat saamelaiset arvot, ihmisarvo ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, yhdenvertaisuus ja oikeudenmukaisuus, osallisuus ja yhteisvastuu. Yhdistys pyrkii edistämään saamelaisten elinolosuhteiden ja hyvinvoinnin kehittymistä järjestölähtöisellä avustustoiminnalla sekä saamelaisväestön sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämistä siten, että saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteuttamiseksi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut tarjotaan saamelaisten omalla äidinkielellä, suunnitellaan ja toteutetaan saamelaisten omista lähtökohdista, saamelainen kulttuuritausta, perinteiset arvot, elämänmuoto ja ajattelutavat huomioon ottaen.

Sekä saamelaisten palvelujen käyttäjien että saamelaisen yhteisön elinvoimaisuuden ja saamen kielen säilymisen ja kehittymisen kannalta nämä tavoitteet ovat perusteltuja ja niiden toteutumiseksi on työskenneltävä aktiivisesti ja pitkäjänteisesti monilla eri foorumeilla.

Keskeisiä toimintamuotoja järjestölähtöisessä auttamistoiminnassa ovat edunvalvonnan ja vaikuttamisen lisäksi osallistumismahdollisuuksien edistäminen, vertaistoiminta sekä tiedotus, neuvonta ja ohjaus yhdistyksen toimialaan kuuluvissa asioissa. Pitkien välimatkojen ja harvan asutuksen alueella ne ovat olleet haasteellisia toimia.

Järjestötoiminnalla on keskeinen merkitys kansalaisyhteiskunnan toiminnan kannalta. Ihmisten vaikuttamismahdollisuudet omaan elämäänsä, lähiyhteisöjen toimintaan, hyvinvointipalvelujen kehittämiseen sekä yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ovat tärkeitä palveluiden toimivuuden ja demokratian kannalta. Tarvitaan ratkaisuja, joilla ihmisten mielipide tulee paremmin kuulluksi niin palvelujen valintaa kuin palvelujen sisältöä koskevissa asioissa. SámiSoster ry:n tavoitteena on lisätä päättäjien ja palvelujen tuottajien

keskuudessa saamelaiskulttuurin ymmärrystä saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumiseksi.

Monen sukupolven kattava perheyhteisö, laajat sukulaisuussuhteet ja yhteenkuuluvuuden tunne sekä perinteisiin elinkeinoihin liittyvät verkostot ovat saamelaisessa kulttuurissa olleet erityisen tärkeitä sosiaalisen pääoman ylläpitäjänä ja vahvistajana sekä kielellisen ja etnisen identiteetin säilyttäjinä. Yhteiskunnallisten muutosten vaikutuksista yhteisöllisyys heikkenee, jolloin saamelaisen järjestötoiminnan rooli korostuu tänä päivänä sosiaalisen toiminnan vahvistajana.

SámiSoster ry:n ulospäin näkyvintä toimintaa on erilainen kehittämistoiminta saamelaisten hyvinvoinnin edistämiseen liittyvissä teemoissa. Tänä päivänä saamelaisten asuinympäristöt ovat kielellisesti ja kulttuurisesti täysin suomalaisia ja koko suomalainen palvelujärjestelmä toimii sen normien ja lakien mukaisesti, joten saamelaisen ja saamenkielisen toiminnan kehittäminen saamelaisväetön keskuudessa koetaan ensiarvoisen tärkeäksi. SámiSoster ry:n kehittämistoiminta kohdentuu erilaisissa elämäntilanteissa ja heikommassa asemassa olevien ihmisten toimintakyvyn edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Kehittämistarpeet nousevat saamelaisten arjesta yhdistyksen toiminnan kautta sekä kuntien ja muiden toimijoiden esityksistä.

Monien alkuperäiskansojen keskuudessa on kehitetty kansan oman kulttuurin lähtökohdista palveluja ja tukitoimia, ja niistä on saatu hyviä tuloksia. Samoin SámiSoster ry toteuttaa hankkeita saamenkielellä sekä kehittää erilaisia ratkaisumalleja ja työskentelytapoja saamelaisen kulttuurin lähtökohdista, hyödyntäen kulttuurisia vahvuuksia. Onnistuneita saamelaisia toimintamalleja on syntynyt mm. perheiden parissa tehtävässä työssä, jossa työntekijän kulttuurisella ymmärryksellä ja perheen kanssa yhteisellä kielellä on erittäin ratkaiseva merkitys. Samoin vanhusten arjen sujuvuutta tukevassa toiminnassa, jossa päivittäisen auttamistoiminnan sisältö rakentuu saamelaisen vuodenkierron toimintojen mukaisesti.

Toimintaympäristön muutokset vaikuttavat monella tavalla yhdistyksen toiminnassa. Paitsi saamelaisyhteisön muutokset myös sosiaali- ja terveysalan laaja valtakunnallinen ja alueellinen kehittämistoiminta pakottavat yhdistyksessä pohtimaan erilaisia vaihtoehtoja omaan kehittämistyöhön mutta myös osallistumaan entistä aktiivisemmin eri tahojen kanssa tehtävään yhteistoimintaan. Yhdistyksen on jaettava tietoa saamelaisista ja vaikutettava saamelaisten tarpeiden huomioimiseen kehittämisessä.

Saamelaiset ovat yksi kansa, joka asuu neljän valtion alueella. Heillä on ollut kautta aikojen ja on edelleenkin tiivistä keskinäistä kanssakäymistä yli valtakunnan rajojen. Saamelaisjärjestöillä on merkittävä rooli kansainvälisessä työssä saamen kansan yhtenäisyyden, kielen, kulttuurin ja elämäntavan ja elinkeinojen ylläpitämisessä ja kehittämisessä. Muissa pohjoismassa on kehitetty jo pitkään saamelaisia sosiaali- ja terveysalan palveluja, joten yhdistys hyödyntää niitä kokemuksia omassa toiminnassaan.

Tässä julkaisussa kuvattujen toimien lisäksi SámiSoster ry on kehittänyt mm. saamelaisten vanhusten ja vammaisten asiamiestoimintana neuvontaa ja ohjausta palvelujen hakemiseen ja käyttämiseen liittyvissä asioissa, saamelaista perhetyötä lapsiperheiden arjen tueksi, kulttuurista tukihenkilötoimintaa erikoissairaanhoidossa, aktivointitoimintaa syrjäkylillä vanhuksille sekä leirejä saamelaisnuorille.

4.1. SÁMÁS TERAPIIJJAS – MATKALLA SAAMENKIELISEEN PUHETERAPIAAN

Sunnamaarit Sara- Tornensis

1 Johdanto
2 Sámás terapiijjas – Saamenkielisen puheterapiamateriaalin suunnittelu ja valmistus
3 Tulevaisuuden haasteet

1 JOHDANTO

Sámás terapiijjas –projektissa on kehitetty ja valmistettu saamenkielistä ja aihepiiriltään saamelaiskulttuuriin pohjautuvaa puheterapiamateriaalia puheterapeuttien ja heidän yhteistyökumppaneidensa käyttöön. Projekti kesti yhteensä neljä vuotta, ajalla 2005 - 2010.

Projektin tavoitteena oli edistää saamenkielisten puheterapiapalvelujen kehittymistä, parantaa saamenkielisten puheterapiapalvelujen saatavuutta sekä parantaa saamenkielisten henkilöiden mahdollisuutta käyttää omaa äidinkieltään terveydenhuollon palveluja käyttäessään.

Saamenkielisten puheterapiamateriaalien, arviointimenetelmien ja testien kehittäminen on hyvin ajankohtaista ja kiireellistä. Suomessa ei ole ennen tätä projektia ollut lainkaan käytettävissä saamenkielistä ja saamelaisuuteen ja saamelaiskulttuuriin liittyvää puheterapiamateriaalia, arviointimenetelmiä ja testejä, joten saamenkielisten puheterapiapalvelujen tuottaminenkaan ei ole ollut mahdollista. Sillä seikalla on suoraan vaikutusta saamenkielisten puheterapiaa tarvitsevien henkilöiden hyvinvointiin, kuntoutuspalvelujen laatuun ja saatavuuteen.

2 SÁMÁS TERAPIIJJAS – SAAMENKIELISEN PUHETERAPIA MATERIAALIN SUUNNITTELU JA VALMISTUS

Äidinkielen merkitys sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa

Kaksi-/monikielisyys on yleensä onni ja rikkaus. Kaksi- ja monikielisyyteen kasvetaan monin eri tavoin, aina kuitenkin sekä yksilön että yhteisön asettamin ehdoin. Monista vähemmistökielten puhujista tulee väkisinkin kaksikielisiä, koska kodin ulkopuolella he joutuvat käyttämään enemmistökieltä. Enemmistökielten puhujille kaksikielisyys onkin usein suurelta osin vapaaehtoista, kun taas vähemmistökielten puhujille se on yleensä pakollista. Lisäksi on syytä muistaa, että vaikka vähemmistökielten puhujat osaavat yleensä muutakin kieltä kuin vain omaa äidinkieltään, on äidinkielellä ja mahdollisuudella käyttää omaa äidinkieltään suuri vaikutus kaksikielisten henkilöiden elämän laatuun. (Nuolijärvi 1995, Sundman 1994.)

Vaikka vähemmistökielten puhujat osaavat yleensä muutakin kieltä kuin vain omaa äidinkieltään on äidinkielellä ja mahdollisuudella käyttää omaa äidinkieltä suuri vaikutus terveydenhuollon piirissä saadun kuntoutuksen laatuun (Laatu 1997, Lukkarinen 2001). Mitä sairaampi potilas on kyseessä, sitä suuremmaksi äidinkielen merkitys kasvaa. Tästä huolimatta kielellisten vähemmistöjen täytyy sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja käyttäessään asioida useimmiten jollakin muulla kuin omalla äidinkielellään (Lukkarinen 2001). Lukkarinen muistuttaa vielä, että vanhukset voivat iän mukanaan tuomien sairauksien myötä jopa unohtaa heille vieraan kielen. He joutuvat kuitenkin käyttämään terveydenhuollon palveluita yleensä muuta väestöä enemmän. Jotta vanhus tulisi ymmärretyksi ja jotta häntä autettaisiin parhaalla mahdollisella tavalla, tulisi palvelut ja kuntoutus järjestää hänen omalla äidinkielellään.

Myös Styfin (1995) kyselytutkimukseen osallistuneet potilaat toivoivat mahdollisuutta käyttää omaa äidinkieltään siitäkin huolimatta, että he osasivat suomen kieltä riittävästi. Äidinkielisen palvelun saaminen koettiin tärkeimmäksi hyvän hoidon kriteeriksi. Oman äidinkielen käyttäminen on niin tärkeätä, että potilaat eivät välitä, vaikka hoitohenkilökunnan käyttämä kieli ei olisikaan kieliopillisesti täydellistä. Tärkeintä on se, että kieltä ainakin yritetään puhua (Styf 2000). Norjassa suoritetussa tutkimuksessa (Raporta iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra, 2000), jossa kartoitettiin saamen kielen käyttämistä muun muassa terveydenhuollossa, saatiin myös samanlaisia tuloksia. Vastaajat toivoivat mahdollisuutta käyttää saamen kieltä nykyistä enemmän silloin, kun he käyttävät ja tarvitsevat terveydenhuollon palveluja.

Saamen kielen käyttämisen tulisi Skutnabb-Kankaan (2000) mielestä olla esimerkiksi terveydenhuollon palveluja käytettäessä itsestään selvää, eikä mahdollisuutta sen käyttämiseen pitäisi tarvita erikseen pyytää. Kuitenkin saamelaisten mahdollisuudet oman äidinkielensä käyttämiseen kaikissa elämän tilanteissa ovat edelleen varsin rajalliset; lähinnä siihen päästään vain käännös- ja tulkkauspalvelujen avulla.

Vaikka monikielisten henkilöiden tutkiminen on haasteellista ja tutkimista vain yhdellä kielellä kritisoidaan paljon pitää Launonen (2001) kaikista suurimpana ongelmana kaksi- ja monikielisten henkilöiden puheterapiassa kaksi- ja monikielisten puheterapeuttien puutetta. Puheterapiaa joudutaan antamaan usein asiakkaalle vieraalla kielellä tai tulkin avustuksella. Asiakas voi pahimmassa tapauksessa jäädä jopa ilman puheterapiaa tai joutuu tyytymään siihen, että puheterapeutti ohjaa vain asiakkaan läheisiä ihmisiä, esimerkiksi perheenjäseniä, koska he osaavat samaa kieltä kuin puheterapeutti.

Omassa tutkimuksessani olen selvittänyt saamenkielisten puheterapiapalveluiden tarvetta Suomen saamelaisalueella ja niiden senhetkistä saatavuutta (Sara 2004). Tutkimuksen päätulos oli se, että lähes poikkeuksetta saamenkielisille puheterapiapalveluille vastattiin olevan tarvetta, mutta niiden saatavuus osoittautui todella huonoksi; kaikki vastanneet puheterapeutit, johtavat lääkärit ja terveydenhoitajat olivat arvioineet, tutkineet ja antaneet puheterapiaa vain suomeksi. He epäilivät kuitenkin suuresti puheterapian tarpeen arvioinnin riittävyyttä ja luotettavuutta, jos se tehdään äidinkieleltään saamenkielisille henkilöille pelkästään suomeksi.

Suomessa ei ole ollut käytettävissä saamenkielistä materiaalia kommunikaation arviointiin eikä kuntoutukseen, eikä myöskään saamenkielistä puheterapiaa ole kehitetty. Sen vuoksi äidinkieleltään saamenkieliset henkilöt ovat voineet jäädä jopa kokonaan ilman kommunikaatiokuntoutusta. Onkin syytä miettiä näiden ilman puheterapiaa jääneiden henkilöiden kohtaloa, jäävätkö he kokonaan ilman terapiaa, vai pääsevätkö he myöhemmin kuntoutukseen, kun heidän suomenkielentaitonsa riittää siihen. On myös syytä pohtia, mitä vaikutuksia tällä ilman puheterapiaa jäämisellä voi olla näiden henkilöiden kehitykseen, varsinkin kun kyseessä on kielen ja puheen kehityksen alkuvaiheissa oleva lapsi.

Työskentelin valmistumiseni jälkeen syksyn 2004 Inarin kunnan puheterapeutin vuorotteluvapaan sijaisena, ja siinä työssä huomasin, miten haasteellista saamenkielisen puheterapian järjestäminen on. Olen itse äidinkieleltäni pohjoissaamenkielinen, joten kommunikointi saamenkielisten asiakkaitten kanssa onnistui siltä osin ongelmitta, mutta haasteelliseksi puheterapian antamisen teki se seikka, että kaikki käytettävät arviointimenetelmät ja puheterapiamateriaali olivat suomenkielisiä. Kieliä joutui siis itse terapiatilanteessa vaihtamaan monta kertaa, sillä vaikka asiakkaan kanssa keskustelu sujuikin saamen kielellä, oli testattaessa ja erilaisia tehtäviä ja harjoituksia tehdessä vaihdettava saamen kielestä suomen kieleen. Onneksi me kaksi- ja monikieliset olemme tottuneet tähän useamman kielen yhtäaikaiseen käyttöön, joten puheterapia sinänsä onnistui näinkin, mutta kyllä ideaalitilanne olisi sellainen, että koko terapiakäynti voitaisiin hoitaa yhdellä ainoalla kielellä alusta loppuun saakka.

Saamenkielisen puheterapiamateriaalin puute tarkoitti myös sitä, että jouduin itse valmistamaan materiaalia, ja koska se on hyvin aikaa vievää puuhaa, usein myös työajan ulkopuolella. Kaiken kokemani perusteella syntyi tarve tälle projektille, jolla pyrittiin

helpottamaan kaikkien saamenkielisten puheterapeuttien ja muiden saamenkielisten kielen- ja kommunikaation kuntoutusta tarvitsevien henkilöiden kanssa toimivien asiantuntijoiden tilannetta.

Saamenkielinen puheterapiamateriaali

Kehitettäessä saamenkielisiä puheterapiapalveluja on lähtökohtana pidetty sitä, että puheterapeutti on saamenkielinen, koska saamen ja suomen kieli eroavat rakenteeltaan toisistaan ja puheterapeutilla olisi käytettävissä saamenkielisiä terapiamateriaaleja, erilaisia arviointimenetelmiä ja testejä. On mahdotonta antaa täysin saamenkielistä puheterapiaa, jos kaikki käytettävä materiaali on suomenkielistä.

Projektissa valmistettu puheterapiamateriaali on sellaista, että se sopii käytettäväksi niin lapsi-, aikuis- kuin vanhusasiakkaittenkin kanssa. Pääpaino on kuitenkin ollut lapsiasiakkaille suunnatussa materiaalissa, koska todennäköisesti lapsiasiakkaita on määrällisesti eniten. Valmistettua puheterapiamateriaalia voivat soveltaa käyttöönsä myös puheterapeuttien yhteistyökumppanit, kuten esim. erityisopettajat ja päivähoidon henkilökunta.

Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä muistuttaa ja korostaa sitä seikkaa, että valmistettu saamenkielinen materiaali on nimenomaan puheterapiamateriaalia eikä opetusmateriaalia, joten se on tarkoitettu käytettäväksi vain itse puheterapiassa ja/tai niiden henkilöiden tukena, jotka toimivat erityistä kielellistä tukea tarvitsevien henkilöiden kanssa. Valmistettu puheterapiamateriaali ei näin ollen ole missään tapauksessa tarkoitettu yleisopetukseen oppimateriaaliksi. Osa projektin aikana valmistetusta puheterapiamateriaalista on kopioitu ja annettu saamelaisalueen puheterapeuttien sekä heidän yhteistyökumppaneidensa käyttöön.

Projektin aikana valmistettu materiaali voidaan jakaa seuraaviin osiin:

1. Alkukartoitusmateriaali
2. Äänteitten harjoittelemiseen soveltuvat harjoitukset
3. Kuullun ymmärtämisen harjoitukset

1. Alkukartoitusmateriaali

Lapsen saapuessa ensimmäistä kertaa puheterapeutin käynnille, puheterapeutti tutustuu lapseen ja samalla arvioi hänen taitojaan. Tähän tarkoitukseen valmistettiin ns. alkukartoitusmateriaali 4–6-vuotiaille lapsille (ks. kuva 1). Materiaali koostuu suuresta värillisestä alustasta, johon on hahmoteltu kesäinen tunturimaisema. Sinisellä taivaalla on pilviä sekä aurinko. Tunturimaisemassa näkyy yhdeksän eri väristä (sininen, punai-

nen, keltainen, vihreä, musta, valkoinen, violetti, ruskea ja oranssi) laavua, puita (kuusia, mäntyjä ja koivuja) sekä kukkia. Laavuissa on avautuvat ovet ja laavujen sisältä löytyy erilaista syötävää kustakin. Tämän lisäksi harjoitukseen kuuluu yhdeksän paperista eläintä: kissa, jänis, hiiri, kettu, lintu, orava, koira, poronvasa ja hevonen.

Kuva 1. Alkukartoitusmateriaali.

Lapsen tehtävänä on aluksi kertoilla kuvasta; mitä hän siinä näkee, nimetä näkemiään asioita, niiden värejä ja lukumääriä. Tämän jälkeen avataan laavujen ovet ja pyydetään lasta nimeämään laavuissa olevat ruoat. Tämän jälkeen lapselle näytetään eläimet ja pyydetään häntä nimeämään ne ja asettamaan ne oikeaan laavuun sen perusteella, mitä kukin eläin lapsen mielestä syö. Eläimet ja ruoat pyrittiin valitsemaan siten, että ne ovat tyypillisiä pohjoisen eläimiä ja niiden nimissä olisi r-, s-, k- tai l – äänne, jolloin voidaan tarkkailla myös mahdollisia äännevirheitä näiden neljän äänteen osalta.

2. Äänteitten harjoittelemiseen soveltuvat harjoitukset

Kuvakortit

Projektin aikana kartoitettiin sellaista puheterapiakäyttöön soveltuvaa saamenkielistä sanastoa, jossa r-, s-, k- ja l-äänteet sijaitsevat joko sanan alussa, keskellä tai lopussa. Sanaston pohjalta valmistettiin esim. edellä mainittujen äänteitten harjoittelemiseen soveltuvia kuvakortteja (ks. kuva 2) yhteensä 528 kappaletta. Jotta eri äänteitä sisältävät kuvakortit olisi helppo erottaa toisistaan, on niillä eri taustavärit; r-äänteen harjoitteluun soveltuvien kuvakorttien taustaväri on punainen, s-äänteen harjoitteluun soveltuvien kuvakorttien sininen, k-äänteen harjoitteluun soveltuvien kuvakorttien oranssi ja l-äänteen harjoitteluun soveltuvien kuvakorttien vihreä.

Kuva 2. R-äänteen harjoittelemiseen soveltuvat kuvakortit.

Lottopelit

Saamenkielisten kuvakorttien lisäksi valmistettiin myös saamenkielisiä lottopeli-alustoja sekä näihin peleihin kuuluvia saamenkielisiä kuvakortteja. Lottopelit sisältävät pelialustan, jossa on vaihtelevasti 8-20 kuvaa (ks. kuva 3). Kuvat ovat sellaisia, jotka sisältävät joko r-, s-, k- tai l-äänteen.

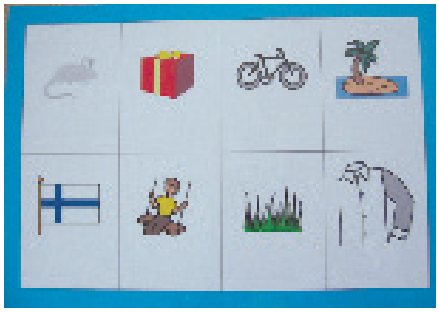

Kuva 3. S-äänteen harjoitteluun soveltuva lottopeli.

Puolikkaiden kuvien lottopelit

Edellä mainittujen materiaalien lisäksi valmistettiin sellaisia lottopelejä, joissa tarkoituksena on yhdistää yhteen kuuluvat puolikkaat kuvat (ks. kuva 4). Lottopelialustoihin valitut kuvat olivat jälleen sellaisia, jotka sisältävät joko r-, s-, k- tai l-äänteen, joten ne soveltuvat käytettäväksi artikulaatioterapiassa ja äänneharjoittelun yhteydessä.

Edellisten lottopelien lisäksi on valmistettu vielä sellaisia lottopelejä, joissa tarkoituksena on jälleen yhdistää yhteen kuuluvat puolikkaat kuvat, mutta erona edellisiin puolikkaitten kuvien lottopeleihin on se, että jokaisessa lottopelialustassa on samasta asiasta erilainen kuva, esim. eriväriset autot, erinäköiset elefentit tai erinäköiset ja –väriset talot jne. Lottopelialustat on jaoteltu siten, että 23:sta lottopelialustasta kuusi on sellaista, joissa samasta asiasta on kaksi erilaista kuvaa, yhdeksän sellaista, joissa samasta asiasta on kolme erilaista kuvaa ja kahdeksassa lottopelialustassa on samasta asiasta neljä eri kuvaa. Käytetyt kuvat ovat jälleen sellaisia, jotka sisältävat joko r-, s-, k- tai l-äänteen, ja ne soveltuvat äänneharjoittelun lisäksi käytettäväksi myös samojen asioiden erottelun ja yhdistelyn harjoittelemiseen.

Kuva 4. Puolikkaiden kuvien lottopelit.

Värilottopelit

Värien opettelemiseen ja eri värien erottamiseen toisistaan on valmistettu kahdeksan erilaista värilottopeliä. Lottopelialustoissa on jokaisessa yhteensä 12 kuvaa, ja yhden alustan kuvat ovat aina samanvärisiä, eli samassa alustassa on esim. punainen auto, punainen kirja, punainen kynä, punainen reppu jne. (ks. kuva 5). Nämä kahdeksan lottopeliä on vielä jaettu kahteen osaan siten, että neljässä lottopelialustassa on aina samat kuvat, mutta kuvien esittämät asiat ovat näissä eri väriset. Tämä tarkoittaa sitä, että yhden alustan kuvat ovat siniset, yhden punaiset, yhden vihreät ja yhden keltaiset. Lottopelialustojen lisäksi peleihin kuuluu kuvakortit. Käytetyt kuvat ovat jälleen symbolikirjoitus-tietokoneohjelman kuvia, ja sellaisia, jotka sisältävat joko r-, s-, k- tai l-äänteen, joten ne soveltuvat käytettäväksi myös äänneharjoittelun yhteydessä.

Kuva 5. Värilottopeli, alustassa punaiset kuvat.

Ongintapeli

Äänteiden harjoitteluun soveltuvassa ongintapelissä on seitsemän kalakorttia ja näiden lisäksi yhteensä 153 kuvakorttia (ks. kuva 6). Pelin ideana on se, että pelaajat onkivat vuorollaan nurin päin olevia kuvakortteja. Se joka onkii itselleen eniten kalakortteja on voittaja. Kuvakorttien kuvat valittiin jälleen niin, että niiden kuvissa esiintyy joko r-, s-, k- tai l-äänne. Kaikkia 153:a korttia ei kuitenkaan käytetä kerralla, vaan niistä voi valita aina kutakin tarkoitusta varten sopivimmat kortit. Kuvakortit, joissa on kalan kuva, ovat kuitenkin mukana aina, koska pelin voittaja ratkeaa niiden lukumäärän perusteella. Pelin pelaamiseen tarvitaan lisäksi onki, jossa on narun päässä magneetti, jolla voi tarttua korteissa oleviin metalliliittimiin.

Kuva 6. Ongintapelin kuvakortit.

Äänteiden erottelun harjoitukset

Näissä harjoituksissa tarkoituksena on erotella kuullun perusteella kulloinkin harjoiteltavana oleva äänne muista äänteistä. Jokaisessa harjoituksessa on 10 kuvaa (ks. kuva 7), jotka nimetään ja tämän jälkeen sanotaan kuuluuko harjoiteltava äänne (harjoiteltavat äänteet ovat jälleen s-, r-, l- tai k-äänne) sanassa vai ei. Niiden kuvien alle, joissa äänne kuuluu, merkitään tarrakiinnitteinen kuva.

Kuva 7. Äänteiden erottelun harjoitukset.

3. Kuullun ymmärtämisen harjoitukset

Kuullun ymmärtämistä harjoittavassa pelissä tarkoituksena on kuullun perusteella löytää kyseessä oleva kuvakortti. Oikean kuvan löydyttyä pelaaja saa kiinnittää kuvakortin omaan pelialustaansa (ks. kuva 8) ja sen jälkeen nimetä kuvan ja jakaa sen tavuihin. Lopuksi pelaaja saa laittaa pelialustan ruudukkoon pelimerkkejä tavujen lukumäärän mukaan. Valmistetut kuvakortit esittävät leluja, autoja ja erilaisia kulkuvälineitä, eläimiä, vaatteita, hedelmiä ja vihanneksia, rakennuksia, huonekaluja, värejä ja astioita.

Toisessa kuullun ymmärtämistä harjoittavassa pelissä on tarkoituksena jälleen kuullun perusteella löytää kyseessä oleva kuvakortti. Oikean kuvan löydyttyä pelaaja saa kiinnittää kuvakortin omaan pelialustaansa (ks. kuva 9). Erona aikaisemmin valmistettuun kuullun ymmärtämisen harjoitukseen on se, että tässä harjoituksessa jokaisessa kuvassa on sama esine tai asia, mutta jokaisessa kuvassa on myöskin jokin toisista poikkeava yksityiskohta. Kuvassa voi siis olla esim. talo, jonka väritys ja/tai yksityiskohtien lukumäärä (esim. ovien ja ikkunoiden lukumäärä) vaihtelevat kuvasta toiseen.

Kuva 8. Pelialusta, jossa kuvakortteja ja pelimerkkejä.

Tämän pelin kuvakortit esittävät taloja, perhosia, palloja, palikoita, linnoja, nalleja, lahjapaketteja, päähineitä, linja-autoja, henkilöautoja, kaloja, kukkia ja vaatteita.

Kuva 9. Pelialusta, jossa kuvakortteja.

3 TULEVAISUUDEN HAASTEET

Suuret ikäluokat lähestyvät eläkeikää, jolloin on myös odotettavissa se, että äidinkieleltään saamenkielisten aivohalvauspotilaiden määrä tulee lisääntymään. Lukkarinen (2001) muistuttaa, että monet näistä potilaista puhuvat mahdollisesti vain saamen kieltä, koska iän myötä tulleiden sairauksien vuoksi valtakieli on alkanut unohtua. Kuitenkin juuri he käyttävät sosiaali- ja terveyspalveluja kaikkein eniten. Heille olisi tarvetta järjestää saamenkielisiä puheterapiapalveluja. Voi vain kuvitella, miltä esimerkiksi juuri aivohalvauspotilaasta tuntuu, jos hän ei tiedä mitä hänelle on tapahtunut eikä ymmärrä kieltä, jota hänen ympärillään olevat ihmiset puhuvat.

Saamenkielisten puheterapiapalveluiden tarpeen lisääntymiseen tulevaisuudessa vaikuttavat varmasti myös nyt toiminnassa olevat saamenkieliset päiväkodit ja –hoitopaikat sekä saamenkieliset kielipesät. Lasten saamen kielen taito voi olla niin hyvä, että se on

näillä lapsilla suomen kieltä vahvempi kieli. Tällaisissa tapauksissa saamen kielellä saadun puheterapian merkitys on entistä perustellumpaa. Ei voida olettaa, että suomen kielellä saatu terapia olisi yhtä tehokasta kuin omalla äidinkielellä saatu terapia. On myös arveluttavaa arvioida kielen kehityksen tasoa tai mahdollista viivästymistä pelkästään suomen kielellä. Nämä lapset voivat jatkaa myöhemmin saamenkielisestä päivähoidosta suoraan saamenkieliseen opetukseen saamenkieliselle luokalle, joita löytyy ainakin Suomen pohjoisimmista kunnista, joten heidän saamen kielen taitonsa tulee todennäköisesti jatkumaan tulevaisuudessa yhtä vahvana.

Miten sitten vastata tähän kasvavaan tarpeeseen? Täytyy nimittäin muistaa myös se tosiasia, että vaikka saamenkielistä puheterapiamateriaalia on vähän, on myös itse puheterapian antajia vähän, eli terapiamateriaalin lisäksi puutetta on myös saamenkielisistä puheterapeuteista. Ja ei pelkästään puheterapeuteista, vaan myös heidän koulutetuista yhteistyökumppaneistaankin, eli saamenkielisistä erityisopettajista, päivähoidon henkilökunnasta jne. Saamenkielisen henkilöstön lisääminen ja kouluttaminen tullee näin ollen vaatimaan resursseja paljon nykyistä enemmän tulevaisuudessa.

Vaikka tämän projektin yhteydessä on valmistettukin saamenkielistä puheterapiamateriaalia ja näin ollen parannettu mahdollisuutta saamenkielisen puheterapian antamiseen, on edelleen muistettava se tosiasia, että suurin osa käytettävästä terapiamateriaalista ja testeistä on edelleen suomenkielisiä. Tarve saamenkieliselle terapiamateriaalille ja erilaisille arviointimenetelmille sekä testeille on siis edelleen suuri. On mahdotonta antaa täysin saamenkielistä puheterapiaa, jos kaikki käytettävä materiaali on suomenkielistä. Valmiin suomenkielisen materiaalin kääntäminen saameksi ja uuden saamenkielisen materiaalin valmistus tulee edelleen olemaan saamenkielisten puheterapeuttien suuri haaste, joka vaatii aikaa ja panostusta.

LÄHTEET:

Laatu, M 1997: Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 17. Helsinki: Kansaneläkelaitos.

Launonen, K 2001: Puhummeko samaa kieltä, eli millaista kielitaitoa kielellinen kuntoutus vaatii? Puheterapeutti 4, 9-12.

Lukkarinen, M 2001: Omakielisten palvelujen turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Nuolijärvi, P. 1995: Miten lähestyä puhuttua kieltä? Teoksessa R Takkinen & M-L Haapanen (toim.), Monikielinen Suomessa (4-13). Suomen logopedis-foniatrisen yhdistyksen julkaisuja 28. Helsinki: Suomen logopedis-foniatrinen yhdistys.

Raporta iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra, 2000. Utsjoki: Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš.

Sara, S 2004: Saamenkielisten puheterapiapalvelujen tarve ja saatavuus Suomen saamelaisalueella. Pro gradu –tutkielma. Oulun yliopisto, suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.

Skutnabb-Kangas, T 2000: Kommentárat raportii Iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra. Ohcejohka: Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš.

Styf, M 1995: Kaksikielisyys osana sairaalan laadun ja viestinnän toimivuuden arviointia. Esimerkkitapauksena Pietarsaaren sairaala. Vaasan yliopiston julkaisuja 6. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Styf, M 2000: Viestinnän kehittäminen kaksikielisessä sairaalassa. Esimerkkitapauksena Vaasan keskussairaala. Vaasan yliopiston julkaisuja 54. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Sundman, M 1994: Kaksikielisyys ja vähemmistökieli. Teoksessa K Toivainen & J Toivainen (toim.), Ensikielenä suomalaiskieli (s. 60-70). Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 46. Turku: Turun yliopisto.

4.2. SÁMI SERVVODAT MÁNNÁBEARRÁŠIID VEARDASAŠ DOARJAGIN – SAAMELAISYHTEISÖ LAPSIPERHEIDEN VERTAISTUKENA

Sari Guttorm & Mirka Halonen & Saara Ketola

1 Johdanto
2 Saamen kielen ja kulttuurin merkitys saamelaisperheissä
3 Ovttastallan – Yhdessäolo: Saamelaisten lapsiperheiden kulttuurinen vertaistuki
4 Pohdinta

1 JOHDANTO

SámiSoster ry toteutti saamelaisten kotiseutualueelle RAY:n avustuksella Ovttastallan – Yhdessäolo, saamelaisten lapsiperheiden kulttuurinen vertaistukiverkosto -hankkeen vuosina 2007-2009. Hankkeen tavoitteena oli: 1) edistää saamelaisten lapsiperheiden sosiaalista hyvinvointia ja toimintakykyä saamelaisten oman kulttuurin lähtökohdista kehitettävällä toiminnalla 2) opastaa ja tukea lapsiperheitä sekä lähiverkoston että yhteisöllisen tukiverkoston muodostumisessa, hyväksymisessä ja hyödyntämisessä 3) auttaa perheitä antamaan lapsilleen vahvat siivet ja lujat juuret, jotka kannattavat vaikeidenkin asioiden yli sekä 4) kehittää yhteisöllistä kasvatusta ja yhteisvastuuta tukevaa toimintamallia muun muassa luomalla toimivia lähi- ja tukiverkostoja lapsiperheiden tueksi ja löytää malli yhteisvastuuseen ja yhteisökasvatukseen. Kohderyhminä olivat saamelaislapset sekä vanhemmat yksilöinä ja perheinä, saamelaiset ikäihmiset, saamelaisyhteisö ja eri toimijat toimintaverkostoon osallistujina.

Tarpeita tälläisen toimntamuodon käynnistämiselle on noussut esille ennen kaikkea saamelaisten lapsiperheiden keskuudesta. SámiSoster ry:n Utsjoella aiemmin toteuttamassa Bearašbargu – Perhetyö -hankkeessa todettiin saamelaisten lapsiperheiden vertaistuen kehittämistarve perheiden kasvatustehtävää tukevaksi toiminnaksi. Sen lisäksi asia on nostettu esille muuan muassa Lapin Ensi- ja turvakoti ry:n Alvari -perhetyötoiminnassa Utsjoella sekä muiden SámiSoster ry:n kehittämishankkeiden yhteydessä ja Posken saamelaisyksikön toiminnassa.

Saamelaisalueen kunnissa ei ole saamelaisten ja saamenkielisten lapsiperheiden sosiaalista hyvinvointia ja toimintakykyä edistävää toimintaa. Nuoret saamelaisperheet tarvitsevat tukea ja ohjausta integroituakseen takaisin omaan kieli- ja kulttuuritaustaansa, koska saamen kieltä ja kulttuuria tukeva verkosto on heikko tai se puuttuu kokonaan. Saamelaisyhteisö joutuu sopeutumaan nyky-yhteiskunnan järjestelmiin ja toisaalta taistelemaan entistä enemmän ja uusin keinoin kulttuurin ja kielensä säilyttämiseksi. (Ovttastallan hankesuunnitelma 2007)

2 SAAMEN KIELEN JA KULTTUURIN MERKITYS SAAMELAISPERHEISSÄ

"Biret ja Lemet asuivat Tenojokivarressa 8 lapsensa kanssa pienessä mökissä. Heillä oli lehmä ja muutama lammas. Biret ompeli poron koipinahoista nutukkaita ja Lemet pyydysti talvisin riekkoja, kesäisin kalasti Tenolla. Näin he kasvattivat 1950-luvulla 8 lastaan ja heidät laitettiin jo pienestä asti tekemään kovasti töitä, jotta perhe pysyisi leivän syrjässä kiinni. Vieraiden tullessa, heille löytyi aina yösija ja ruokaa. Biret uskoi, että kun hän antaa omastaan, hänellä itsellään ei koskaan lopu. Elämä oli turvallista ja kiireetöntä, eikä kukaan valittanut. "

Saamelaiset ovat vahvasti kytköksissä sukuunsa. Kun tapaa vanhemman saamelaisen ihmisen, ensimmäisenä hän haluaa tietää toisen sukutaustat. Jos esittelee itsensä etu- ja sukunimellä, se ei kerro hänelle mitään, mutta käytettäessä saamelaista nimeä, esimerkiksi Biennáš-Káre-Ingá-Rauni-Mirka, se selventää sukuhistoriaa monta sukupolvea taaksepäin. Saamelaiselle lähisuku käsittää serkkuja jopa neljänteen polveen saakka ja sukulaisia tunnetaan vieläkin kauempaa. Perhe käsitteenä sisältää ydinperheen lisäksi áhkut ja ádját (mummot ja papat), sekä mahdollisesti vielä setiä, enoja ja tätejä. Tämä johtuu osaltaan siitä, että useat suvun jäsenet paimentavat poroja samassa siidassa (tokkakunnassa) ja näin ollen verkosto on vahva heidän osaltaan käytännön järjestelyjenkin vuoksi. Myös kalastaja- ja maanviljelijäsaamelaiset ovat asuneet lähellä toisiaan. Useat sukupolvet saattoivat asua saman katon alla tai ainakin samassa pihapiirissä. Suvun sisällä on luotu normit ja säännöt, kuinka sopii käyttäytyä ja mitä taas katsotaan pahalla. Sanaton avunantosopimus on aina voimassa.

Kasvatusvastuu lapsista jakautuu perinteisesti vanhempien lisäksi koko suvun, naapureiden, kummien ja kaimojen kesken. Kulttuuri siirtyy sukupolvelta toiselle huomaamatta, kirjoittamattomien sääntöjen, niin sanotun hiljaisen tiedon pohjalta. Jokaisella suvun jäsenellä on tietty rooli lasten kasvatuksessa. Nuorimman enon tehtävä on härnätä ja kiusoitella lasta, jotta hän kestäisi arvostelua ja oppisi huumoria aikuisena. Äidin nuorimman siskon rooli on puolestaan merkityksellinen teini-iässä olevalle tytölle. Vanhempien ja isovanhempien vastuulla oli opastaa lasta oikeaan suuntaan elämässään ja ohjata pois vaarallisista paikoista. Laajan sukuyhteisön omaaminen edesauttaa lapsen kehitystä monella tapaa, se muun muassa vahvistaa lapsen itseluottamusta ja on eduksi identiteetin luomisessa. (Aikio 2000)

Saamelaisperheissä lapsia on kasvatettu tarinoiden ja pelottelun kautta. Niiden avulla lasta ohjattiin olla tekemättä vaarallisia tai ei-toivottuja asioita. Vanhemmilla oli kädet täynnä kotitöitä ja muita askareita, joten oli keksittävä muunlaisia "lapsenvahteja". Estääkseen lapsia lähtemästä liian kauas kotoa, peloteltiin esimerkiksi *ulddá*:lla (maahisella/maahiaisella), joka asui metsässä ison kiven sisällä, maan alla ja vaihtoi itselle ihmislapsia. Vastaavasti pelolteltiin, että vesistöissä asuu *čáhcerávga* (vetehinen/näkki), joka voi napata lapsia, jotka menevät liian lähelle rantaa.

Yksi saamelaisten perinteisistä kasvatustavoista on ollut *nárrideapmi*, joka tarkoittaa suomeksi käännettynä kiusoittelua tai narraamista. Kiusoittelun tarkoituksena oli opettaa lapsille tunteiden hallintaa, sosiaalisia taitoja ja tietoisuutta asioista, mistä oli sopivaa puhua ja mistä taas ei. Tämä kasvatustapa edistää huumorintajua, itseironiaa ja kykyä erottaa mikä on totta ja mikä tarua. Vanhemmat eivät yleensä kiusoitelleet omia lapsiaan, koska heidän oli oltava luotettavia ja lapsiaan tukevia aikuisia. Yleensä enot, sedät tai tädit kiusoittelivat lapsia. Nykypäivän ikäihmiset ovat usein huolissaan siitä, että nuoren sukupolven vanhemmat eivät osaa enää käyttää kiusoittelua kasvatustapana tai ymmärrä sen kulttuurista merkitystä. Kiusoittelun ja kiusaamisen välinen raja on veteen piirretty, joten siinä tulisi olla tarkkana, sillä kiusaamisella ja kasvatuksella ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa. (Balto 1997)

Lasten kasvatustapa alkaa perheen ja perheyhteisön keskinäisistä suhteista. Lapsen rakastaminen, turvallisuuden luominen, läheisyys ja lapsen arvostaminen olivat ennen ja ovat edelleenkin tärkeitä lähtökohtia saamelaisten lasten hoidossa ja kasvatuksessa. Vahvassa saamelaisyhteisössä lähiympäristö ja sukulaiset ovat tukeneet lapsen ja nuoren saamen kieleen ja saamelaiskulttuuriin perustuvan identiteetin kehittymistä ja säilymistä, mutta monikulttuurisessa ympäristössä yhä voimakkaammin valtaväestön kieli ja kulttuuri syrjäyttävät vähemmistökulttuuria ja -kieltä.

Perinteisessä saamelaisessa kasvatustavassa lapsia ja nuoria ei ole yleensä ohjattu käskyttämällä ja kieltämällä, vaan he ovat saaneet ratkaista ongelmatilanteet itsenäisesti. Seitamon (1971, 1991) ja Javon (2003) tutkimusten mukaan saamelaisten perinteisissä kasvatustavoissa ja -asenteissa on tapahtunut tiettyjä muutoksia, jotka liittyvät toimintaympäristön muutokseen. Heidän mukaansa käsite: *”Ieš dal diedát”* (suomeksi ”itepä tiiät”) luonnehtii hyvin perinteistä saamelaista kasvatusajattelua. Sen mukaan lapset ja nuoret ovat jo varhaisessa iässä saaneet vapaasti oppia tekemään valintoja ja johtopäätöksiä itse. Tämä kasvatusmenetelmä perustuu kokemuksen kautta oppimiseen. Se oli toimiva ja tarkoituksenmukainen, kun kyläyhteisöt ja elinpiiri olivat pieniä ja turvallisia. Suurperheissä tai kiinteässä sukuyhteisössä asuttaessa aikuisia oli aina läsnä. Monimutkaistuneessa yhteiskunnassa tämä asenne ei kuitenkaan ole enää riittävä ja voi johtaa moniin kasvatuksellisiin ongelmatilanteisiin.

Balton (1997) mukaan nykyajan vanhemmat ovat yhä neuvottomampia, kun saamelaiset integroituvat osaksi valtakulttuuria ja toisaalta haluaisivat sopeutua siihen, mutta kuitenkin haluaisivat säilyttää saamelaisuutensa. Vanhempien epävarmuus omassa roolissaan kasvattajana lisääntyy sitä mukaa, kun asiantuntijat antavat yhä uusia neuvoja siitä, kuinka lasta tulisi kasvattaa ”oikealla tavalla”.

Rasmuksen (2006) tutkimuksen mukaan osa utsjokelaisista, nykyisestä aikuisväestöstä, on joutunut asumaan lapsuudessaan pitkiä aikoja kouluasuntoloissa. He eivät ole sen vuoksi saaneet riittävästi tukea vanhemmiltaan, mikä voi osaltaan vaikuttaa myös heidän käsityksiinsä omasta vanhemmuudestaan.

Saamelaisperheiden lapsista on kasvamassa enemmän yksikulttuurisen sukupolven edustajia, jotka eivät kykene ilman tukea säilyttämään saamelaista kielellistä ja etnistä identiteettiään muuttuvissa olosuhteissa. Tämä asia on jo huolestuttavasti nähtävissä nuorten ja lasten käyttäytymisessä ja kielitaidon heikkenemisessä. Osittain saamelaisnuoret kokevat, että on helpompi selviytyä yhteiskunnan asettamista odotuksista ja paineista valtakielen ja -kulttuurin kautta kuin pyrkimällä säilyttämään omaa saamelaista identiteettiään ja taustaansa.

Toisaalta täysin saamelaiset perheet, joissa molemmat vanhemmat ovat saamelaisia ovat myös kohdanneet perherakenteiden muutoksen. Nykyään esimerkiksi isovanhemmat käyvät palkkatyössä ja elävät omaa elämäänsä, eivätkä välttämättä ole päivittäin läsnä lastensa ja lastenlastensa arjessa. Enään ei ole itsestäänselvyys, että perinnetieto siirtyy automaatttisesti sukupolvelta toiselle, koska perheet ja suvun jäsenet asuvat itsenäisesti ja erillään toisistaan. Saamen kielen taidon heikkeneminen lasten keskuudessa on huolestuttavaa ja tähän ongelmaan vanhemmat tarvitsevat tukea ja opastusta.

Osallistumismahdollisuudet ja yhteisön sosiaalinen tuki auttavat vanhempien ja erityisesti äitien jaksamista. Pienten lasten äitien uupuminen ja yksinäisyys heijastuvat pahoinvointina koko perheeseen ja yhteisössä pahoinvointi ilmenee monin eri tavoin. Saamelaiset lapsiperheet ovat muita heikomassa asemassa ja auttamiskeinoja on vaikea löytää tästä nykyisestä järjestelmästä. Erityisesti tukea tarvitsevat perheet, joiden lapset eivät ole päivähoidossa.

Rasmuksen (2008) tekemän haastattelututkimuksen mukaan saamelaisnuorilla on nykyään hyvin vahva saamelainen identiteetti. Nuoret haluavat yhä enemmän näyttää ulkoisilla tunnusmerkeillä saamelaisuuttaan esimerkiksi käyttämällä riskuja ja muita saamelaissymboleita arkivaatteiden kanssa. Kaikille ei kuitenkaan saamelaisuus ole helppo asia. Lähiympäristön suhtautuminen saamen kieleen vaikuttaa lasten ja nuorten haluun oppia ja säilyttää kieltä. Yhteinen kieli edesauttaa yhteisöllisyyttä ja kulttuurin siirtymistä. Kielen ja kulttuurin siirtäminen tuleville sukupolville on osoittautunut tärkeäksi. Monikielisyys ja -kulttuurisuus ovat lahjoja.

Saamelaiskulttuuri on moninainen omine uskomuksineen ja luonnon kanssa yhdessä toimien. Saamelaiset ovat luonnonkansaa, vuodenajat ovat tärkeitä ja joka vuodenajalla on oma merkityksensä. Kulttuurin sisällä löytyy paikkakuntakohtaisia eroja ja lapsille olisi opetettava yksityiskohtaisemmin oman paikkakuntansa kulttuurisia erityispiirteitä, näin lapsi voi kasvattaa juuriaan juuri sinne, mistä hänen sukunsa on kotoisin. (Guttorm 2000.) Suvun jäsenet ovat saamelaisille merkityksellisiä henkilöitä ja kulttuurisen identiteetin yksi perusta on tuntea oma sukunsa. Lapsille se voi olla vaikeaa, jos suku asuu kaukana. Saamelaisilla ikäihmisillä on erittäin tärkeä rooli kulttuurin siirtämisessä, sillä heiltä löytyy se hiljainen tieto, mitä ei kirjoihin ole kirjoitettu. Perinteisen tiedon käyttäminen ja jatkuminen on tärkeää. Saamelaisperheiden elinympäristö on monikielinen ja -kulttuurinen yhteisö, jossa he ovat vähemmistö niin kielen kuin kulttuurinkin osalta.

Aikion (2000) mukaan lapset oppivat mitä tahansa kieltä, mikä on tasa-arvossa muiden kielien kanssa ja sisäistävät kulttuurin.

3 OVTTASTALLAN – YHDESSÄOLO: SAAMELAISTEN LAPSIPERHEIDEN KULTTUURINEN VERTAISTUKI

Ovttastallan – Yhdessäolo -hankkeen toiminta käynnistettiin alkukartoituksen pohjalta. Kartoituksen avulla selvitettiin minkälaiselle toiminnalle saamelaisperheillä oli tarvetta ja sen pohjalta hankkeen ohjausryhmä valitsi hankkeen pääasialliset toimintatavat. Ohjausryhmän päätöksellä toimintavaksi valittiin hyödyntää saamelaisten perinteisiä taitoja arkielämän hallinnassa ja perinteisiä tapoja luoda sosiaalisia verkostoja. Saamelaisille lapsiperheille pyrittiin löytämään auttamiskeinoja kulttuurin sisältä ja kehittää yhteisöllisyyttä tukevaa toimintaa ja näin vahvistamaan lapsiperheiden voimavaroja ja sosiaalista hyvinvointia.

Saamelaisalueen laajuuden ja monimuotoisuuden vuoksi hankkeeseen oli palkattuna kaksi saamenkieltä taitavaa ja kulttuuriin tuntevaa työntekijää, jotka olivat yhteistyössä monien alueen toimijoiden kanssa. Hankkeen teemapäiville, leireille ja seminaareihin palkattiin ns. resurssihenkilöitä, joilla oli osaamista tai asiantuntijuutta saamelaiskulttuuriin liittyen.

Yhteistyötahoina toimivat saamelaisalueen paikalliset kylä- ja saamelaisyhdistykset, muut saamelaiskulttuuriin liittyvät hankkeet, saamenkieliset päiväkodit ja eri organisaatioiden saamenkieliset työntekijät, Saamelaisalueen koulutuskeskus, Saamelaiskäräjät, Saamelaismuseo Siida, seurakunnat, saamelaisyhteisöt ja muita paikallisesti merkittäviä tahoja.

Alkukartoituksen yhteydessä koottiin saamelaisten vanhempien ja saamelaisalueella toimivien eri tahojen sähköpostiosoitteet. Listaa käytettiin hankkeesta ja hankkeen toiminnasta tiedottamiseen sekä kirjallisten palautteiden keräämisessä. Saamelaisalueen laajuuden vuoksi tämä toimintatapa osoittautui hyväksi.

Toiminta pyörähti käyntiin eri tapahtumien merkeissä ja saamelaisperheiden vertaistuki toiminta aloitettiin. Hankkeen aikana järjestettiin paljon erilaisia saamenkielisiä ja saamelaiskulttuuriin pohjautuvia tapahtumia ja verkostoitumistilaisuuksia koko saamelaisalueella. Verkostoitumisen ja vertaistuen edistämiseksi järjestettiin muun muassa teemapäiviä, leirejä, seminaari, kursseja, keskustelutilaisuuksia ja lisäksi suunniteltiin sekä kokeiltiin erilaisia sähköisiä tukimuotoja. Toimintaverkostosta luotiin malli, joka koostuu alueen kaikista toimijoista, ei pelkästään viranomaisista ja sosiaali- ja terveysalan järjestöistä. Verkostoon kuuluvat lisäksi mm. saamelaiset ihmiset.

Saamelaista luontosuhdetta tukevat teemapäivät

Hanke järjesti teemapäiviä saamelaisen vuotuiskierron mukaisesti. Jokaiselle vuodenajalle on omat työnsä ja tehtävänsä, elinkeinosta riippuen. Teemapäivillä käytettiin saamen kieltä pääkielenä, koska saamen kielessä on paljon luontoon ja perinteisiin elinkeinoihin mm. kalastukseen ja poronhoitoon, ruuanlaittoon ja käsitöihin liittyvää terminologiaa.

Saamelaisten ikäihmisten merkitys teemapäivien toteutuksessa oli erittäin suuri, koska he opastivat lapset ja heidän vanhempansa saamelaiseen vuotuiskiertoon liittyviin töihin oman kokemuksensa pohjalta. Yhteinen toiminta vahvisti myös yhteenkuuluvuutta ja kulttuurista vertaistukea sekä vahvisti saamelaista identiteettiä.

Teemapäivät keräsivät hyvin kokoon eri-ikäisiä saamelaisia ja näin tapahtui myös verkostoitumista. Teemapäiviä järjestettiin pääosin ulkona, mutta myös sisällä seurakuntien tiloissa kulloisenkin teeman mukaisesti. Syksyllä tehtiin saamelaisia perinteisiä ruokia ja leivottiin, keväällä opeteltiin laavun rakennetta sekä siellä olemista ja talvella tehtiin saamelaisia käsitöitä. Aina sään salliessa oltiin ulkona tulistelemassa, heittämässä suopunkia ja leikkimässä saamelaisia leikkejä.

Teemapäiviä järjestettiin myös eri tapahtumien yhteydessä, joita saamelaisalueella järjestettiin paikallisyhdistysten ja muiden toimijoiden toimesta. Paliskuntain yhdistyksen järjestämän Inarin poronkuninkuuskisojen yhteydessä järjestettiin suopunginheittoa ja

Johtti sápmelaččat -yhdistyksen perinteisen Hetan Marianpäivä –tapahtuman yhteydessä tutustuttiin laavuun ja laavusteluun liittyviin kulttuurisiin tapoihin ja käyttäytymisnormeihin perinteisten tarinoiden ja uskomusten kautta.

Lapsille opetettiin esim. että *astahasmuorra* on puu, jolla kohennetaan tulta ja sillä voidaan myös pitää pannua ja keitellä kahvia. Jos astahasmuorra syttyy palamaan, se pitää sammuttaa mahdollisimman nopeasti painamalla se arinaan tuhkan sisälle. Uskomusten mukaan palavaa puuta ei saa heilutella, ettei omalta poroltasi sokeudu silmä.

Marianpäivän juhlaan kuuluvat mm. porokilpailut, suopunginheittokisa ja saamenkielinen jumalanpalvelus.

> *"Ovttastallan- projektin teemana oli perinteinen saamelainen Marianpäiväjuhla Hetassa. Hetan Marianpäivillä oli pystytetty laavu markkinapaikalle, jossa nuotiolla paistettiin lättyjä. Aluksi kaikki kokoontuivat laavuun, ja yhdessä kerrattiin, kuinka siellä käyttäydytään sekä kerrottiin laavun neljästä osasta, sekä niiden merkityksestä ja missä itse kukin perheenjäsenistä ja vieraista laavussa istuu. Valkean loimuessa joikattiin perinne joikuja sekä Kaijukoitten porolaitunmaiden sisällä olevaa Halti-tunturia. Tuntureiden joikaus on kunnioituksen ja kiitollisuuden osoittaminen tuntureita kohtaan. Lopuksi kaikki yhtyivät joikuun ja laulamaan saamenkielisiä last enlauluja."(Projektityöntekijän päiväkirjaote)*

Utsjoen saamelaisten paikallisyhdistys Sámi Siida ry järjestää myös aktiivisesti erilaisia tapahtumia ja vuosittaiseksi muodostunut *Skábmadoalut* pidetään syksyisin yhdistyksen toimesta. Ovttastallan -hanke järjesti tapahtuman yhteydessä mm. leivontapajan. Sámi Siidan toimintaa laajennettiin hankkeen toimesta myös muihin kunnan kyliin esim. Karigasnimen kylän aktiiviset vanhemmat lähtivät mukaan yhdistyksen toimintaan ja sitä kautta toimintaa perheille järjestetään myös Karigasniemen kylässä.

Vuotson paikallisyhdistysten vuosittaiseksi traditioksi muodostuneen Vuotson Lapin markkinoiden yhteydessä hanke järjesti poropolun ja suopunginheittoa. Poropolulla oli erilaisia tehtäviä saamen kielellä liittyen luontoon ja saamelaiskulttuuriin. Vuotson Lapin markkinat on myös kohtaamispaikka käsityönäyttelyn ja saamelaismusiikin lisäksi.

Inarissa toimiva saamelaismuseo Siida oli yhtenä toimijana yhteistoimintaverkostossa. Siida-museo on kohtaamispaikka ja tarjoaa muun muassa näyttelyitä saamelaiskulttuurista. Siidan kanssa kehitettiin yhteistyönä lapsiperheiden vuosittainen ulkotapahtuma saamelaisten perinteisten leikkien ja laulujen merkeissä museon ympäristössä.

Teemapäivillä oli osallistujia noin 20-60 henkeä. Ulkoteemapäivät olivat kaikkein suosituimpia, koska siellä lapset saivat mennä ja touhuta vapaasti, kun vanhemmat keskustelivat kahvin ääressä.

Kasvatusta ja yhdessäoloa tukevat teemaleirit

Kasvatusta ja yhdessäoloa tukevat perheleirit järjestettiin hankkeen aikana kolme kertaa. Leirit pidettiin saamelaisalueen eri kunnissa; Utsjoella, Enontekiöllä ja Inarissa. Leirit olivat viikonloppuleirejä ja leirit olivat valtavan suosittuja vertaistukitapahtumia.

Leirit antoivat mahdollisuuden saamelaisille lapsiperheille tavata ja tutustua eri alueilta tuleviin perheisiin. Leireillä pohdittiin ja suunniteltiin laajalla alueella asuvien saamelaisperheiden verkostoitumistapoja ja mahdollisuuksia muodostaa kulttuurista vertaistukea. Leirit tarjosivat myös tukea vanhemmuuteen asiantuntijaluennoilla ja yhteisillä keskusteluilla. Leirit kokosivat myös saamelaisperheet samaan paikkaan koko saamelaisalueelta verkostoitumaan ja pohtimaan saamelaisperheiden haasteita yhdessä toinen toista tukien ja neuvoen.

Leireihin sisältyi yhdessäoloa, yhdessä toimimista ja asiantuntijaluentoja kasvatuksesta kaksikielisyyteen sekä kaksikulttuurisuuteen. Leireillä järjestettiin myös saamenkielisiä yhteisiä hetkiä, joissa oli sisältönä vahvasti saamelainen kulttuuri muun muassa tarinointihetket, saamenkieliset laulut ja leikit.

Leirit olivat suosittuja. Leireissä oli yli 70 osallistujaa, ja tulijoita olisi ollut enemmänkin, mutta kaikkia halukkaita ei voitu ottaa tilanpuutteen vuoksi.

Seminaaria ja keskustelutilaisuuksia

Hankkeen aikana järjestettiin Saamelainen kasvatus ja vanhemmuus –seminaari yhteistyössä Saamelaisalueen koulutuskeskuksen ja Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikön kanssa. Seminaarissa käsiteltiin muun muassa saamelaista vanhemmuutta, arvojen siirtämistä lapsille ja saamelaisia kasvatustapoja.

Vanhemmat saivat seminaarissa eväitä itselleen saamelaisina vanhempina toimimiseen ja tietoa miten saamelaiset ovat perinteisesti kasvattaneet lapsiaan. Nykyään saamelaisten vanhempien täytyy huolehtia enemmän siitä, että saamen kieli ja saamelaiskulttuuri säilyvät perheessä ja erityisesti silloin, jos isovanhemmat ja sukulaiset asuvat kaukana perheestä.

Seminaari kokosi noin 50 henkeä koko saamelaisalueelta; vanhempia, asiantuntijoita, päiväkodin henkilöstöä ja muita toimijoita, jotka ovat kiinnostuneita asiasta tai tekevät töitä saamelaisten parissa. Seminaari antoi tietoa saamelaiskulttuurista ja siihen liittyvistä erityispiirteistä erityisesti kasvatuksen näkökulmasta myös nykypäivänä saamelaisen vanhemman puheenvuoron myötä.

Seminaarin lisäksi hanke järjesti keskustelutilaisuuksia ja vanhempien tapaamisia, jossa oli myös mahdollista asiantuntijan johdolla keskustella kasvatukseen ja saamelaiskultuuriin liittyvistä kysymyksistä. Toiminta toteutettuun hankkeen viimeisenä vuotena.

Sähköisten tukimuotojen kokeilua ja kehittämistä

Sosiaalisen median käyttö sähköisen tukiverkoston kehittämisessä oli myös hankkeen yhtenä toimintamuotona. Tavoitteena oli pysyvän vertaistukiverkoston luominen. Hankkeen aikana kokeiltiin eri vaihtoehtoja, mutta hankkeen lopussa perustettiin Facebookiin saamelaisten vanhempien ryhmä, “Sámi váhnemat” -ryhmä, koska näytti siltä, että se on nykyään suosituin sosiaalinen yhteisö kaikenikäisille.

Facebook mahdollistaa pitää yhteyttä ympäri maailman tuttuihin, sukulaisiin ja ystäviin. Se on helppokäyttöinen ja siihen voi liittyä ilmaiseksi kunhan on käytössä vain tietokone ja nettiyhteydet. Facebookia voi käyttää myös saamenkielellä ja siellä voi keskustella Messengerin kautta.

Facebookin “Sámi váhnemat” -ryhmän sivuilla voi katsella kuvia, jotka on otettu hankkeen aikana eri tapahtumien yhteydessä. Ryhmän käyttäjät ovat lisänneet sivuille mielenkiintoisia linkkejä, jotka antavat tietoa saamelaisyhteisön asioista ja tapahtumista. Tällä hetkellä “Sámi váhnemat” -sivustoa ylläpitävät saamelaiset vanhemmat ja niitä pitäisi kehittää edelleen, koska Facebook tarjoaa monia uusia mahdollisuuksia vertaistukitoiminnan kehittämiselle.

4 POHDINTA

Ovttastallan –hankkeessa kehitettiin saamelaisen kulttuurin pohjalta ja luontoa hyödyntäen saamelaisperheille vertaistuken toimintamallia. Toimintamallin luomisessa hyödynnettiin saamelaista tapaa luoda sosiaalisia verkostoja ja ylläpitää niitä. Hankkeen aikana mallia kehitettiin nykypäivän elämään sopivaksi ja eri toimintaympäristöihin sopivaksi.

Ovttastallan- hankkeen toiminta rakentui erilaisten sosiaalista kanssakäymistä edistävien tapahtumien kautta, joiden avulla saamelaisten lapsiperheiden yhteistoiminnalle järjestettiin puitteet. Hankkeen roolina oli toimia koordinoijana ja järjestää vertaistuki toimintaa yhteistyössä verkostoon kuuluvien eri tahojen kanssa. Hankkeen työntekijöillä oli

tärkeä rooli osana saamelaisperheiden verkoston kokoajina ja yhteyksin ylläpitäjänä sekä saamelaisena toimijana verkostossa olla tukena erityisesti perheille.

Saamelaisvanhempien vertaistukiverkosto koostuu perheistä, sen tarpeista ja kiinnostuksen kohteista. Sen yhteiset tekijät ovat lapset, saamenkieli ja kulttuuri. Perherakenteet määrittelevät vertaistuen tarvetta, koska kokonaan saamelainen perhe tarvitsee erilaista tukea kasvatukseen, kuin kahden kulttuurin perheet. Verkosto tukee perheitä monikulttuurisuudessa elämiseen ja lasten kasvattamiseen molempia kulttuureja arvostaen. Vertaistuen lisäksi on tärkeää, että asiantuntijoilta saadaan tietoa kuinka kasvattaa lasta saamelaiseen kulttuuriin nykyisessä tilanteessa.

Ovttastallan –hankkeen toiminta-alueena oli neljä saamelaisalueen kuntaa. Alue on maantieteellisesti suuri (noin 35 000 km) ja välimatkat kuntakeskusten välillä ja pienempien kylien välimatkat kuntakeskuksiin on pitkiä. Haasteena oli saada järjestettyä toimintaa mahdollisimman moneen saamelaisalueen kylään. Myös saamelaisalueen erilaisuus asetti haasteita järjestää tapahtumia niin laajalla alueella.

Valitut toimintatavat osoittautuivat toimiviksi. Toiminnan lopussa tehdyn kyselyn mukaan vastaajista 83 % kertoi sosiaalisen verkostonsa kasvaneen. Tapahtumien myötä oli päässyt tutustumaan eri alueiden saamelaisiin, kuten myös tutustumaan paremmin oman kylänsä perheisiin. Lapsetkin pääsivät tutustumaan muihin lapsiin, erityisen tärkeää se oli niille, jotka eivät olleet päivähoidossa. 17 % ei kokenut verkostonsa kasvaneen, osittain sen takia, että ei ollut käynyt tapahtumissa niiden kaukaisen sijainnin vuoksi tai muusta syystä.

Ovttastallan -hankkeen aikana on vahvistunut kokemus siitä, että saamelaisperheet tarvitsevat kielellistä ja kulttuurista tukea perheiden sosiaalisen hyvinvoinnin lisäämiseksi ja arkielämän hallinnan tueksi. Vertaistukitoiminnan tarve on saamelaisalueella, mutta myös saamelaisalueen ulkopuolella, jossa nykyään asuu noin 70% saamelaista lapsista. Vertaistukiverkoston merkitys on erittäin suuri saamelaisille lapsiperheille nykyään.

Saamelaisalueella kokeiltua ja kehitettyä toimintamallia pitäisi kehittää edelleen niin, että toimintamallit toimisivat luonnollisesti osana saamelaisyhteisön arkielämää. Vertaistuki toimintaa tulisi laajentaa myös saamelaisalueen ulkopuolelle ja kehittää toimintamalleja myös siellä toimiviksi. Sen lisäksi olisi kehitettävä edelleen sähköistä tukiverkostoa saamelaisperheiden tarpeiden mukaisesti.

LÄHTEET:

Aikio, Aimo 2000: Olbmo ovdáneapmi. Davvi Girji Os. Karasjok.

Balto, Asta 1997: Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvva. ad Notam. Gyldendal.

Guttorm, Helena 2000: Sámi mánáidbajásgeassin fierpmádat-proseakta 1998-2000. Suoma Sámiid Guovddassearvi rs.

Javo, Cecile 2003: Child-rearing and child behavior problems in a Sami population: a cross-cultural study of families with preschool children. Karasjok: Department of Child and Adolescent Psychiatry, Faculty of Medicine, Univeristy of Tromsö Child and Adolescent Psychiatric Clinic

Rasmus, Minna 2006: Bággu vuolgit, bággu birget : sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma álbmotskuvlla ásodagain. Pro gradu -tutkielma : Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta, saamen kieli ja saamelaiskulttuuri

Rasmus, Minna 2008: Sápmelasvuohta lea dego skeanka. Saamelaislasten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutuminen Suomen saamelaisalueella. Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksiä 1:2008.

Seitamo, Leila 1971: Kolttalasten kouluongelmia. Utsjoki: Tekijä.

Seitamo, Leila 1991: Psychological development in arctic cultures: a comparative study of Skolt Saami and Finnish children in the north of Finland within the frame of reference of ecological psychology. Oulu: University of Oulu Department of Behavioural Science.

SámiSoster ry 2007: Ovttastallan-hankkeen hankesuunnitelma.

4.3. GOAIKKANAS – SÁMI VUGIIN FÁMUID GÁRRENÁVNNASBARGUI – SAAMELAISET VOIMAVARAT PÄIHDETYÖHÖN

Lydia Heikkilä

1 Millaista on saamelainen päihdetyö?
2 Saamelaisen päihdetyön alkumetrit
3 Voimavaralähtöisyys ja kulttuurinen tulokulma
4 Kulttuuriset päihdetyömenetelmät

1 MILLAISTA ON SAAMELAINEN PÄIHDETYÖ?

Sámi vugiin fámuid gárrenávnnasbargui- Saamelaiset voimavarat päihdetyöhön –hankkeen tavoitteena on edistää saamelaisten keskuudessa tehtävää päihdetyötä ottamalla käyttöön kulttuurisia voimavaroja. Hankkeessa pyritään löytämään ja kehittämään saamenkielisiä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavia työmuotoja ehkäisevään päihdetyöhön ja varhaisvaiheen puuttumiseen.

Avaintavoitteet:
- **edistää varhaisvaiheen puheeksiottamista**
- **luoda vaihtoehtoisia hoitopolkuja (*bálggis*) tuottamalla saamenkielistä ja saamelaiskulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavaa lyhytneuvonta -tyyppistä varhaisvaiheen päihdepalvelua**
- **tuottaa saamenkielistä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavaa päihdeviestintä-materiaalia (*jaskes gažaldagat/* hiljaiset kysymykset)**
- **kehittää kulttuurisensitiivisiä päihdetyömenetelmiä (*meahcce-terapiija* /"mettäterpia")**
- **edistää asenneilmapiirin myönteistä kehitystä**

Kohderyhmänä on saamelainen työikäinen väestö saamelaisalueella, erityisesti poronhoitajat. Lähestymistapa ja työote ovat perhe- ja yhteisökeskeiset. Toimintatavoissa pyritään soveltamaan ja kunnioittamaan perinteisiä saamelaisia tapoja ja kommunikaatiokäytäntöjä sekä hyödyntämään ympäröivää luontoa.

Hankkeen päämääränä on yhdessä saamelaisalueen kuntien ja seutukuntien sosiaali- ja terveystoimien kanssa löytää keinoja, jotka tähtäävät alkoholin aiheuttamien haittojen vähentämiseen saamelaisten keskuudessa. Hanke edistää yhteistoimintaa ja moniammatillisten verkostojen syntyä myös muiden alueella toimivien järjestöjen kanssa. Lisäksi luodaan toimivat tietotaito- ja yhteistyöverkostot lähialueiden saamelaisten sekä muiden arktisten alkuperäiskansojen parissa päihdetyötä tekeviin tahoihin. Hanke pyrkii osal-

taan kaventamaan saamelaisten ja valtaväestön terveyseroja sekä edistämään heikommassa sosiaalisessa ja taloudellisessa asemassa olevan väestöryhmän terveyttä.

2 SAAMELAISEN PÄIHDETYÖN ALKUMETRIT

Saamelaisen päihdetyön kehittäminen alkoi *Humalajuomisen vähentämisen* -hankkeen puitteissa vuonna 2007. Tämä, alun perin Sininauhaliiton laatima hanke, osoitti jo alkumetreillä, että asenteelliset kysymykset tulevat olemaan tässä työssä avainasemassa. Asenteelliset kysymykset ovat monialainen kimppu, johon kuuluvat mm. saamelaisyhteisön vaikeus käsitellä julkisesti päihdeongelmia, valtaväestön stereotyyppiset käsitykset saamelaisten alkoholinkäytöstä sekä päihdepalvelujen tuottajien kyvyttömyys reagoida kulttuurisiin erityistarpeisiin. Nämä asiat ovat luonnollisesti kytkeytyneet toisiinsa.

Alkoholiongelmista puhuminen ei ole mutkatonta suomalaisessa yhteiskunnassa. Siitä huolimatta, että alkoholivalistus on jo useita vuosikymmeniä pyrkinyt asiapitoiseen terveysviestintään, alkoholin ongelmakäyttöön liittyvä moraalinen painolasti näyttää edelleen vaikeuttavan asian normaalia puheeksi ottamista (Sääskilahti 2006, Saukkonen 2008). Alkoholiongelma koetaan edelleen hyvin pitkälti ”henkilökohtaisena ongelmana”, jonka käsittelyä vältetään viimeiseen asti. Puheeksi ottamisen vaikeus ja välttely asiakaskohtaamisessa koskee yhtä lailla eri viranomaisia kuin yksityisiä kansalaisiakin.

Saamelaisten alkoholinkäyttöön ja -ongelmiin yhdistyvä stigma, häpeä ja vaikenemisen kulttuuri ovat astetta vakavampia ilmiöitä, ja niihin liittyy lisäksi joitakin erityispiirteitä. Näkkäläjärvi (2007) toteaa, ettei saamelaiskulttuurissa kuulu puhua alkoholiongelmista eikä muista perheen sisäisistä ongelmista julkisuudessa. Tämä on normi ja sikäli astetta vahvempi kulttuurinen instituutio kuin yleinen tapa. Normi on jyrkempi ja sen rikkomista sanktioidaan mm. paheksumalla näkyvästi tai sulkemalla henkilö tavalla tai toisella jaetun yhteisöllisyyden ulkopuolelle. Saamelaisyhteisössä vaikeneminen koskee kaikkia välittömästi perhe- tai suvun piirin ulkopuolella olevia henkilöitä. Perheen ja suvun asiat pyritään hoitamaan mahdollisimman pitkään sisäisesti. Yhteydenottoa ulkopuolisiin asiantuntijoihin ja viranomaisiin vältellään usein viimeiseen asti. Tämä voi osaltaan liittyä pitkään historialliseen kokemukseen, jossa viranomaiset ovat edustaneet valtakulttuuria ja heidän on koettu ajavan saamelaisten etujen vastaisia tai niiden kanssa kilpailevia intressejä. Viranomaisten kanssa ei myöskään ole ollut yhteistä kieltä, mikä on osaltaan vaikeuttanut luontaisen kommunikaatioyhteyden ja luottamuksen syntymistä. Lisäksi vähemmistöasemassa olevan kansan/väestöryhmän itseidentiteetin ja kulttuurin suojelemisen tarve korostavat tätä piirrettä. (Heikkilä 2009)

Päihdekysymyksistä vaikenemiseen liittyvät myös voimakkaat häpeäkokemukset. Niiden taustalla vaikuttaa osin lestadiolaisen raittiusliikkeen perintö. Alkoholin käyttäjien voimakas tuomitseminen ja juomisen yhdistäminen syntiin sekä häpeään on synnyttänyt tiettyä kaksinaismoralismia, jossa on tarpeen toimia peitellysti, puhua toisin tai vaieta.

On kuitenkin muistettava, että lestadiolaisella liikkeellä on ollut myös paljon myönteisiä vaikutuksia yleisiin elämäntapoihin, ja että siihen liittyvä yhteisöllisyys voi edelleen hillitä juomista, kuten Spein (2007) on todennut tutkimuksessaan. On vaikea määritellä missä määrin lestadiolainen perinne vaikuttaa tänä päivänä saamelaisten alkoholiasenteiden ja päihdeongelmien taustalla. Sen sijaan on tärkeätä huomata, että se on yksi merkittävä osatekijä, joka voi vaikuttaa jossain tapauksessa ratkaisevastikin yksilön ongelmanratkaisussa ja toipumisessa. (Heikkilä 2009)

Asian arkaluonteisuutta ja vaikeaa lähestyttävyyttä kuvaa osaltaan sekin seikka, että SámiSoster ry:ssä oli jo pitkään tiedostettu tarve käynnistää päihdekysymyksiin ja psykososiaaliseen hyvinvointiin laajemmin liittyvää terveydenedistämistyötä sekä palvelujen kehittämistä. Yhdistys koki kuitenkin aiheen niin vaikeaksi, ettei ollut löytänyt keinoja ryhtyä siihen aiemmin. (Magga 2008)

Nämä seikat vahvistavat käsitystä siitä, asenteellisiin käsityksiin tarttuminen, niiden rakentava näkyväksi tekeminen ja huomioon ottaminen niin ehkäisevässä työssä kuin asiakastyössäkin ovat tärkeitä perusteita kaikelle päihdetyölle, mutta ennen kaikkea kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavalle päihdetyölle saamelaisalueella.

Humalajuomisen vähentämishankkeen, saamelaisalueen osahankkeen, tehtäväksi muodostui siis ladun polkeminen saamelaisten keskuudessa tehtävälle päihdetyölle. Osahankkeen nimeksi tuli Goaikkanas. Se on pohjoissaamea ja tarkoittaa tippaa. Nimellä katsottiin olevan suuri merkitys, koska siinä määritellään hankkeen päätavoite ja luodaan mielikuvaa hankkeesta sekä kohderyhmään päin että suhteessa julkisuuteen. Ideana oli kuvata humalajuomisen vähentämisen tavoitetta saamelaiskulttuuriin sopivalla tavalla ja siitä lähtevällä symbolikielellä.

Nimen tuli myös ilmentää hankkeen pääasiallisia tavoitteita löytää saamelaiserityisiä toimintatapoja, jotka tähtäävät humalajuomisen vähentämiseen. Nimeen liittyviä mielikuvia testattiin koeluontoisesti eri-ikäisten saamelaisten keskuudessa. Se sai pääosin myönteisen vastaanoton, ja todettiin käyttökelpoiseksi. Eräs haastateltava kuvasi nimen sisältämää myönteistä oivallusta osuvasti näin: ”Tippa… ai niin, että se riittäisi, jos ei ottaisi kuin tipan vain”. (Heikkilä 2010b)

Kuva 1. Man stuoris lea goaikkanas?
Kuinka suuri on tippa?

Goaikkanas-hanke teki pioneerityötä nostamalla julkisuuteen saamelaiskysymyksen näkymättömyyden päihdetyössä; mm. saamenkielisen päihdeviestintämateriaalin ja – palvelujen täydellisen puuttumisen Suomessa ja muissa Pohjoismaissa. Julkisen keskustelun käynnistäminen saamelaisten päihdekysymyksistä edellytti sopivan puhetavan löytämistä ja asenteellisten ongelmien ylittämistä. Näitä voidaan pitää hankkeen ansioina jo itsessään.

Edelleen hanke nosti esiin tarpeen kehittää kulttuurisensitiivisiä työmuotoja päihdetyössä. Tämä on uusi näkökulma Suomen päihdetyössä, vaikka monikulttuurisuus onkin ollut aiemmin esillä. Saamelaisten alkuperäiskansa-aseman ja perustuslaillisten oikeuksien vuoksi, asia koske paikallisen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen ohella myös alueellista ja valtakunnallista tasoa. Lisäksi toimintakenttä ulottuu myös kansainväliselle tasolle valtakunnan rajat ylittävän Saamenmaan ja muiden arktisten alkuperäiskansojen yhteisön kautta. Hankkeen tuloksena syntynyt ymmärrys kulttuurisensitiivisestä päihdetyöstä sekä saamelaisalueen päihdetyön malli on kuvattu hankkeen julkaisussa GOAIKKANAS – kulttuurisensitiivinen päihdetyö saamelaisalueella (Heikkilä 2010a).

3 VOIMAVARALÄHTÖISYYS JA KULTTUURINEN TULOKULMA

Sámi vugiin fámuid gárrenávnnasbargui on GOAIKKANAS-hankkeen jatkohanke, jonka tarkoituksena on kokeilla ja kehittää käytännössä saamelaisia päihdetyön muotoja. Hanke lähtee liikkeelle voimavarakeskeisestä lähestymistavasta, ja pyrkii löytämään saamelaiserityisiä voimavaroja päihdetyön toteuttamiseen.

Voimavarat hoito- ja auttamistyössä

Voimavarakeskeisen ajattelun mukaisesti päähuomio hoito- ja auttamistyössä kiinnitetään ongelmien sijaan asiakkaan omiin voimiin, pätevyyteen ja osaamiseen sekä hänen taustayhteisöstään nouseviin voimavaroihin. Tämä ajattelutapa edustaa asiakaslähtöisyyttä, ihmistä kunnioittavaa lähestymistapaa, joka on vahvistunut viime vuosikymmeninä terveydenedistämisessä ja hoitotyössä. Sen mukaisesti asiakas pyritään osallistamaan mahdollisuuksien mukaan hoitoprosessin kaikkiin vaiheisiin ja asiakkaiden kokemukset ja näkemykset otetaan palveluiden laadun kehittämisessä huomioon.

Voimavarakeskeistä lähestymistapaa on sovellettu eniten ratkaisu- ja voimavarakeskeisen psykoterapian ja -terapiamenetelmien kautta. Käytössä on monenlaisia sovelluksia, mutta yhteisenä lähtökohtana on se, että terapiatyössä käytetään hyväksi asiakkaan olemassa olevia voimavaroja ja hyödynnetään niitä keinoja, jotka ovat auttaneet aikaisemmista haasteista selviytymistä, ja jotka asiakas on kokenut itselleen hyödyllisiksi. Voimavarakeskeisiä työtapoja ovat mm. tarinalliset, kuvalliset ja toiminnalliset työtavat, ver-

kostotyöskentely, kirjeet, erilaiset mielikuvitusta hyödyntävät ja/tai konkreettiset toimet tai kotitehtävät arkielämästä selviytymiseen. Työtavoille on ominaista pyrkimys tasavertaisuuteen, luovuuteen, leikillisyyteen ja iloon. Voimavarakeskeinen psykoterapia rakentuu motivaation, luottamuksen ja optimismin löytämiseen. Keskeisessä asemassa on hyvän vuorovaikutus- ja yhteistyösuhteen syntyminen. Yksilöä, perhettä ja/tai ryhmää tulee lähestyä arvostavalla, innostavalla ja kannustavalla tavalla, ja pyrkiä yhdessä etsimään polkuja ja välitavoitteita pois ongelmista lisäämällä toimintamahdollisuuksia ja -vaihtoehtoja. (Pallaskari 2010, http://www.ratkes.fi 31.3.2010)

Päihdetyössä voimavarat nähdään riippuvuudesta vapautumisen tärkeinä elementteinä. Peelen (2004) mukaan riippuvuus syntyy, kun ihmisen elämä on poissa tasapainosta. Riippuvuus on väkevä, ylivoimakas, takertuminen johonkin, mistä ihminen hakee turvaa ja tyydytystä, kun ei onnistu saamaan parempaa tyydytystä elämän muilla alueilla. Riippuvuutta käytetään elämästä selviytymiseen, esim. vastauksena stressiin. Hänen mukaansa riippuvuuksista vapaudutaan luomalla elämälle ne rakenteelliset elementit, jotka ovat riippuvuudesta vapaan elämän perustus. Peelen mukaan jotkut alkoholiriippuvaiset hyötyvät hoidoista, mutta hoito ei ole takuuvarma tie toipumiseen. Monet riippuvuusongelmaiset voivat toipua myös ilman ulkopuolista apua. Parhaiten toimivia terapiamuotoja ovat hänen mukaansa ne, jotka keskittyvät asiakkaan pystyvyyteen ja sen vahvistamiseen, kuten esim. yhteisövahvistamisen ja motivoivat haastattelut. (Peele 2004)

Koski-Jänneksen (2004) ja Ruisniemen (2006) määritelmän mukaan ”päihderiippuvuus on opittu toimintamalli, jolla on seurauksia ihmisen elämän eri osa-alueille, ja pitkittyessään tämä toimintamalli aiheuttaa fyysisiä ja psyykkisiä vaurioita sekä epätasapainoa sosiaalisessa elämässä.” Minäkuvan kautta tarkasteltuna päihderiippuvuus näyttäytyy ihmisen kokonaisuutena vaikuttavana tekijänä ja vähentää ihmisen toimintamahdollisuuksia sekä voimavaroja elämän eri alueilla. Vastaavasti toipumisen tai riippuvuuksista vapautumisen kannalta on tärkeätä, että yksilön voimavarat saadaan aktivoitua. Yleensä päihde- ja terapiatyössä puhutaan lähinnä yksilön voimavaroista. Lisäksi sosiaaliset verkostot muodostavat tärkeän, yksilön voimavaroja vahvistavan elementin. Yhteisön tuki nähdään siten tärkeänä osana toipumista ja yhteisövahvistaminen nimellä kulkevan hoitomenetelmän peruskivenä.

Saamelaiset voimavarat

Miten sitten voidaan ymmärtää saamelaiset voimavarat? Kenen voimavaroista ja käsityksistä puhumme? Miten niitä voidaan soveltaa päihdetyöhön?

Kun lähdetään etsimään saamelaisia voimavaroja, on tärkeätä pitää mielessä kulttuurin monimuotoisuus ja muuntuvuus. Saamelaiskulttuuri, samoin kuin muutkin kulttuurit, muodostuu yleisistä ja yhtäläisistä piirteistä sekä paikallisesti ja ajallisesti eriytyneistä piirteistä. Kieli, arvot, normit, asenteet ja erilaiset kulttuuriset instituutiot muuttuvat hi-

taammin. Uusia käytäntöjä ja tapoja sen sijaan voidaan omaksua nopeastikin. Osa niistä on tilapäisiä, osa voi muuttaa kulttuurin instituutioita pysyvämminkin.

Kuva 2. Olmmošhan galgá juhkat. Ihmisenhän pittää juua.

Valtakulttuuri vaikuttaa saamelaiskulttuuriin monin eri tavoin. Yhtäältä valtakulttuuri pyrkii syrjäyttämään ja peittämään alleen kulttuurisia erityispiirteitä. Toisaalta valtakulttuurin paineessa vähemmistökulttuurin erityispiirteet ja itseidentiteetin määrittelyn tarve voivat myös korostua, ja sitä kautta se edistää kulttuuristen erityispiirteiden säilymistä. Saamelaiset elävät yhtä aikaa osana valtayhteiskuntaa ja sen institutionaalisia rakenteita, samalla kun he elävät osana omaa kulttuuripiiriään ja yhteisöään, mitä se kulloinkin kenenkin kohdalla on. Kyse on tietyllä tavalla kaksinkertaisten merkitysjärjestelmien olemassaolosta eli kulttuurisista tavoista ajatella, jäsentää ja toimia, mukaan lukien arvot, normit ja asenteet. Nämä ovat osin päällekkäin meneviä ja kietoutuvia, osin erillisiä; rinnakkaisia, kilpailevia tai ristiriitaisia. (Heikkilä 2008)

Kulttuurisia voimavaroja ei juurikaan ole käsitelty aiemmin ratkaisu- ja voimavarakeskeisissä terapiamuodoissa. Sen vuoksi luovimme hankkeessamme jälleen uusien kysymysten äärellä. Monet ratkaisu- ja voimavarakeskeisen lähestymistavan avainkäsitteet vaikuttavat kuitenkin yllättävän hyviltä lähtökohdilta saamelaisten voimavarojen tunnistamiseen.

Ensimmäinen asia on vuorovaikutuksen tärkeys. Asiakassuhteissa on tärkeätä arvostava kohtaaminen ja luottamuksen sekä optimismin löytäminen vuorovaikutussuhteessa. Saamelaisten keskuudessa hyvät vuorovaikutustaidot ja vuorovaikutuksen hienovaraiset piirteet ovat perinteisesti olleet arvostettuja. Paimentolaiskansoille ominainen tarkka havainnointikyky ja loputtoman vivahteikas kieli tarjoavat hyvät mahdollisuudet vähäeleiseen, mutta yksityiskohtaiseen kommunikaatioon. Paha kyllä nämä taidot eivät useinkaan pääse oikeuksiin, jos kommunikaatio joudutaan käymään suomen kielellä tai jos toimijoiden välille ei synny riittävää luottamusta ja yhteisymmärrystä. Toisaalta monen saamelaisen on vaikea kertoa kulttuuria tuntemattomalle henkilölle ymmärrettävällä tavalla ajatuksistaan ja tuntemuksistaan. Monet terapiatyöntekijät ovat kokeneet tämän hoitotuloksen onnistumisen esteenä. Kuitenkin kokemuksemme mukaan sellaisissa tapauksissa, joissa kulttuurinen yhteisymmärrys syntyy, vuorovaikutus voi osoittautua hyvinkin hedelmälliseksi.

Toinen piirre on yhteisöllisyyden sisällyttäminen työmuotoihin yksilökeskeisen menetelmien ohella tai sijaan. Yhteisöllisyys, perhe- ja sukulaisuussiteet ovat saamelaisyh-

teisön voimavara. Ne ovat säilyneet voimakkaina, ja toimivat sekä hyvässä että pahassa. Yhtäältä perheen ja suvun huolenpito perustarpeista estää heikoimmin toimeentulevien jäsenten syrjäytymistä. Esim. poronliha, kala ym. perushyödykkeet jaetaan tavallisesti myös niille lähisukulaisille, jotka eivät ole mukana elinkeinotoiminnassa. Sukulaisten kesken on myös tapana antaa apua erilaisissa arkielämän toimissa, joskus myös taloudellisissa vaikeuksissa. Toisaalta perheen ja suvun vaikeneminen estää ongelmien käsittelyä. Perheen tai suvun jäsenen ongelmat pyritään mahdollisimman pitkään salaamaan tai hoitamaan suvun piirissä ilman ulkopuolista apua. Kulttuurisen päihdetyön haasteena onkin se, miten yhteisöllisyys ja perhe- sekä sukulaisuussuhteet onnistutaan kääntämään positiiviseksi voimavaraksi ongelmien selvittämiseksi ja toipumisen tueksi.

Kolmas seikka on myönteinen, humoristinen asenne. Saamelaisessa kommunikaatiokulttuurissa pyritään usein löytämään humoristinen tai leikillinen näkökulma. Menneisyyttä ei vatvota vaan sieltä pyritään löytämään voimavaroja ja suuntaamaan katse tulevaan. Vaikeita asioita voidaan lähestyä helpommin leikin varjolla. Tällöin kumpikin osapuoli voi säilyttää kasvonsa, eikä muodostu yksipuolista auttaja – asiakas roolia.

Kuva 3. Áhkku, ostego moai vuollaga maiddái? Mummo, ostammako kaltsuaki?

Neljäntenä asiana korostuu toiminnallisuus. Monien saamelaisten ihmisten ja perheiden ei ole helppo käsitellä ongelmia perinteisen terapia- ja ohjauskäytännön mukaisesti, jossa istutaan alas (mieluiten pöydän ääreen) ja keskustellaan. Tällainen asetelma voi tuntua ahdistavalta, eivätkä ihmiset uskalla avautua. Ongelmista puhuminen voi sen sijaan olla hyvinkin helppoa, mikäli se tapahtuu luontevasti jonkun toiminnan lomassa. Esimerkiksi kodin arkiaskareiden, ulkotöiden, kalastuksen tai muiden luonnossa tapahtuvien toimien parissa voidaan kokemusten mukaan lähestyä turvallisemmin vaikeita asioita. Toiminnallisuutta tulisikin hyödyntää laajemmin osana ohjaus- ja terapiatyötä.

Viimeisenä seikkana nostan esiin vahvan luontosuhteen. Tätä ei suinkaan mainita ratkaisu- ja voimavarakeskeisessä lähestymistavassa. Luontosuhde on varsinkin saamelaisalueella elävien saamelaisten läheinen voimavara. Kyse ei kuitenkaan ole abstraktista luontosuhteesta yleensä. Moni saamelainen on säilyttänyt aktiivisen suhteen sukunsa perinteisesti käyttämiin nautinta-alueisiin poronhoidon, kalastuksen tai muun perinteisen elinkeinotoiminnan kautta. Se on tärkeä osa ihmisen identiteettiä ja kuuluvuutta. Vastaavasti luontosuhteen katkeamisen pitkään jatkuneen riippuvuuskäyttäytymisen tai muun syyn vuoksi on todettu heikentävän alkuperäiskansojen jäsenten henkistä hyvinvointia merkittävällä tavalla. Esimerkiksi Kanadassa, missä on pitkät perinteet kulttuuristen ja yhteisöllisten päihdetyömuotojen kehittämisessä, yhteyden palauttamisesta yhteisöön, luontoon ja maailmankaikkeuteen on tullut yksi keskeinen toimintatavoite.

4 KULTTUURISET PÄIHDETYÖMENETELMÄT

Lyhytneuvonta

Hankkeen yhtenä tavoitteena on kehittää saamelaiskulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavia varhaisvaiheen puuttumisen menetelmiä päihdetyöhön. Ohjaus- tai neuvontatyyppisen palvelun tarve nousi esiin pilottihankkeen kartoituksessa. Saamelaisalueen kuntien päihdepalvelujen tarjonta ei ole tällä hetkellä lakisääteisellä tasolla. Päihdehuollon avopalvelutarjontaa on vähän ja kuntoutuslaitokset sijaitsevat kaukana. Voimavarakeskeisestä lähtökohdasta käsin päätimme ryhtyä kehittämään lyhytneuvonta-tyyppistä palvelua, joka ottaisi huomioon ja rakentuisi saamelaiskulttuuristen erityispiirteiden varaan.

Myös paikallisen sosiaali- ja terveydenhuollon sekä työvoimatoimen henkilöstön kanssa käydyissä keskusteluissa nousi esiin useita tilanteita, joihin olisi tarpeen saada lisää päihteiden käyttöön ja elämänhallintaan laajemminkin liittyvää ohjaus-, keskustelu- ja neuvontatyyppistä palvelua. Tätä aikaa vievää ja uusia toimintatapoja edellyttävää työmuotoa on usein vaikea toteuttaa nykyisen työorientaation ja aikataulujen puitteissa.

Tarve asiakkaan päihteiden ongelmakäyttöön liittyvälle keskustelulle ja ongelmakäyttöön puuttumiselle tulee esille mm. monien pitkäaikaistyöttömien, pitkäaikaisten toimeentulotukiasiakkaiden ja kuntoutustoiminnan kohteena olevien asiakkaiden kohdalla sosiaali- ja työvoimatoimessa sekä terveyskeskuksen vastaanottotoiminnassa, kotisairaanhoidossa ja työterveyshuollossa. Asiakkaat usein joko kieltävät päihdeongelman olemassa olon, vaikka se olisikin ilmeinen, tai päihdeongelman ratkaisuyritykset eivät ole johtaneet tuloksiin.

Kyseessä on varsin heterogeeninen asiakaskunta, jonka koostumus vaihtelee paikkakunnittain ja olosuhteittain. Enontekiöllä ohjaustyyppistä palvelua on tarkoitus ensi vaiheessa kokeilla sosiaali- ja työvoimatoimen kuntoutus- ja aktivointitoiminnan kohteena oleviin pitkäaikaistyöttömiin. Kuntouttavan työtoiminnan yhteyteen on tarjottu asiakkaille mahdollisuus osallistua elämänpolunohjaukseen. Lisäksi palvelua on tarjottu erityisesti nuorille toimeentulotukiasiakkaille sekä niille pitkäaikaisasiakkaille, joiden kohdalla elämäntaitojen ohjauksesta katsotaan olevan apua.

Terveystoimen osalta palvelukokeilun on ajateltu ensisijaisesti hyödyttävän mini-intervention toteutusta, esim. jos asiakas saa AUDIT-testissä korkeat pisteet, ja tarvitsee tukea päihteiden käytön vähentämisessä tai lopettamisessa sekä kannustusta ja motivaation ylläpitämistä. Vastaavasti työterveydenhuollon tai muun vastaanottotoiminnan yhteydessä voi ilmetä tarvetta keskusteluapuun ja ohjaukseen. Edellytyksenä on luonnollisesti se, että henkilöstö puuttuu aktiivisesti päihteiden käyttöön ja ohjaa asiakkaita lyhytneuvonnan käyttöön.

Ohjaus- ja neuvontatyyppisestä palvelusta on tarkoitus rakentaa selkeä toimintamalli. Palvelussa on mahdollisuus soveltaa työmuotoja asiakkaan tarpeita vastaaviksi (naiset, nuoret, ym). Palvelun erityisosaaminen kohdistuu saamenkieliseen ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavaan palveluun. Sen ohella paikalliset erityispiirteet pyritään muutenkin huomioimaan mm. lähestymistavoissa, aiheissa sekä kommunikaatiokäytännöissä.

Kuva 4. Olbmos leat 1001 buori ákka juhkamii. Ihmisellä on 1001 hyvää syytä juua.

Viranomaisten taholta palvelun tarve on selkeästi todettu. Ongelmana kuitenkin on, miten saada asiakkaat rohkaistumaan mukaan. Tähänastisten kokemustemme mukaan asiakassyöttö viranomaisten kautta ei ole toiminut kovin hyvin. Sen sijaan asiakkaat ovat ottaneet suoraa yhteyttä hankkeen työntekijöihin ohi viranomaisten. Selvänä etuna palvelussa näyttää olevan se, että asiakkaiden on helppo ottaa yhteyttä järjestötoimijaan. Taustalla voi olla pelko, että he joutuvat joihinkin seuraamuksiin, mikäli päihdeongelmat paljastuvat. Tämänhetkiset palvelujärjestelmät eivät itse asiassa tue päihdeongelman avointa tunnustamista, vaan se johtaa usein tiettyihin seuraamuksiin, jotka toimivat asiakkaan näkökulmasta ”rangaistuksena”. Esim. lastensuojelutoimenpiteiden kohteeksi joutumisen pelossa moni kieltäytyy viime hetkeen asti myöntämästä päihdeongelmaa. Toisaalta sosiaali- ja terveydenhuollossa sekä työvoimatoimessa on erityiskategorioita päihdeongelmaisille, jotka vaikuttavat heidän jatkomahdollisuuksiinsa. Lisäksi tietty epäluottamus viranomaisia kohtaan on edelleen aika yleistä saamelaisten keskuudessa. Viranomaisten on koettu edustavan valtakulttuuria, ajavan saamelaisten vastaisia etuja, eikä heidän kanssaan ole ollut yhteistä kieltä.

Ohjaus- tai neuvontatyyppisen palvelun toteutuksen esteenä on myös se, ettei Suomessa palvelujärjestelmässä ole juurikaan tämäntyyppisen palvelun perinnettä. Angloamerikkalaisissa yhteiskunnissa sen sijaan ns. counselling-perinne on osa palvelujärjestelmää, ja myös alkuperäiskansojen jäsenet ovat tottuneet hyödyntämään erilaisia ohjaustyyppisiä palveluja (Korhonen 2004, 2006). Vastaavasti olemme yrittäneet jäljittää onko olemassa perinteistä, epävirallista, saamelaiskulttuurista tapaa tarjota ohjeita tai neuvoa. Tähänastisen tiedon valossa, näyttää siltä, ettei sellaista perinnettä juurikaan ole. Kuten edellä todettiin, on vaikeista asioista totuttu vaikenemaan saamelaisyhteisöissä.

Niin kuin edellä mainittiin, on tärkeätä, että toiminnallisuus saadaan myös tavalla tai toisella mukaan lyhytneuvontaan. Joidenkin perheiden tai yksilöiden kohdalla puheen käynnistämisen ehtona voi olla se, että se tapahtuu osana luontevaa toimintaa. Toisaalta meillä on myös hyviä kokemuksia siitä, että puhuminen voi käynnistyä myös verrattain tavanomaisessa toimistoympäristössäkin, mikäli toimijoiden välille syntyy luottamus ja

asiakas kokee, että hänen kieltään ja kommunikaatiotapaansa ymmärretään ja arvostetaan riittävästi, ja että auttaja tuntee riittävästi hänen elämänkontekstinsa.

Vastaavasti perhe- ja sukukeskeisyys sekä yhteisöllisyys tulee huomioida lyhytneuvonnan toteutustavoissa. Yhtäältä se voi merkitä sitä, että yhteydenottaja voi olla joku muu perheen- tai suvun jäsen kuin henkilö, jolla on riippuvuusongelmia. Toisaalta perheen, suvun ja yhteisön rooli asioiden käsittelyssä ja ratkaisumallien toteutuksessa muodostavat toiminnan tärkeän peruslähtökohdan.

Jaskes gažaldagat/ Hiljaiset kysymykset

Kulttuurisensitiivisen työskentelyn edellytyksenä on omakielisen päihdevalistusmateriaalin olemassa olo. Alkoholiohjelma on tuottanut runsaasti erilaista ja erikielistä esitemateriaalia. Mitään materiaalia ei kuitenkaan ole käännetty yhdellekään saamen kielelle. Goaikkanas-hanke käynnisti käännöstyön yhdessä Stakes:n (THL) ja STM:n Alkoholiohjelmasta vastaavien toimijoiden, Alkoholiohjelman Lapin läänin koordinaattorin ja LSHP:n Mielenterveys- ja päihdetyön kehittämishankkeen kanssa.

Yhdeksi keskeiseksi ongelmaksi käännöstyössä nousi se, ettei valistusmateriaalin keskeiselle sanastolle ole olemassa hyviä saamenkielisiä vastineita. Sen vuoksi työmuotona käytettiin pohjoissaamen kielen taitajista eli kielisepistä (giellačeahppi) koottua työryhmää, joka työsti terminologiaa ja ilmaisuja kulttuurisesti ymmärrettävämpään muotoon. Lisäksi apuna hyödynnettiin YLE/NRK/SVT Sámi Radiota. Kuulijoita pyydettiin ottamaan yhteyttä kielenkääntäjään tai SámiSoster ry:n toimistoon, mikäli he keksivät hyvän vastineen keskeisille termeille.

Siitä huolimatta termien ’alkoholiriippuvainen’, ’suurkuluttaja’, ’kohtuukäyttäjä ja ’raitis’ sujuvat saamenkieliset vastineet selviävät vasta kun painettu materiaali on saatu koekäyttöön. Toisen ongelman valistusmateriaalin käytössä muodostaa se, että sisällölliset ratkaisut eivät välttämättä toimi parhaalla mahdollisella tavalla saamelaisten kohdalla. Esim. annoskeskeinen kulutuksen seurantatapa tuntuu kieliseppien mukaan varsin vieraalta ja vaikeaselkoiselta. (Pautamo 2009)

Saamenkielisten käännösten ohella tarvitaan myös saamelaiset kommunikaatiotavat sekä ajattelu- ja arvomaailman paremmin huomioon ottavia viestintäkeinoja. Goaikkanas-hankkeessa alettiin kehittää erityiselle kohderyhmälle suunnattua, räätälöityä virittävää päihdevalistusmateriaalia. Näin syntyi *”hiljaiset kysymykset/jaskes gazaldagat”* – päihdeviestintämateriaali, jonka tarkoituksena oli löytää teemoja, puhetapoja ja kuvakieltä, jotka sopisivat saamelaisalueella elävään saamelaiseen aikuisväestöön (ensisijaisesti poronhoitajat/-perheet/-yhteisö). Tämän artikkelin kuvat ovat osa *hiljaiset kysymykset* -materiaalia, ja ne on piirtänyt Pirita Palismaa.

Materiaalin on tarkoitus toimia mm. julisteina, flyereina, itsenäisinä hiljaisina kysymyksinä eri julkisissa tiloissa, kuten odotushuoneissa ym. sekä postikortteina. Materiaalista on myös valmistettu vuosikalenteri, jossa kohdistetaan huomio saamelaisen poronhoitokulttuurin vuodenkierron tapahtumiin ja niihin liittyvään sosiaaliseen tapakulttuuriin. Huomion kohteena ovat mm. Marianpäivät, vasanmerkitykset, poroerotukset, luppoaika jne.

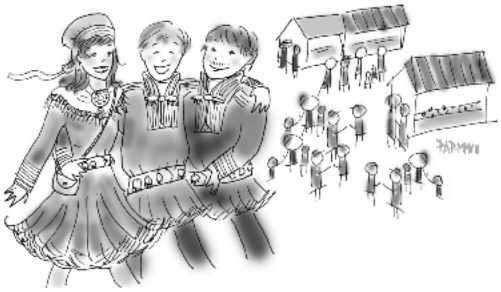

Kuva 5. Gal Márjjábeivviin ferte vehá festet! Kyllä Marianpäivinä pittää juhlia!

Ajatuksena on, että kuvamateriaali lyhyine saamen- sekä suomenkielisine teksteineen onnistuisi kirvoittamaan keskustelua ja toimisi lempeänä puheeksi ottamisen välineenä sosiaali- ja terveystoimen sekä työvoimatoimen asiakastapaamisissa. Tällä viestinnällä pyritään Virtasen ajatuksen mukaisesti vaikuttamaan *alkoholin käyttötapoja ylläpitävien yksilöllisten, sosiaalisten ja kulttuuristen mekanismien paljastumiseen,* ei niinkään käyttötapojen suoraan ohjaamiseen. (Hemanus & Partanen & Virtanen 1987)

Hiljaiset kysymykset -viestinnässä ideana on esittää lempeitä, asiallisia, tuomitsemattomia, filosofisia ja keskustelua kirvoittavia kysymyksiä. Lähtökohtana on ajatus, että saamelainen kommunikaatiotapa ei tyypillisesti ole auktoritatiivista, hierarkkista, osoittelevaa, tai näkyvästi kontrolloimaan pyrkivää. Saamelaisten kommunikaatiotavoista ei ole olemassa tutkimusta. Kaarina Honkanen (2009) haastatteli opinnäytetyönsä yhteydessä Inarin päihdetyöntekijöitä kysellen heidän ensivaikutelmiaan materiaalin soveltuvuudesta. Materiaali otettiin yleisesti erittäin hyvin vastaan, ja sen todettiin helpottavan vaikean asian puheeksi ottamista ja käsittelyä.

Meahcceterapiija/ mettäterapia

Saamelaisia päihdetyömenetelmiä kehitettäessä huomio kiinnittyy ensisijaisesti luontoon. Luontoa hyödynnetään terapia- ja asiakastyössä Suomessa tällä hetkellä vain rajoitetusti. Virkistystarkoituksessa järjestetään toki luontoretkiä erilaisille asiakasryhmille. Varsinkin mielenterveys- ja päihdekuntoutujien taholta tällaisella toiminnalla on ollut hyvä vastaanotto. (Laakso 2004, Laukkanen & Nikkinen 2009)

A-kiltojen liitto ry toteutti Tapio-projektin (2005-2008), jonka tavoitteena oli kehittää toiminnallisia työmuotoja osana päihdekuntoutusta. Projekti keskittyi luontoon ja retkeilyyn liittyviin toiminnallisuuden muotoihin. Aihealueina ovat muun muassa erätaidot, luonnontuntemus sekä erilaiset luonnossa liikkumisen muodot. Projektissa pyrittiin hyödyntämään lähialueita ja tutustumaan kohteisiin, jotka ovat helposti saavutettavissa

myös omaehtoisesti. Projekti toimii pääasiassa Pirkanmaalla. Sen jatkeena syntynyt Selvästi metsässä – hanke (2009–2011) pyrkii aktivoimaan päihdekuntoutujia liikkumaan luonnossa. Projektissa kannustetaan A-kiltojen päihdetoipujia terveellisiin elämäntapoihin, liikkumiseen ja terveydestä huolehtimiseen. Projektin aikana A-killoissa toteutetaan erilaisia retkiä ja tapahtumia luonnon monimuotoisuutta hyödyntäen. Motivaationa on lähinnä kuntoiluhenkinen ja terveyttä edistävä luonnossa liikkuminen sekä virkistäytyminen.

Ainoa tuntemamme yksikkö Suomessa, jossa on systemaattisemmin hyödynnetty luontoa osana päihdekuntoutusta ja terapiatyötä on Sotkamon päihdetyö. Sotkamossa on kehitetty kämppäterapiaa asiakaslähtöisenä ja alueen erityisvahvuuksia hyödyntävänä työmuotona. Kämppäterapia koostuu erimittaisista jaksoista metsäkämpillä, jossa päihdetyöntekijät ja päihdehuollon asiakkaat käsittelevät ja työstävät asiakkaidensa elämäntilannetta ja ongelmia erilaisin menetelmin. Luonnonympäristöllä on todettu olevan suuri vaikutus yhteisöllisyyden ja luottamuksen syntymiseen. (Heikkinen 2009).

Sen sijaan Ruijassa on jo pitkään kehitetty *Meahcce-terapiijaa* systemaattisena osana saamelaista lapsi- ja nuorisopsykiatriaa, perhetyötä sekä päihdetyötä saamelaisten ja kveenien keskuudessa. Meahcce-terapiija voidaan parhaiten kääntää peräpohjolan murteelle sanalla 'Mettä-terapia'. Erotuksena 'metsä' sanasta, joka on luontotyyppitermi, saamenkielinen meahcci –sana tarkoittaa toiminnallista luonnonympäristöä ihmisen lähipiirissä, tavallisesti sukupolvien yli perityillä paikoilla tai alueilla, joihin yhteisöllä tai suvulla on ylimuistoinen nautintaoikeus. Schanchen (2002) mukaan, näihin paikkoihin liittyy usein henkilökohtaisia muistoja tai joku muu henkilökohtainen side. Norjan kielellä käytetään myös nimitystä utmark tai villmark (esim. utmarksorienterat familieterapi joka voidaan kääntää suomeksi sanoilla 'luontoterapia' tai 'erämaaterapia'). Nämä käsitteet eivät kuitenkaan tavoita samaa kuuluvuus –aspektia kuin 'mettä'. (Heikkilä 2009)

Javon ja Larsenin mukaan meahcce-terapiijalla tarkoitetaan terapiamuotoa, joka tapahtuu enimmäkseen luonnossa. Terapeutti ja asiakkaat (perheet) käyvät yhdessä kalastelemassa, laavustelemassa, kahvistelemassa jne. Luonnonympäristössä puheeksiottaminen ja puhuminen tapahtuvat yleensä helpommin kuin virallisessa toimistoympäristössä. Ideana on, että keskustelu niveltyy luontevaksi osaksi toiminnallisuutta sallien myös luontevasti läsnäolevan vaikenemisen. Terapeuttien kokemuksen mukaan tällaisesta perheterapiasta on ollut suurta hyötyä. Varsinkin miesten (perheenisien) on usein helpompi puhua "omassa ympäristössään". Vastaavasti luonnonympäristö palauttaa toimijasuhteet uudelle tasolle. Terapeutin asema ei ole yhtä määräävä kuin työpöydän takana, ja varsinkin miesten kompetenssi luonnossa liikkumisen ja toimimisen suhteen lujittaa heidän asemaansa. Samalla yhteinen tekeminen lujittaa luottamusta ja yhteisyyden kokemusta. (Strand 2007)

Storfjordin kunnan sosiaalityössä ja psykiatrisessa sairaanhoidossa on kokeiltu usean vuoden ajan Meahcce-terapiijaa saamelaisten ja kveenien keskuudessa tehtävässä päih-

detyössä. Mathiesenin ja Rasmussenin (2008) mukaan kokemukset ovat olleet hyvin myönteisiä. Olennainen piirre oli lávvukamrat -yhteyden muodostuminen asiakkaiden kesken ja asiakkaiden sekä terapeuttien välille. Lávvukamrat (suomeksi laavukaveri) -yhteys ulottui varsinaisten tapaamisten/eräretkien yli ja alkoi toimia vertaistukiryhmänä. Lávvukamratit alkoivat pitää yhteyttä ja huolta toisistaan aktiivisesti ja tunsivat ylpeyttä ryhmään kuulumisesta. Työn onnistumisen kannalta olennaisena piirteenä Mathiesen ja Rasmusen pitivät sitä, että työntekijät olivat erittäin sitoutuneita työhönsä ja olivat tavoitettavissa myös normaalin virka-ajan ulkopuolella. (Heikkilä 2009)

Kuva 6. Unna goaikkanasažat virkkosmahttet, stuorra rávnnjit mielddiset doalvut sáhttet. Pienet pisarat virkistävät, suuret virrat voivat viedä mennessään.

Mettäterapian keskeisenä ideana on, että se on rakennettu toteuttamismuodoltaan paikallisyhteisön lähtökohdista lähteväksi ja kohderyhmän näköiseksi. Menetelmän käyttäminen Enontekiön saamelaisten parissa tehtävässä päihdetyössä vaatii sekin omaa sovellusta, jossa otetaan huomioon asiakaskunnan erityispiirteet ja olosuhteet. Olemme käynnistäneet kehittämistyön yhdessä Enontekiön kunnan saamelaisen kehittäjä-sosiaalityöntekijä Anne-Maria Näkkäläjärven kanssa. Palvelun on tarkoitus nivoutua osaksi kunnan viranomaisten toimintaa alkumetreiltä lähtien, jotta sen jatkuvuus voitaisiin turvata hankkeen päättymisen jälkeenkin, mikäli työmuoto todetaan toimivaksi.

Toiminta rakentuu ensi vaiheessa laavustelun ympärille. Lávvu/laavu, jolla tarkoitetaan saamelaisessa merkityksessä tilapäistä, kevytrakenteista kotaa, on tärkeä osa luonnossa liikkumista ja elämistä. Se rakentaa erityislaatuiset puitteet yhdessäololle, jossa asetutaan piiriin tulen ympärille. Kodalla tai laavulla on myös erityismerkityksiä saamelaisten kosmologiassa. Perinteiset merkitykset eivät välttämättä ole enää avoimessa tietoisuudessa, vaan peittyneet taka-alalle. Joka tapauksessa laavu yhdistää ihmiset vanhaan perinteiseen elämäntapaan ja tarjoaa turvallisen suojan yhdessäololle. Toisaalta laavu ei rajoita jäseniä liikaa, vaan saamelaiseen tapaan kuuluen laavun helmojen alta voi kulkea sisään tai ulos, jos tilanne tuntuu niin vaativan.

Ensimmäinen ryhmä koostuu lähinnä sellaisista miehistä, jotka ovat olleet jonkin aikaa raittiina. Osallistujat eivät kaikki ole välttämättä saamelaisia, vaan myös paikallisia suomalaisia, jotka ovat aiemmin harjoittaneet luontaiselinkeinoja ja liikkuneet luonnossa, mutta ne ovat jääneet riippuvuusongelman pahetessa. Ensimmäinen laavusteluretki on tarkoitus järjestää kesäkuun alkupuolella, maan kuivuttua, ennen sääskien tuloa, jolloin kalastaminen on mahdollista. Retki suuntautuu hyvän kalajoen varrelle, noin 30 km päähän maantiestä ja kiinteästä asutuksesta. Kulkuneuvona on tarkoitus käyttää venettä. Retki on fyysisesti aika vaativa ja se edellyttää, että osallistujat ovat suhteellisen hyväkuntoisia.

Ohjelma on valmisteltu etukäteen. Tavalliset laavun pystytys- ja ylläpito-, polttopuiden haku-, tulenteko-, ruuanlaitto ym. toimet vievät suuren osan ajasta, ja se on tarkoituskin. Lisäksi on tarkoitus kalastaa. Tarkoituksena on hyödyntää toiminnallisuutta sekä itsenäisenä terapiamuotona että luontevina puitteina keskusteluille. Lisäksi pyritään aktivoimaan keskusteluja ja kerrontaa hyödyntämällä erilaisia kulttuurisia apuvälineitä, kuten esim. tarinasäkki, joka sisältää erilaisia kulttuurisia työvälineitä ja esineitä tai saamelaiset voimakortit.

Koska mettäterapian järjestäjillä ei ole aiempaa kokemusta tällaisesta työskentelystä, olemme aloittaneet yhteistyön Sotkamon kämppäterapeuttien kanssa saadaksemme kuulla heidän kokemuksistaan. Olemme järjestäneet yhteisiä tapaamisia ja tutustuneet toimintamuotoihin. Tarkoituksena on kokeilla myös asiantuntijoiden vaihtoa. Ajatuksena on, että toisen kokemusperustaan ja kulttuuriseen toimintatapaan tutustumalla näkee samalla paremmin omat erityispiirteensä, mahdollisuutensa ja vahvuutensa.

Jatkossa mettäterapiaa on tarkoitus kokeilla myös muiden erilaisten ryhmien kohdalla, esim. riippuvuusongelmaisten naisten oma ryhmä ja erilaiset perheryhmät. Lisäksi työmuotoa voi soveltaa nuorten aktivoimiseksi ja kulttuurisen identiteetin sekä luontoyhteyden vahvistamiseksi.

LÄHTEET:

Heikkilä, L 2008: ”Saamelaisuus haasteena ja voimavarana perustason päihdetyössä”. MIELI 2009 Valtakunnallinen mielenterveys- ja päihdetyön kehittämisseminaari. Stakes ja Kuntaliitto, Helsinki.

Heikkilä, L 2009: Hiljaisia kysymyksiä vaietuista asioista. Orjasniemi, T & Tiuraniemi, O (toim.) Rajua, rujoa ja raitista. Alkoholin käyttöä Lapissa. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 226-238.

Heikkilä, L 2010a: GOAIKKANAS – kulttuurisensitiivinen päihdetyö saamelaisalueella. SámiSoster ry. (tulossa)

Heikkilä, L 2010b: GOAIKKANAS – Gárrenjuhkama geahpedeapmi/Humalajuomisen vähentäminen -hankeen (2007-2009) loppuraportti. SámiSoster ry.

Heikkinen, R 2009: Suullinen tiedonanto. 25.9.2009

Hemanus, P & Partanen, J & Virtanen, M 1987: Virittävyyden ongelma. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos, Julkaisuja C 9.

Honkanen, K 2009: Hiljaiset kysymykset – kulttuurisensitiivinen päihdetyön materiaali saamelaisasiakkaan kohtaamisessa. HUMAK 4/2009.

Korhonen, M 2004: Culturally Sensitive Counselling with Inuit: An Example of Practical Application of Research. Ajunnginiq Centre, National Aboriginal Health Organization (NAHO), Ottawa, Ontario.

Korhonen, M 2006: Ikajurniq – Basic Counselling Skills: Inuit Voices, Modern Methods. Ajunnginiq Centre, National Aboriginal Health Organization (NAHO), Ottawa, Ontario.

Koski-Jännes, A & Hänninen, V 2004: Läheiseni on päihdeongelmainen. Otava, Helsinki

Laakso, M 2004: Enontekiön päihdetyön kehittämisprojekti ”Väärtit” 2001–2003. Arviointitutkimus. Diakonia-ammattikorkeakoulu, opinnäytetyö.

Laukkanen, S & Nikkinen, J 2009: Elämässä mukana/Eallimis mielde –projekti (2005-2009). Loppuraportti. ASPA-raportti 5/2009. Asumispalvelusäätiö ASPA. SOLVER-palvelut Oy.

Magga, R 2008: Avajaispuheenvuoro. Saamelaisalueen päihdetyön erityispiirteet ja haasteet –seminaari Hetassa 22.2.2008 SamiSoster ry

Mathiesen, A & Rasmussen, L 2008: ”Meahcceterpiija, Erfarenheter om kulturintensivitet i rusmiddelarbeid blandt samisk befolkning”. Saamelaisalueen päihdetyön erityispiirteet ja haasteet, 22.2.2008 Tunturi-Lapin Luontokeskus Skierri, Hetta.

Näkkäläjärvi, A-M 2007: Se on tilantheen mukhaan… Itä-Enontekiön saamelaisten alkoholikulttuurin muuttuminen osana yhteiskunnallista ja yhteisöllistä muutosta. Pro gradu – tutkielma. Lapin yliopisto, Sosiaalityön laitos.

Pallaskari, E 2010: Voimavarakeskeinen psykoterapia. http://www.tonus.fi/pt.html 31.3.2010

Pautamo, E 2009: Suullinen tiedonanto 18.4.2009

Peele, S 2004: Miten voitat riippuvuuden? 7 vallankumouksellista keinoa riippuvuudesta vapautumiseksi. Rasalas, Helsinki.

Ruisniemi, A 2006: Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa. Tutkimus yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta. Acta Universitatis Taperensis 1150. Tampere University Press, Tampere

Saukkonen, A 2008: Tipattomuus väistää raittiuden rasitteet.
http://www.stakes.fi. FI/ajankohtaista/nakokulma/tammikuu.htm 2.1.2008

Schanche, A 2002: Meahcci, den samiske utmarka. Andersen, A (toim.) Samiske landskap og agenda 21: kultur, næring, miljøvern og demokrati. Dieđut 1. Guovdageaidnu, Sámi Instituhtta.

Spein, A-R 2007: Substance use behavior among ethnic diverse young people in North Norway in the 1990s. “The North Norwegian Youth Study”: A cross-cultural longitudinal study comparing smoking and drinking rates and patterns among young indigenous Sami and non-indigenous peers. Sámi dearvvašvuoðadutkama guovddáš/Senter for samisk helseforskning, Universitetet i Tromsø

Strand, N 2007: Vet råd for samiske barn. Tidskrift for Norsk psykologforening 11. http://www.helse-finnmark.no/article37984-16221.html 4.1.2008, http://www.helse-finnmark.no/article37980-16221.html 4.1.2008

Sääskilahti, M 2006: Vapise kuningas alkoholi. Alkoholivalistuksen ja raittiuskirjoitusten tekstilaji Suomesssa. Acta Universitatis Ouluensis. Oulun yliopisto.

4.4. DEARVASIT EALLIN – TERVEEMPI ELÄMÄ

Lydia Heikkilä & Ristenrauna Magga

1 Johdanto
2 Hankkeen tausta
3 Toimintamalli saamelaisten terveyden edistämisen tukemiseksi
4 Poronhoitajien työolosuhteet ja niiden vaikutus terveyteen
5 Kokemukset saamelaisten terveyttä edistävästä toiminnasta ja sen haasteet
6 Pohdinta

1 JOHDANTO

Dearvasit Eallin – Terveempi Elämä oli SámiSoster ry:n terveyden edistämishanke, joka toteutettiin vuosina 2007-2009 saamelaisten kotiseutualueella neljän kunnan alueella. Hanketta rahoitti Sosiaali- ja terveysministeriö Terveyden edistämiskeskuksen kautta järjestöille myönnettävällä avustuksella.

Terveempi Elämä -hankkeessa tavoitteena oli saamenkielisen ja saamelaiskulttuurin huomioivan terveysneuvonnan ja saamenkielisen kirjallisen materiaalin kehittäminen. Saamenkielisen terveysneuvonnan ja ohjauksen tavoitteena oli lisätä saamelaisten keskuudessa tietoisuutta terveyden ylläpitämiseen vaikuttavista tekijöistä ja yksilön mahdollisuuksista vaikuttaa omaan hyvinvointiin omien valintojen kautta sekä motivoida terveellisten elämäntapojen omaksumisessa. Hankkeella pyrittiin myös vaikuttamaan ihmisen oman terveyden arvoihin sekä kehittämään saamelaisista lähtökohdista sellaisia rakenteita, toimintoja ja palveluja, jotka vahvistavat terveyttä ja itsestä huolehtimista. Projekti toteutettiin pohjoissaameksi ja suomeksi.

Viimeisenä toimintavuotena toiminta kohdennettiin erityisesti poroelinkeinonharjoittajiin. Kohderyhmää täsmennettiin kahdestakin syystä. Täsmällinen kohderyhmä haja-asutusalueella antoi paremmat mahdollisuudet kohderyhmän saavuttamisessa sekä seurantaryhmien kokoamisessa ja toiminnan sisällön räätälöinnissä kohderyhmän tarpeisiin. Toisena syynä oli poronhoitajien haastava työympäristö ja ryhmän vaikea saavutettavuus perinteisin terveydenhuollon keinoin. Poronhoitajien kanssa toimiminen vaati aivan erityisiä järjestelyjä sekä elinkeinon työskentelytapojen ja –aikataulujen hyvää tuntemusta.

Tämä artikkeli perustuu Dearvasit Eallin – Terveempi Elämä –projektin työntekijöiden **Aune Niittyvuopion, Tarja Arttijeffin ja Pauliina Näkkäläjärven** raportteihin.

2 HANKKEEN TAUSTAA

Dearvasit Eallin -hankkeen käynnistymistä edelsi SámiSoster ry:n ja Lapin sairaanhoitopiirin yhteistyöprojekti, joka toteutettiin vuosina 2004 – 2006 Lapin keskussairaalassa. Siinä kehitettiin erityisesti saamenkielistä ja -kulttuurista tukitoimintaa saamelaisille potilaille. Tuolloin nousi esille erityiskysymyksenä saamelaisten terveyden edistämisen kehittämistarve.

Hankkeen lähtökohtana ovat saamelaisten terveystilanteessa tapahtuneet huolestuttavat muutokset ja kehityspiirteet. Saamelaisväestön sairastavuus on ollut perinteisesti alhaisempaa kuin Suomen valtaväestön. Ennen kaikkea saamelaismiesten tautikuolleisuus on tähän asti ollut merkittävästi alhaisemmalla tasolla kuin valtaväestön. Syinä tähän on pidetty saamelaisten ravitsemustottumuksia, johon on kuulunut paljon poronlihaa ja kalaa, fyysisesti aktiivista elämäntapaa ja geeniperimää. (Hassler & Soininen & Sjölander & Pukkala 2008, Soininen & Pukkala 2008).

Kuitenkin parin viime vuosikymmenen aikana elintapasairauksien määrä vaikuttaisi lisääntyneen voimakkaasti saamelaisten keskuudessa. Saamelaisten terveydentilanteesta ei ole saatavilla kattavaa, ajantasaista tutkimustietoa. Lapin terveyskatsauksen (2005) mukaan saamelaisalueen kuntien väestön suurimmat terveyttä koskevat huolenaiheet liittyvät diabeteksen ja astman määrien lisääntymiseen, sekä miesten tapaturmien määrään ja naisten sydänsairauksien korkeaan määrään. Toisaalta kuolemaan johtavien ja vammauttavien tapaturmien osuus on lisääntynyt viime vuosikymmeninä (Lapin lääninhallituksen tilastokatsaus… 2009). Poronhoitajien terveyden haasteita esiteltäessä viitataan Näyhän ja Hassin (1993) tutkimukseen. Se ei kuitenkaan tarjoa ajantasaista kuvaa, sillä sen käyttämä aineisto on peräisin 1980-luvun lopulta.

SOTKAnetin terveys- ja hyvinvointi-indikaattorien mukaan saamelaisalueen kuntien sairastavuus-, työkyvyttömyys-, kuolleisuus- ja kansantauti-indeksit poikkeavat jonkin verran Lapin läänin ja koko maan keskitasosta. Lapin väestön sairastavuus on suurempaa kuin koko maan väestön keskitason. Utsjoella sairastavuusindeksi on Lapin läänin alhaisin, mutta muissa saamelaisalueen kunnissa lähellä läänin keskitasoa. Myös kansantautien esiintyminen on Lapissa yleisempää kuin koko maassa keskimäärin. Yleisimpiä kansantauteja ovat sydänsairaudet ja astma. Kansantauti-indeksi on Enontekiöllä verrattain korkea ja Utsjoella sekä Inarissa lähellä läänin keskitasoa. Lisäksi perusterveydenhuollon käyntien määrä ja perusterveydenhuollon nettokustannukset ovat saamelaisalueella huomattavasti läänin keskitasoa korkeammat. (Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2007, Lapin lääninhallituksen tilastokatsaus… 2009)

Saamelaisalueen kuntien terveyden edistämistyötä puitteistavat väestörakenteen muutokset. Väestön väheneminen, ikääntyminen, valikoiva muuttoliike ja joissakin kunnissa korkea työttömyys aiheuttavat hyvinvointierojen kasvua. Tämä lisää myös palvelutarpeita ja aiheuttaa uusia haasteita palveluiden järjestämiselle sekä ennaltaehkäisevälle työl-

le sosiaali- ja terveydenhuollossa. Lisäksi meneillään oleva kunta- ja palvelurakenneuudistus kannustaa ja velvoittaa kuntia uudistamaan palvelujärjestelmäänsä sekä edellyttää nykyistä laajempien alueellisten kokonaisuuksien muodostamista toimivien palvelurakenteiden turvaamiseksi. Väestöpohjan laajentaminen on edellytyksenä pitkäjänteiselle ja tarpeenmukaiselle palvelujärjestelmän uudistamiselle, mikä tarkoittaa palvelurakenteen monipuolista uudistamista, teknologian hyödyntämistä sekä toiminnan vaikuttavuuden ja tuottavuuden parantamista. (Merikallio, 2007, 6-7.)

Saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveyssihteerin mukaan, saamelaisten palvelutarpeiden huomioiminen kuntien palvelurakenteessa on edennyt monessa suhteessa myönteiseen suuntaan. Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisen esteinä ovat kuitenkin edelleen rahoituksen epävarmuus ja riittämättömyys sekä koulutetun henkilöstön puute. (Ruotsala, 2007, 215.) Tämä vaikeuttaa saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen systemaattista ja kokonaisvaltaista kehittämistoimintaa. Esimerkiksi saamenkieliseen ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavaan terveydenedistämistyöhön sekä siihen liittyvään palvelutarjontaan ei toistaiseksi ole voitu panostaa.

Saamelaisten terveyden edistämisen suurimmat haasteet liittyvät ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kehityspiirteisiin. Saamelaisen elämänmuodon murros on merkinnyt suuria muutoksia saamelaisten arkipäivässä. Kulttuurimuotoon kuuluvan poronhoidon ja muiden perinteisten elinkeinojen harjoittamistavat ovat muuttuneet. Liikkuminen luonnossa on koneellistunut, jonka seurauksesta aiempi päivittäinen liikunta on jäänyt vähemmälle. Elinolojen ja elintapojen muutokset ovat vaikuttaneet myös ruokailutottumuksiin. Entisajan saamelainen elämäntapa opetti elämään terveellisesti, koska ei ollut muita vaihtoehtoja. Oli käveltävä, kun ei ollut teitä. Oli syötävä sitä ruokaa, mitä luonto tarjosi, lihaa, kalaa, marjoja ja muita luonnontuotteita.

Saamelaisten keskuudessa ei ole ollut varsinaisia terveyden edistämisen perinteitä. Lääkäriin on hakeuduttu yleensä vasta kun sairaus yllättää. Tämän hankkeen haasteellisena tehtävänä olikin etsiä ja löytää kulttuurisia keinoja vaikuttaa saamelaisten terveyttä koskeviin asenteisiin sekä lisätä tietämystä siitä miten omilla valinnoilla voi vaikuttaa terveyteensä. Terveydenedistämistyön käynnistämisessä pyrittiin hyödyntämään perinteisiä, kulttuurisia rakenteita ja instituutioita. Vastaavasti pyrittiin lisäämään saamelaiserityistä osaamista terveyden edistämisen rakenteiden eri tasoilla siten, että ne tukisivat mahdollisimman tarkoituksenmukaisella tavalla saamelaisia ihmisiä.

3 TOIMINTAMALLI SAAMELAISTEN TERVEYDEN EDISTÄMISEN TUKEMISEKSI

Toimintaympäristö

Saamelaisten elämäntavan muutos paimentolaisuudesta ja luonaistaloudesta tämän ajan elinoloihin on tapahtunut suhteellisen lyhyessä ajassa. Sodan jälkeen tapahtuneet nopeat yhteiskunnalliset muutokset sekä yleisen länsimaisen elämäntavan ja ylikansallisen kulttuurin leviäminen näkyvät monin tavoin saamelaisten arjessa. Myös saamelaiskulttuuriin kuuluvien perinteisten elinkeinojen kuten poronhoidon, kalastamisen ja pyyntikulttuurin harjoittamistavat ovat muuttuneet koneellistumisen myötä.

Elinolojen muutokset vaikuttavat saamelaisten arkielämän valintoihin, päätöksentekoon ja elämäntapoihin. Tämä näkyy esim. perinteisten ruokien saatavuudessa tai luontaisen liikkumisen vähentymisessa. Teknologian kehittymisen, tietoyhteiskunnan tulon sekä asteittain etenevän privatisaation seurauksesta sukupolvien elinpiirit ovat alkaneet eriytyä. Poro- ja luontaiselinkeinojen harjoittamistapojen muuttuessa ihmisten arjesta ovat kadonneet monet, keskeiset yhteisöllisyyttä ylläpitävät elämänalueet (Rautio, 14.1.2009). Samalla ikäihmisten asema yhteisössä tiedon siirtäjänä ja opettajana on muuttunut.

Yksinomaan perinteisillä tiedoilla ja tavoilla ei enää pärjää poronhoidossa, vaikka ne ovat edelleenkin elinkeinotoiminnan peruslähtökohta. Poroelinkeinon harjoittamista ovat muuttaneet koneellistumisen ohella myös erilaiset, Euroopan unionin jäsenyyden myötä tulleet, määräykset ja vaatimukset sekä muu yhteiskunnan normiohjaus. Lisäksi poronhoitotöiden järjestämiseen ja aikatauluihin vaikuttavat vahvasti kilpailevat maankäyttömuodot porojen laidunalueilla, vuodenaikakohtaiset sääolosuhteet ja niissä tapahtuneet muutokset sekä alueen paliskunnan tavat toteuttaa poronhoitotöitä. Nämä kaikki yhdessä ovat vuosikymmenten aikana muovanneet saamelaisyhteisön toimintaa.

Monien perinteisten, yhteisöllisten, vuodenkiertoon sijoittuvien tapahtumien ja niihen liittyvien käyttäytymisnormien merkitys saamelaisväestön elämän ja arjesta selviytymisen jäsentäjänä on muuttunut tai vähentynyt. Vastaavasti nykypäivän yhteisöllisyyttä haetaan poronhoitoyhteisön ulkopuolelta erilaisten toimintojen kautta, kuten esim. erilaisesta lasten-, perhe- ja vanhusten kerhotoiminnasta. Saamelaisväestön terveyden edistämistoimissa tulee hyödyntää sekä niitä perinteisiä, yhteisöllisiä rakenteita ja käytäntöjä, joiden asema on säilynyt läpi yhteiskunnallisten muutosten että näitä uusia yhteisöllisen toiminnan muotoja.

Kuten aiemmin todettiin saamelaiskulttuurissa ei ole terveyden edistämisen perinteitä. Terveyden arvo ohjaa saamelaisväestön terveyskäyttäytymistä vasta kun ihminen sairastuu tai sattuu tapaturma. Tähän on osaltaan vakuttanut myös se seikka, ettei saamenkielisiä palveluja ole ollut saatavilla, eikä vieläkään ole perinteisiä saamelaiselinkeinoja

harjoittaville. Terveydenhuolto on ollut hyvin sairaskeskeistä, väestön terveyttä on etupäässä hoidettu akuutin sairauden tai tapaturman kohdatessa. Toisaalta terveydenhuolto on rakentunut tasa-arvokäsitteen varaa, jossa tarjotaan yleisiä ja yhtäläisiä palveluja kaikille kansalaisille. Asiakkaiden kulttuurisia erityispiirteitä ja –tarpeita ei ole totuttu huomioimaan.

Saamelaisten erityispiirteet terveyden edistämisessä

Dearvasit Eallin -hankkeessa keskeisinä toimintoina olivat saamenkielinen terveysneuvonta, jossa huomioitiin saamelainen kulttuuri ja perinteiset elintavat sekä saamenkielisen terveysviestintämateriaalin tuottaminen. Saamelaisten työikäisten ja vanhusväestön terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi kehitetyn toimintamallin tarkoituksena oli lisätä saamelaisille tarkoitettujen palvelujen kohdentamista ja toimivuutta tuomalla julkisen terveydenhuollon työntekijöille tietoa ja asiantuntemusta saamelaiseen kulttuuriin kuuluvista elintavoista sekä saamelaisista tavoista käsitellä asioita. Tarkoituksena oli myös tuoda esille saamelaisista lähtökohdista rakenteita, toimintoja ja palveluja, jotka vahvistavat työikäisten ja vanhusväestön terveyttä ja itsestä huolehtimista.

Tärkeitä kulttuurisia lähtökohtia, jotka tulee huomioida terveyden edistämisessä ovat saamelaisyhteisön tavat hoitaa keskinäisiä suhteita ja edelleen perheiden tavat käsitellä asioita sekä puhua niistä ulkopuolisille. Saamelaisessa kulttuurissa ei ole tapana tuoda ulkopuolisten tietoon perheen sisäisiä asioita ja luottamuksen saavuttaminen on tärkeää, ennen kuin voi ulkopuolisen kanssa keskustella henkilökohtaisista asioista. Yhteinen kieli saamelaisten asiakkaiden kanssa on ilman muuta tärkeä luottamuksen saavuttamisessa samoin kuin saamelaisen kulttuurin tunteminen ja huomioiminen.

Palvelujen saatavuudella omalla äidinkielellä on suuri merkitys ja se antaa myös kokemuksen samankaltaisuudesta. Yhteinen kieli mahdollistaa ihmisten välistä luonnollista kanssakäymistä ja kulttuurin ymmärtämistä. (Skutnabb-Kangas 1988, 13.) Se myös helpottaa terveydenhuollon työntekijöiden työtä esimerkiksi palvelujen laadun tarkistamisessa ja, onko potilas tai asiakas ymmärtänyt hoito-ohjeita ja osannut noudattaa niitä oikein.

Nikkonen on todennut hoitotieteen tutkimuksessaan, kuten monet kielentutkijat aikaisemmin, että kielellä on tärkeä merkitys siinä, millaisena maailma nähdään. Hän on myös tuonut esille monikulttuurisuuden ilmiöitä terveydenhuollon ammattilaisten näkökulmasta. Terveydenhuollon ammattilaisille monikulttuurisuus on ennen kaikkea käytännön ongelmien ratkomista ja hoitosuhdetta luonnehtii pääasiassa ongelmakeskeinen puhe. Tämä näkemys voi myös selittää sairaskeskeisen toimintatavan saamelaisväestön terveydenhuollossa. (Nikkonen 2008, 8-9.)

Muita saamelaisia terveyden edistämisen lähtökohtia ovat perinteet, tavat ja arvot. Esim. ruokailutottumukset ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle. Poronliha on sinänsä terveel-

listä, mutta perinteiset ruuanvalmistustavat ovat suosineet runsasta rasvan käyttöä. Ruuanvalmistustapoja ei kuitenkaan ole helppo muuttaa nykyajan suositusten mukaisesti kevyemmiksi ja monipuolisemmiksi. Vahvaa yhteisöllisyyttä voidaan myös hyödyntää saamelaisten terveyden edistämisen kulttuurisena voimavarana ja rakenteena.

Seuraavassa kuviossa on esitelty saamelaisen terveyden edistämisen toimintamalli. Mallia kuvataan tarkemmin Aune Niittyvuopion laatimassa raportissa (Niittyvuopio 2009).

Kuvio 1. toimintamalli saamelaisten terveyden edistämisessä

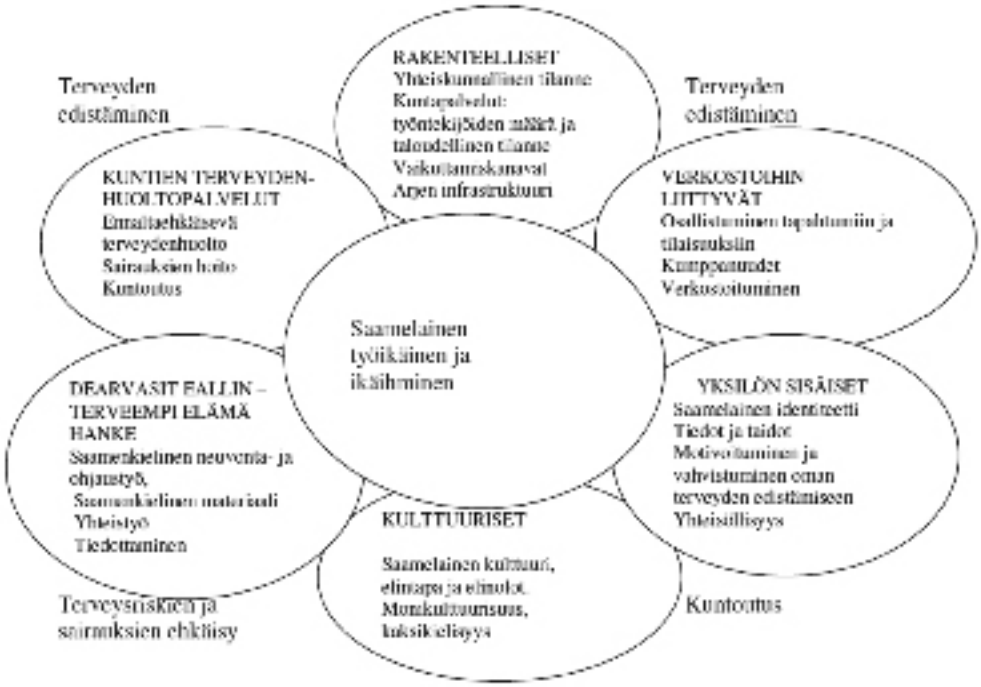

4 PORONHOITAJIEN TYÖOLOSUHTEET JA NIIDEN VAIKUTUS TERVEYTEEN

Saamelaisten terveyden edistämisessä kohdistettiin erityishuomio poronhoitajaväestöön ja pyrittiin etsimään toimintatapoja heidän tavoittamisekseen. Kohderyhmää täsmennettiin kahdestakin syystä. Täsmällinen kohderyhmä haja-asutusalueella antoi paremmat mahdollisuudet kohderyhmän saavuttamisessa sekä seurantaryhmien kokoamisessa ja toiminnan sisällön räätälöinnissä kohderyhmän tarpeisiin. Toisena syynä oli poronhoitajien haastava työympäristö ja ryhmän vaikea saavutettavuus perinteisin terveydenedistämisen keinoin.

Poronhoitajien työterveyshuolto ei ole nykyisellään kaikin osin toimiva. Se johtuu osaltaan siitä, että poronhoitajat eivät ole tottuneet käyttämään tämän tyyppistä palvelua, ja että palvelumuoto ei kykene vastaamaan heidän tarpeisiinsa. Vuoden 1979 työterveyshuoltolaki laajensi työterveyshuollon koskemaan myös yrittäjiä ja täten poronhoitajia, mutta vuoteen 1985 mennessä poronhoitajat eivät juurikaan olleet käyttäneet tätä mahdollisuutta. Kuitenkin selvitykset osoittivat, että poronhoitotyöhön liittyy monia merkittäviä terveysvaaroja. Tämän vuoksi Oulun aluetyöterveyslaitos päätyi aloittamaan työterveyshuoltokokeilun, jonka tarkoituksena oli suunnitella poronhoitotyöhön sopiva työterveyshuollon malli. Kokeilun yhteydessä tehtiin 1980 -luvun loppupuolella koko poronhoitoalueella moniosainen poronhoitotyötä sekä poronhoitajien sairastavuutta ja elintapoja selvittänyt tutkimus (Näyhä & Hassi 1993). Tämän jälkeen ei ole tehty tämän laajuisia tutkimuksia poronhoitajien terveydestä. Työterveyshuolto, missä terveyden edistämisestä puhuminen kävisi luontevasti, ei edelleenkään tavoita poronhoitajista kuin murto-osan,

Suomessa poronhoitoa hallinnoi paliskuntajärjestelmä. Poronhoitolain mukaan jokainen poronomistaja on paliskunnan jäsen ja paliskunnan osakkaan oikeudet ja velvollisuudet määräytyvät omistettujen porojen lukumäärän perusteella. Paliskunnilla on oma hallinto, jota johtaa paliskunnan kokouksen valitsema poroisäntä. Paliskunnan kunnan kokous valitsee poroisännän lisäksi varaporoisännän ja neljä muuta hallituksen jäsentä kolmeksi vuodeksi. Näiden lisäksi paliskunnilla on arviomiehet, rahastonhoitajat, tilintarkastajat, työnjohtajat, teurastamon esimiehet.

Poronhoidossa näkyy sama ilmiö kuin muuallakin syrjäseuduilla, nuoret muuttavat alueelta pois. Poronomistajista yhä suurempi osa on iäkkäämpiä ja nuorten poronhoitajien lukumäärä vähenee koko ajan. Saamelaisalueella oli poronhoitovuonna 2007/2008 yhteensä 1259 poronomistajaa (Paliskuntain yhdistyksen tilastot 2008).

Poronhoidon toimintaympäristö ja työolosuhteet asettavat poronhoitajien terveydelle monia haasteta. Poronhoidon harjoittamistavat poikkeavat toisistaan poronhoitoalueen eri osissa. Saamelainen poronhoito perustuu vapaasti laiduntavaan, paimentolaiseen poronhoitotapaan, jossa ympäristö määrittää alueen toimintatapaa. Esimerkiksi vuosittais-

ten hoitotöiden, kuten vasanmerkitysten ja poroerotusten ajankohdat vaihtelevat eri paliskuntien kesken paljonkin.

Poronhoitovuosi ei ole sama kuin kalenterivuosi, vaan se alkaa kesäkuussa ja kestää toukokuun loppuun. Poronvasat syntyvät touko-kesäkuussa niinpä poronhoitovuoden aloittaa valmistautuminen kesä- heinäkuussa tapahtuviin vasanmerkityksiin, jonne osallistuu koko perhe pienet lapset mukaan lukien. Valmistautumistöitä ovat mm. poroaitojen ja rakennelmien kunnostaminen, ajoneuvojen, työvälineiden ym. kunnostustyöt sekä perheen ruoka- ym. huoltoon valmistautuminen. Vasanmerkitys kestää muutaman viikon ajan yhtäjaksoisena ”työrupemana” vasanmerkityspaikoilla. Kesäisin ja syksyisin hankitaan jäkäliä ja heinää talven lisäruokintaa varten.

Saamelaisalueella poroja paimennetaan lähestulkoon ympäri vuoden. Syksy ja syystalvi ovat porojen teurastusaikaa, jolloin työhön kuuluu teurastuksen lisäksi porojen kokoaminen aitauksiin, joissa porot lajitellaan elo- ja teurasporoihin sekä luetaan porot /lasketaan porojen määrä poronomistajien merkin mukaan.

Saamelaiset käyttävät perinteisesti porosta kaiken hyödykseen. Elintarvikkeiksi käytetään lihojen lisäksi veri, suolet, sisäelimet sekä konttiluut ja käsityötarvikkeiksi taljat, koivet ja sarvet. Poronhoitotyöhön kuuluvat lihojen ja muiden tarvikkeiden käsittely, säilöntä, myynti sekä käsityötarpeiden käsittely ja valmistus tuotteiksi.

Poronhoitotyö on pääasiassa ulkona tapahtuvaa työtä. T.I. Itkonen kuvaa poroerotustyön luonnetta hyvin teoksessaan Suomen lappalaiset vuoteen 1945: *”Poromiehet liikkuvat kasvot hikisinä kovasta työstä ja ponnistuksista. Ponnistuksesta ja kiireestä ovat miehet kiihtymistilassa. Päivän aikana he eivät ehdi syödä, vaan voivat nielaista enintään jonkin kupillisen kahvia, ja poromiesten kiihtymistila etenee, kunnes se pimeän tullen uupumuksesta laantuu”.* (Itkonen 1948, 126-127.)

Poronhoitotöissä työskentelyolosuhteet ovat erittäin vaativia. Syksystä kevättalveen on lunta, kylmää ja pimeää ja kevätkesästä syyskesään töissä on kuumaa, pölyävää, märkää ja valoisaa. Sääolosuhteet vaihtelevat jopa saman vuorokauden aikana. Poronhoitotyöt tehdään laajalla alueella luonnossa, jolloin pitkät etäisyydet ja puhelimien kuulumattomuus katvealueilla vaikeuttavat työn tekoa ja lisäävät riskejä.

Poronhoitotyössä esiintyy usein vaativia elimistöä kuormittavia työhuippuja. Porojen käsittely erotuksissa on raskasta fyysistä, nopeatahtista työtä, joka on suuri rasite koko elimistölle. Äärimmäisen rasittavia ovat myös moottorikelkalla, mönkijällä ja moottoripyörällä ajaminen vaativissa maasto-olosuhteissa. Hankalat työasennot ja lumeen tai mutaan kiinni jääneiden ajoneuvojen nostot rasittavat tuki- ja liikuntaelimistöä. Myös ajoneuvoilla ajettaessa syntyvä melu ja tärinä tuovat oman lisän työn rasittavuuteen.

Elinkeinon työskentelytapojen ja koneellistumisen myötä poronhoitajien omatoiminen

liikkuminen jää usein vähäiseksi, vaikka kuntoliikunta olisikin tärkeää lihasten palautumiselle raskaan ajopäivän jälkeen. Lisäksi venyttelystä voisi olla apua monenlaisten tukielimistön vaivojen estämisessä ja hoitamisessa, kuten selkä-, niska- ja hartiaseudunvaivoissa. Poronhoitajien ruokailutottumuksia määrittää myös poronhoitotyön luonne. Ruokailu maastotöissä on epäsäännöllistä, ja se jää eväsruuan varaan, joka voi olla yksipuolista. Perinteiset ruokailutottumukset suosivat edelleen runsasta rasvan käyttöä. Tällä voi olla yhteys kohonneisiin kolestroliarvoihin ja sitä kautta kohonneeseen sydän- ja verisuonitauti- sekä diabetesriskiin.

Liikunnan vähäisyyden ja yksipuolisten ruokailutottumusten lisäksi terveyshaittoja lisäävät tupakointi ja alkoholinkäyttö. Alkoholin liikakäyttö on yksi merkittävistä terveysriskeistä kaikkialla Suomessa. Se on yleisin työikäisten miesten kuolinsyy. Poronhoitajien alkoholinkäytön määrästä suhteessa muuhun väestöön ei ole olemassa ajantasaista tutkimustietoa. Alkoholin liikakäytön on todettu lisäävän monien sairauksien riskiä. Lisäksi se voi lisätä tapaturmariskejä. Tupakanpolton on Lapin terveyskatsauksen (2005) mukaan todettu olevan yleisempää Lapissa kuin muualla Suomessa. Vaikka tupakointi onkin vähentynyt tehokkaiden yhteiskunnallisten toimenpiteiden seurauksena, muodostaa tupakointi edelleen joidenkin yksilöiden kohdalla merkittävän terveysriskin.

Terveyttä uhkaavaksi tekijäksi on myös noussut poronhoidon henkinen kuormittavuus. Elinkeinon useat epävarmuustekijät mm. vaikeuttavat nuorten uskallusta hakeutua poroelinkeinon pariin. Poronhoitajien kertomusten mukaan työn psyykkinen rasittavuus johtuu mm. markkinatalouden vaatimusten lisääntymisestä, taloudellisen tilanteen epävarmuudesta, ristiriidoista sekä paliskuntien sisällä ja yksittäisten poronhoitajien välillä että yhteiskunnallisista ristiriidoista esimerkkinä metsäkiistat, maanhallintakiistat, ILO- sopimuksen ratifioimattomuus ja nykyinen petotilanne. Usein myös poronhoidon negatiivinen julkisuus lisää psyykkistä kuormittavuutta.

5 KOKEMUKSET SAAMELAISTEN TERVEYTTÄ EDISTÄVÄSTÄ TOIMINNASTA

Saamenkielisen ja saamelaiskulttuurin lähtökohdista toteuttava toiminta asetti erityisiä haasteita hankkeen toteuttamiselle, koska Suomessa ei ole aiemmin kehitetty vastaavanlaista toimintaa. Hanke oli haasteellinen myös toteuttajille, koska oli pohdittava toteuttamistapoja, joilla herätetään saamelaisväestön kiinnostus ja saavutetaan kohderyhmät. Varsinkin viimeisen toimintavuoden haasteellinen kohderyhmä, poroelinkeinonharjoittajat, edellytti toiminnalta aivan uudenlaisten lähestymistapojen etsimistä. Lisäksi saamenkielisen sosiaali- ja terveydenhuollon terminologian puuttuminen asetti omat haasteensa terveysviestinnän tuottamiselle.

Toimintatapojen valinnoissa päädyttiin erilaisiin ryhmätilaisuuksiin sekä yksilötapaami-

siin. Työikäisten seurantaryhmän kokoamisessa hyödynnettiin alueella luontevasti koottavaa ryhmää, jolla on työpaikkansa puolesta mahdollisuuksia sitoutua toimintaan.

Saamenkielisen materiaalin kehittämisessä ohjausryhmän jäsenien näkemykset olivat ratkaisevia ja ”kehittämistiimien” kokoamisessa hyödynnettiin SámiSoster ry:n aiempia kokemuksia vastaavasta työstä.
Alan ammattihenkilöstön lisäksi tiimiin kutsuttiin iäkkäämpiä saamelaisia ”kieliseppiä” , koska he puhuvat hyvää ja monipuolista saamenkieltä ja osaavat pohtia sanontoja saamenkielen kautta.

Poronhoitajien parissa työskentelyä määräsivät poronhoitotöiden aikataulut. Työskentelytapojen valinnassa tehtiin yhteistyötä poronhoitajien kanssa sekä hyödynnettiin paliskuntien luontaista toimintaa kuten kokouksia ja poroerotuksia ja yhteistyötä Saamelaisalueen koulutuskeskuksen kanssa.

Terveyden edistämisen toimintamalleina käytettiin Sydäntautiliiton, Pieni päätös päivässä -ohjelmaa sekä Diabeteksen ehkäisyn ja hoidon -kehittämisohjelma Dehkoa. Nämä ohjelmat loivat taustaa saamelaisten terveyden edistämistyön suunnittelussa, kehittämisessä ja toteuttamisessa.

Keskeisenä lähtökohtana teemojen valinnassa oli elämäntapamuutosten merkitys sairauksien ennaltaehkäisyssä ja hoidossa. Ohjaus- ja neuvontatilaisuuksissa korostettiin terveellisten elintapojen ja liikunnan lisäämisen ohella jokaisen omien valintojen merkitystä sekä osuutta hyvinvoinnin edistämisessä ja elämänhallinnassa. Lisäksi huomioitiin alkoholin käyttö ja tupakointi terveyden riskitekijöinä.

Lapin terveyskatsauksen (2005) mukaan lappilaisväestön terveydentilaa huonontavat verenkiertoelinten sairaudet, diabetes, tapaturmat ja onnettomuudet. Yksittäinen ongelma on sepelvaltimotauti ja taudin vaaratekijöitä esiintyy paljon. Nämä sairaudet ovat yleistyneet myös monien saamelaisten keskuudessa ja sen vuoksi niiden ennaltaehkäisy otettiin yhdeksi lähtökohdaksi saamelaisten terveyden edistämisessä.

Seuraavassa kuviossa on koottu yhteen saamelaisten terveyteen vaikuttavia tärkeitä tekijöitä, joihin terveyden edistämisen tulisi rakentua.

Kuvio2. Saamelaisten terveyteen vaikuttavat tekijät

Tavoitteet	Toiminta	Tulokset	Arviointi
Ruokavalion muuttaminen terveelliseksi	Kovan rasvan vähentäminen suolan vähentäminen Ravinnon monipuolistaminen	Veren kolesteroliarvojen verenpainetason laskeminen Verensokeriarvojen laskeminen	Ruokailutottumusten muuttuminen pysyviksi Sydänterveyden lisääntyminen Verensokeriarvojen laskeminen
		Ylipainon pudottaminen erityisesti vyötärölihavuus	Painonhallinta
Liikunnan lisäämisen	Hyötyliikunnan lisäämisen	Liikkuminen osana jokapäiväistä toimintaa	Infrastruktuuri Hyvät liikunta- ja ulkoilumahdollisuudet Turvallisuus
	Lihaskunnon ylläpitäminen ja lisäämisen	Monipuolinen liikunta Venyttelyn merkitys lihaskunnon ylläpitämisessä Kuntoliikunta	Tuki- ja liikuntaelin sairauksien väheneminen
Työikäisillä työkyvyn ylläpitäminen ja työssä jaksaminen	Yksilö- ja ryhmä-ohjaus elintapa-muutosten ohjauksessa Seulontamittaukset	Tieto omasta terveydestä ja riskitekijöistä lisääntyy Hyötyliikunnan ja lihaskuntoa lisäävän liikunnan lisääntyminen Laihtuminen	Työkyvyn ylläpitäminen ja koheneminen Ryhmässä toiminnen Stressin sietokyky Sosiaaliset suhteet työssä ja vapaa-aikana Terveellisten elämäntapojen omaksuminen
Ikäihmisillä toimintakyky ja terveys säilyvät ennallaan Yksinolon, yksinäisyyden tunteen vähenemisen	Henkilökohtainen ohjaus Yleisötilaisuudet Osallistuminen tapahtumiin Seulontamittaukset Monipuolisen ruoan merkitys Liikunta	Terveellisten, kevyemmän monipuolisten ruokailu-tottumusten lisääntyminen Liikkumisen lisääntyminen Hoito-ohjeiden ymmärtäminen ja noudattamisen paraneminen Henkisten voimavarojen lisääntyminen	Toimintakyvyn säilyminen, vertaistuki Elämäntaadun paranuminen Yhteisöllisyys Sairauksien hoito myös potilaan/asiakkaan omassa tiedossa Osallistuminen omaan hoitoon, päätöksenteko

Ohjaus- ja neuvontatilaisuuksien avuksi kehitettiin saamelainen terveystietokortti, johon koottiin sydänterveyden kannalta tärkeitä mittauksia ja elämäntapaohjeita. Lisäksi kortissa oli esillä mitattavien arvojen käypähoitosuositukset, joihin oli mahdollisuus verrata omia tuloksia. Kortin tavoitteena oli tukea neuvontatilaisuuksia ja ohjata osallistujia arvioimaan omaa terveyttään ja elintapojaan sekä seuraamaan niitä ja tekemään pieniä elämäntapamuutoksia. (Terve Lappi 2008, 10) Ryhmätilaisuuksia varten kehitettiin myös saamenkielinen terveysvalistus aineisto sekä julkaistiin pohjoissaameksi Váibmu – Sydän -esite.

Poronhoitajien parissa toimiminen vaati terveyden edistämiseltä aivan erityisiä järjestelyjä sekä elinkeinon työskentelytapojen ja – aikataulujen hyvää tuntemusta. Vaikein asia oli saavuttaa poronhoitajat, joiden elämänrytmiä ja aikakäsitystä säätelee poronhoidon vuotuinen kierto ja se poikkeaa suomalaisen palvelujärjestelmän ja virkakoneiston aikatauluista.

Poronhoitotöiden luonteesta ja aikatauluttomuudesta sekä etäällä asutuksesta sijaitsevasta työympäristöstä johtuen terveyden edistäjien oli itse jalkauduttava poronhoitajien pariin heidän työpaikoilleen paliskuntien kokouksiin, poroerotuksiin, poroaitatöihin, ts. oli mentävä lähelle poronhoitajien työn arkea.
Ohjaustilaisuuksien järjestämistavat valittiin toisella tavalla kuin hankkeen ensimmäisinä vuosina. Terveydenhoitajat menivät paikalle tilaisuuksiin, joissa poroelinkeinonharjoittajat olivat jo luonnollisesti kokoontuneet. Terveydenhoitajat osallistuivat paliskuntien yleisiin kokouksiin, Suomen porosaamelaiset ry:n kokouksiin, järjestivät tilaisuuksia poroaidoilla sekä tupailtoja kylissä.

Poronhoitotyö on käytännön työtä, joten poronhoitajien saaminen ryhmätilaisuuksiin edellytti, että kokoontumisten teemaksi valittiin aihe, jonka poronhoitajat kokivat hyödylliseksi käytännön työssä. Parhaiten osallistujia kokosi hätäensiaputaitojen edistäminen. Se koettiin hyödylliseksi jokaiselle, joten sen teeman yhteyteen oli ryhmän vetäjien myös helppo yhdistää terveyttä edistävää ohjausta.

Sivukylillä poronhoitajien kodeissa järjestettiin tupailtoja, joiden aiheet sovittiin etukäteen. Terveysaiheesta pidettiin alustus, jonka jälkeen keskusteltiin yhdessä aiheesta. Kotikäynnit ja yksittäisten poronhoitajien tapaamiset olivat myös hyödyllisiä, ja aiheet niihin nousivat asiakkaiden tarpeista terveyden edistämisessä.

Poromiesten puolisoiden – poronaisten – hyvinvointiryhmän toiminta osoittautui erinomaiseksi työskentelymuodoksi. Eri teemojen ympärille rakentuneista ryhmäkokoontumisista saatiin hyviä kokemuksia. Puolisoilta sai myös valtavasti käyttökelpoista tietoa poromiesten terveyden edistämiseen. Nuoria poronhoitajien saavutettiin myös Saamelaisalueen koulutuskeskuksen poronhoidon opiskelijoiden ryhmissä.

Poronhoitajien psyykkinen hyvinvointi ja stressi nousivat keskusteluissa esille hyvin

usein varsinkin nuorten keskuudessa. Aihe ei ole noussut aiemmin Suomessa keskusteluun lainkaan ja asiaan onkin kiinnitettava erityistä huomiota. Olisi etsittävä keinoja poroelinkeinonharjoittajien henkisen hyvinvoinnin edistämiseen ja liiallisen stressin ennaltaehkäisyyn, jotta työkyky ja mielekkyys elämiseen säilyvät. Poronhoitajia ohjattiin tarvittaessa hakemaan ulkopuolista apua esim. työterveyshuollon kautta. Avun hakeminen muuhun kuin konkreettiseen kipuun tai tapaturmaan nähdään kuitenkin erittäin haastavana, koska sellaiseen ei ole olemassa perinnettä ja tottumusta eikä henkiseen pahoinvointiin liittyviä asioita ole helppo kuvata ulkopuoliselle eikä varsinkaan vieraalla kielellä.

6 POHDINTA

Vajaan kolmen vuoden ajan toiminut hanke nosti merkittävällä tavalla esille saamelaisten omakielisestä ja omaan kulttuuriin pohjautuvan ennaltaehkäisevän työn merkitystä sekä erityisesti poroelinkeinonharjoittajien hyvinvoinnin edistämisen kehittämistarpeita. Saamelaisten oman kulttuurin huomioivaa saamenkielistä terveyden edistämistä ei ole aiemmin tehty saamelaisalueen kunnissa, joten asioiden esiin nostaminen on jo itsessään yksi hankkeen saavutus. Se vaati järjestön työntekijöiltä aikaa ja tiedottamista sekä saamelaisväestöön päin että kuntien sosiaali- ja terveysalan työntekijöille sekä muille terveyden edistämisen yhteistyökumppaneille.

Hankkeen lyhyen aikataulun puitteissa saamelainen terveyden edistämistyö pääsi hyvään alkuun, mutta varsinaiset tulokset näkyvät vasta pitkän aikavälin kuluessa. Se edellyttää, että terveydenedistämistoimia ja niiden kehittämistä jatketaan systemaattisesti.

Hankkeen toiminta-alue oli laaja, saamelaisten kotiseutualueen neljä kuntaa, joissa jokaisessa oli erilainen palvelurakenne ja erilaiset toimintatavat. Lisäksi hankkeen tavoitteet olivat laaja-alaisia ja niihin nähden resursointi oli aivan liian vähäistä.

Saamelaisten kannalta hanke oli merkityksellinen ja se nosti esille mm. saamenkielisen terveysviestinnän ja saamelaisen arvomaailman mukaisen ohjauksen myönteistä vaikutusta väestön elämäntapojen muuttamisessa. Hankkeen välitön tulos oli, että saamelaiset saivat omalla kielellään ohjausta ja neuvontaa siten, että toiminnassa oli huomioitu myös saamelaisten kulttuuri ja elämäntapa. ”Pieni päätös päivässä! Koskaan ei ole liian myöhäistä aloittaa! Terveelliset elintavat lisäävät hyvinvointiasi ja elämänlaatuasi!” olivat viestejä, joita hanke välitti saamelaisten työikäisten ja vanhusten pariin.

Konkreettisiin muutoksiin voidaan tukea pienillä valinnoilla, joissa terveellisiä elämäntapoja edistetään, esim. ruokailutottumuksissa ja ohjataan perinneruokia valmistamaan kevyempinä vaihtoehtoina, jotka näyttävät ja maistuvat yhtä hyviltä kuin perinteisesti valmistettu ruoka.

Merkittäviä tuloksia olivat työskentelytapojen kehittäminen saamelaisväestön ja erityisesti poroelinkeinoharjoittajien saavuttamiseksi, ja heidän hyvinvointinsa edistämiseksi

Konkreettisena tuloksena voidaan pitää myös sitä, että saamelaisten erityistarpeet tulivat kirjatuiksi uuteen Terve Lappi – Terveyden edistämisen suunnitelmaan (2009 - 2011). Tämä on osa KASTE-rahoitteista, Pohjois-Suomen monialaiset sosiaali- ja terveyspalvelut –hanketta ja vastaa terveyden edistämisen koordinoinnista ja kehittämistoimista Lapissa. Lisäksi saamelaisnäkökulma tuli kirjatuksi läpäisevänä periaatteena myös Lapin hyvinvointiohjelmaan (2010 - 2015).

Yhteistyöverkoston päätökset olivat tuloksia, joilla on mahdollisuus juurtua pysyviksi toimiksi. Työterveyshuollon ja MELA:n kanssa tehdyn tiiviin yhteistyön vaikutuksista Inarin työterveyshuolto lisäsi resursseja poronhoitajien työterveyshuollon kehittämiseksi. Saamelaisalueen koulutuskeskus lisäsi omiin lukujärjestyksiinsä oppitunteja poronhoitajien terveyden edistämisestä.

Yhteistyökumppaneiden löytäminen vei paljon aikaa ja kuntien vähäiset henkilöstöresurssit hidastivat yhteistyötä. Toiminnan alkuvaiheessa tuli esille, ettei kunnissa nähty tarpeellisiksi erillisiä saamelaisväestölle suunnattuja saamenkielisiä palveluja eikä niitä pidetty samanarvoisina kuin suomenkielisiä palveluja. Hankkeen edetessä kävi kuitenkin ilmi, että saamenkieliselle terveysneuvonnalle on niin suuri tarve, ettei yhden terveydenhuollon ammattilaisen työ ollut riittävää ja toiminnan tulisikin olla saatavilla kaikissa neljässä kunnassa pysyvänä.

Kaiken kaikkiaan saamelaiseen kulttuuriin kuuluvien arvojen ja tapojen juurruttaminen osaksi kuntien terveydenhuollon toimintaa vaatii erittäin paljon vaikuttamistyötä, riittäviä resursseja, materiaalin kehittämistä, koulutusta saamelaista kulttuurista, eri tahojen yhteistyötä sekä saamelaisen terveyden edistämisen työn yhdistämistä suurempaan sosiaali- ja terveydentyön hankekokonaisuuteen.

LÄHTEET:

Hassler, Sven & Soininen, Leena & Sjölander, Per & Pukkala, Eero 2008. Cancer Among the Sami – A Review on the Norwegian, Swedish and Finnish Sámi Populations. International Journal of Circumpolar Health 67:5. (421-432)

Itkonen, T. I. 1948. Suomen lappalaiset vuoteen 1945 osat 1 ja 2. WSOY, Porvoo.

Lapin lääninhallituksen tilastokatsaus Lapin kunnille väestön terveyden ja hyvinvoinnin seurannan tueksi. Lapin lääninhallituksen julkaisusarja 2009:2. Rovaniemi.

Lapin terveyskatsaus 2005. (Toim.) Näyhä Simo & Laakso, Mauri. Oulun yliopisto.

Merikallio, Jussi 2007. Perusturva. www.kunnat.net

Nikkonen, Merja 2008. Monikulttuurisuus on täyttä elämää. Promo 5/2008. Terveyden edistämisen lehti, Helsinki.

Näyhä, Simo & Hassi, Juhani 1993. Poronhoitajien elintavat, työ ja terveys. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja, Helsinki.

Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2007, (Toim.) Viinamäki Leena, Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, Kemi.

Paliskuntain yhdistyksen tilastot 2008

Rautio, Arja 2009. Suullinen tiedonanto 14.1.2009. Arktisen lääketieteen laitos. Thule instituutti. Oulun yliopisto, Oulu.

Ruotsala, Pia 2007. Saamelaiskäräjien asiantuntija-arvio, Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri, (Toim.) Viinamäki Leena, Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, Kemi.

Skutnabb-Kangas, Tove 1988. Vähemmistö, kieli ja rasismi, Helsinki.
Terve Lappi – hanke. Loppuraportti, 1.6.2006 – 31.10.2008. Rovaniemi.

Soininen , Leena & Pukkala, Eero 2008. Mortality of the Sami in Northern Finland 1979-2005. International Journal of Circumpolar Health 67:1. (45-57)

Terve Lappi 2006-2008. Lapin kuntien terveyden edistämisen hanke.

Niittyvuopio, Aune 2009. Dearvasit eallin – raportti. SámiSoster ry. (julkaisematon)

4.5. NUORTEN UTSJOKI – NUORTEN ELÄMÄNLAATUA EDISTÄMÄSSÄ

Minna Laakko & Ristenrauna Magga

1 Hankkeen taustaksi
2 Projektimatkan maisemat, Utsjoki toimintaympäristönä
3 Matkakumppanit ja päämäärä
4 Matkan alussa: Ensimmäisiä havaintoja
5 Matkan arviointia

Nuorten Utsjoki-projekti toteutettiin vuosina 2006 – 2009 Utsjoen kunnassa Raha-automaattiyhdistyksen avustuksella. Hankkeen käynnistämiseen johtivat monet asiat. SámiSoster ry oli aikaisempina vuosina toteuttanut Utsjoen kunnassa lastensuojelun avohuollon tukitoimintona Bearašbargu – Perhetyö -projektin sekä Virkus Gilli – Vireä kylä -hankkeen syrjäkylien palvelujen kehittämiseksi. Molempien hankkeiden yhteydessä nousi esille nuorten elämään liitttyvät ongelmat sekä tarve kehittää toimintoja, joilla niihin voitaisiin puuttua myönteisellä tavalla.

Hankkeiden aikana havaittiin, että Utsjoen kunnassa oli vähän nuorille suunnattuja toimintoja eivätkä nuoret kokeneet tulevansa huomioiduiksi ja kuulluiksi yhteisössään. Paikkakunnalla ei kiinnitetty lasten ja nuorten asemaan eikä heidän kasvuympäristöönsä riittävästi huomiota. SámiSoster ry:n hankkeiden lisäksi myös muut tahot alkoivat huolestua nuorten tilanteesta Utsjoella. Erityisesti nuoret itse olivat aktiivisia sekä SamiSoster ry:n että Utsjoen kunnan suuntaan ja esittivät nuorten toimintojen kehittämistarpeita.

Oman osansa kaikkien tahojen herättelystä hoiti myös media. Tammikuussa 2005 Inarin ja Utsjoen paikallislehti Inarilainen otsikoi huolestuttavasti "Huumeet pesiytyneet Karigasniemelle" (Inarilainen, 26.1.2005). Syksyllä 2005 Utsjoki nousi tiedotusvälineiden otsikoihin valtakunnan tasoa myöten, kun Utsjoella ilmeni ilokaasun päihdekäyttöä (http://yle.fi/kotimaanviikko). Uutisia asian tiimoilta oli runsaasti. Useimmat uutiset määrittelivät käyttäjiksi nuoret ja ongelman koskevan lähinnä Utsjoen kirkonkylää (http://arkisto.turunsanomat.fi). Julkisuus jatkui kevään tullen mm. otsikolla "Karigasniemessä kärähti 10 huumeista" (Lapin Kansa, 27.4.2006). Jo ennen julkisia otsikoita ja varmasti myös niiden siivittämänä SámiSoster ry:lle tehtiin useita esityksiä käynnistää Utsjoella hanke nuorten hyvinvoinnin edistämiseksi sekä mielekkäiden aktiviteettien kehittämiseksi yhdessä nuorten kanssa. Nuorten Utsjoki-projektin hankehakemus valmisteltiin tiiviissä yhteistyössä Utsjoen kunnan sosiaalitoimen kanssa.

1 HANKKEEN TAUSTAKSI

Erilaiset nuorisokulttuuriin kuuluvat ilmiöt ovat saavuttaneet nopeasti saamelaisalueen. Lapset ja nuoret suuntautuvat median, musiikin ja internetin kautta kaupallisesti tuotettuun nuorisokulttuuriin ja etsivät niistä idoleitaan ja samaistumiskohteitaan.

Perinteisessä saamelaisessa kulttuurissa lapsille ja nuorille on annettu mahdollisuus ratkaista ongelmat itse tiukan käskyttämisen sijaan. He ovat saaneet elää vapaasti ja oppia omista kokemuksistaan. Vapaakasvatusta se ei kuitenkaan ole ollut, vaan lapsilla ja nuorilla on ollut hyvin selvät rajat. Saamelaisten kasvatusasenne on aikaisemmin ollut toimiva ja tarkoituksenmukainen, koska asuinyhteisö on ollut tuttu ja turvallinen, aikuiset ovat olleet saavutettavissa vaikkakaan eivät ole olleet aina aktiivisesti ohjaamassa. Nykyisissä olosuhteissa varhaiseen itsenäistymiseen tukeva kasvatusideologia ja aikuisten puuttumattomuus tuottavat myös ongelmia.

Vanhemmat eivät välttämättä mieti, miksi he toimivat kasvattajina kuten toimivat tai onko kasvatustapa toimiva tämän päivän haasteiden keskellä. Leila Seitamo (1971,1991) ja Cecilie Javo (2003) ovat tutkineet saamelaisten perinteisissä kasvatustavoissa ja asenteissa tapahtuneita muutoksia ja niihin liittyviä ongelmia. He käyttävät termiä ”itepä tiiät” luonnehtimaan perinteistä kasvatusasennetta. Heidän mukaansa vanhemmat perustelevat sillä puuttumattomuutta lasten asioihin. Lapset ja nuoret ovat hyvin varhaisessa vaiheessa saaneet itse oppia tekemään valintoja ja johtopäätöksiä. “Itepä tiiät” -traditio on kasvattanut kantapään kautta oppivia poromiehiä ja -naisia vanhassa maailmassa. Monimutkaisessa nyky-yhteiskunnassa tämä asenne ei kuitenkaan ole enää riittävä ja johtaa usein kasvatuksellisiin ongelmatilanteisiin. Toisaalta Rasmus (2006) on tutkinut utsjokelaisen aikuisväestön asuntolakokemuksia ja niiden vaikutuksia. Hänen mukaansa osa vanhemmista on pitkien kouluasuntolakausien vuoksi itse jäänyt vaille vanhemmuuden tukea, mikä vaikuttaa heidän käsityksiinsä myös omasta vanhemmuudestaan.

Saamelaisnuoret joutuvat kohtaamaan elämässään ja valinnoissaan merkittäviä ongelmia. Kieli- ja kulttuurikysymysten lisäksi työllistyminen suvun perinteisiin elinkeinoihin asettaa nuoren haasteen eteen. Perinteisistä elinkeinoista poronhoito muodostaa elämäntapana yhden tärkeimmistä saamelaiskulttuurin ilmenemismuodoista, joka on aluetaloudellisesti merkittävä työllistäjä ja tulonlähde. Poronhoitoon liittyy koko perheen ja suvun elämänpiiri kuten sosiaaliset suhteet, asuminen, kulkeminen, luontoympäristön tuntemus, perinteinen tietämys, luonnonkäyttö ja perinnekäsityöt.

Saamelaislasten hyvinvoinnista ja heidän oikeuksiensa toteutumisesta Suomen saamelaisalueella on lapsiasiavaltuutetun toimisto tehnyt tuoreen selvityksen (1: 2008). Tiedot selvitykseen kerättiin kaikista saamelaisalueen yläkouluista ja lukioista. Selvityksessä tuli esille se, että vaikka nuoret kertoivat asioiden olevan perheessä hyvin, on mukana myös heitä, joiden perheessä toinen vanhempi tai molemmat vanhemmat käyttävät liikaa alkoholia. Selvityksen aineistossa tämä koski 9 % vastanneista. Ongelmana on, että

muiden sosiaalisten verkostojen vähäisyyden vuoksi vanhempien päihteiden käytön mallit siirtyvät helposti lapsille ja nuorille. Lisäksi purkamattomien monikulttuurisuuden paineiden aiheuttama hämmennystila, joka Høgmon (1986) mukaan leimaa nykypäivän saamelaiskulttuuria, altistaa henkiselle pahoinvoinnille ja hallitsemattomalle päihteiden käytölle.

Aikaisemmin sukulaiset ja muu lähiyhteisö kantoivat osavastuuta lapsista, mutta nykyisin perheet ovat saamelaisalueellakin muuttuneet yhden tai kahden huoltajan vastuulla oleviksi ydinperheiksi. Sekä perinteisen yhteisöllisyyden muuttumisen että ihmisten paikkakunnalta toiseen siirtymisen myötä sosiaalisten verkostojen luominen ja ylläpitäminen on vaikeutunut

2 PROJEKTIMATKAN MAISEMAT, UTSJOKI TOIMINTAYMPÄRISTÖNÄ

Utsjoen kunta on Suomen pohjoisin ja samalla ainoa saamelaisenemmistöinen kunta. Joulukuussa 2007 kunnan väkiluku oli 1331 asukasta. (Utsjoen kunta 2009) Saamelaisia heistä on n. 59 %. Asutus jakaantuu Utsjoen kirkonkylään, Karigasniemeen, Nuorgamiin sekä Suomen ja Norjan välisen rajajoen Tenon varrelle. Koulut sijaitsevat suurimmissa kylissä. Karigasniemellä ja Utsjokisuun koululla (Utsjoen kirkonkylä) ovat vuosiluokat 0-9 sekä Utsjokisuun koululla on myös lukio. Nuorgamissa annetaan perusopetusta vuosiluokille 0-6. Nuorgamilaiset käyvät vuosiluokat 7-9 Utsjokisuun koululla. Opetusta järjestetään saamen- ja suomenkielillä esikoulusta lukioon asti. Utsjoen kunnassa oli 0-18-vuotiaita 17,5 % vuonna 2007. (Lapin lääninhallitus 2009.)

Kuntaa leimaavat pitkät välimatkat niin oman kunnan sisällä (Utsjoen kirkonkylä - Karigasniemi 110 km) kuin muihinkin lähialueiden asioimiskeskuksiin (Utsjoki - Ivalo 165 km, Utsjoki - Rovaniemi 453 km). Peruspalvelujen saaminen on keskittynyt pääosin kirkonkylään, jossa sijaitsee kunnantalo, terveysasema, vuodeosasto, kirjasto ja muut tärkeimmät palvelut. Sivukylillä palveluita on vähän tai ei ollenkaan. Lähes kaikki erityispalvelut sijaitsevat kunnan ulkopuolella. Väestön ikääntyminen on näkyvissä myös Utsjoen kunnassa, mikä haastaa taloudellisissa vaikeuksissa kamppailevan kunnan miettimään, mitä palveluja ja missä laajuudessa se voi tarjota asukkaille. Palvelujen kehittäminen on välttämätöntä myös lapsille ja nuorille pienistä ikäluokista huolimatta.

Tilastokeskuksen tietojen mukaan vuonna 2005 oli lastensuojelullisten tukitoimien piirissä 0-17 -vuotiaista koko maassa ja Lapin läänissä 4,9 %, kun taas Utsjoella vastaava luku oli 15,9 %. Sosiaalitoimessa työskenteli kevääseen 2007 asti yksi sosiaalityöntekijä, jonka toimenkuva sisälsi sosiaali- ja terveyspäällikön laajat tehtävät. Jos sosiaalitoimi eli äärirajoillaan niin nuorisotyön tilanne ennen Nuorten Utsjoki-projektia oli kunnan osalta täysin hiipunut. Nuorisotyö oli jo vuosia ollut pitkälti Utsjoen seurakunnan toteuttaman nuorisotyön varassa. Kunnan nuorisotyö oli pikkuhiljaa vähentynyt 1990-luvun lopulle

tultaessa, johtuen mm. kunnan erittäin tiukasta taloudellisesta tilanteesta ja sitä kautta seuranneista toimenkuvamuutoksista. Kunnan järjestämää nuorisotyötä oli viimeiset 10 vuotta ollut todella vähän, jos ollenkaan ja se keskittyi pääsääntöisesti Utsjoen kirkonkylälle, jossa kunnan ainoa nuorisotila sijaitsi. Muutoksia edes jonkin verran parempaan suuntaan saatiin kuitenkin jo heti projektin alkutaipaleella, kun Utsjoen kunta palkkasi heinäkuussa 2006 vapaa-aikasihteerin, jonka toimenkuvaan kuuluu 10 % nuorisotyötä, 40 % liikuntatyötä ja 50 % uimahallin valvontaa. Käytännössä nuorisotyön osuus tässä toimenkuvassa tarkoitti noin neljää tuntia viikossa.

Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksessä nousi esille lasten ja nuorten kokema tyytymättömyys esimerkiksi kerhotoiminnan ja harrastusmahdollisuuksien suhteen. He toivat esille myös kokemansa yksinäisyyden. Eniten tyytymättömyyttä nuoret kokivat kuitenkin nuorisotilojen puuttumisesta. (Rasmus 2008, 26.) Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksessä nousseet asiat ovat suurelta osin samoja kuin projektin kartoituksissakin esille nousseet asiat. Selvitys antaa hyvän kuvan siitä minkälainen on tämän hetkinen tilanne saamelaislasten oikeuksien toteutumisessa. Selvityksessä tuodaan esille ehdotukset jatkotoimenpiteiksi, joihin kunnan eri tahojen olisi syytä perehtyä parantaakseen tulevaisuudessa saamelaislasten ja – nuorten oikeuksien toteutumista.

3 MATKAKUMPPANIT JA PÄÄMÄÄRÄ

Ohjausryhmä kanssakulkijana

Nuorten Utsjoki-projektille perustettiin hankesuunnitelman mukaisesti ohjausryhmä heti hankkeen alkuvaiheessa. Ohjausryhmän tehtävänä oli seurata hankkeen etenemistä hankesuunnitelman mukaisesti ja osallistua mahdollisuuksien mukaan toiminnan suunnitteluun sekä antaa vinkkejä ja taustatukea myös käytännön työn tekemiseen. Ohjausryhmään kutsuttiin edustajia eri tahoilta kuten Utsjoen kunnan sosiaali-, sivistys-, ja vapaa-aikatoimesta, Utsjoen seurakunnasta sekä hallinnoijan edustaja SámiSoster ry:stä.

Sidostahojen edustajien lisäksi ohjausryhmään kutsuttiin myös nuoria. Periaatteena oli, että nuoria on edustettuna jokaisena toimintavuotena jokaiselta ”pääkylältä” eli Karigasniemeltä, Nuorgamista ja Utsjoen kirkonkylältä. Nuorten erityisenä tehtävänä oli tuoda ohjausryhmässä esille nuorille tärkeitä asioita ja toimia kaikkien ja erityisesti lähialueensa nuorten puolesta. Ohjausryhmän kokoonpano pysyi taustatahojen puolesta samana vain ihmiset vaihtuivat mm. virkavapaiden myötä. Nuorten edustajissa tapahtui myös muutoksia syksyin, kun nuoret esimerkiksi vaihtoivat muualle paikkakunnalle opiskelemaan.

Koko ohjausryhmä kokoontui yhteensä viisi kertaa projektin aikana. Ohjausryhmään kuuluneiden nuorten kanssa kokoonnuttiin tämän lisäksi vielä erikseen neljä kertaa. Erityisesti Karigasniemen edustajien kanssa kokoonnuttiin pohtimaan pariinkin otteeseen

sitä, miten nuorten toimintaa kylällä voitaisiin parantaa. Nuorten aktiivisuus ohjausryhmän suhteen oli ihailtavaa. Heidän asenteestaan ja mukana olemisestaan voisi moni projektin ohjausryhmässä istuva ottaa mallia. Ohjausryhmän kokoontumisten haasteena oli löytää usealle toimijalle sopiva yhteinen aika ja myös pitkät välimatkat tuli ottaa huomioon kokousta sovittaessa. Esimerkiksi Karigasniemen nuoret joutuivat istumaan yhteensä kolme tuntia taksissa päästääkseen Utsjoen kirkonkylällä olevaan kokoukseen.

Useita polkuja päämäärään: Kohderyhmät ja tavoitteet

Nuorten Utsjoki- projektin päämääränä on ollut lyhyesti sanottuna nuorten elinolosuhteiden ja elämänlaadun parantuminen Utsjoen kunnassa. Alkuperäisenä tavoitteena oli myös, että hankkeessa työskentelee työparina saamelainen ja suomalainen työntekijä. Työpari työskentelyn tavoitteena oli, että taustaltaan saamelainen ja suomalainen työntekijä toimisivat nuorille luonnollisena mallina siitä, että etnisiltä taustoiltaan erilaiset ihmiset voivat tehdä yhdessä työtä kehittääkseen asuin- ja toimintaympäristöä. Rahoitus ei kuitenkaan mahdollistanut koko hankkeen ajaksi kahden työntekijän palkkaamista.

Tavoitteeseen pyrittiin kolmen eri kohderyhmän kautta: 1) Nuoret 2) Vanhemmat, lähiyhteisö ja muut nuorten kanssa työskentelevät tahot sekä 3) Kuntaorganisaatio. Oli tärkeää työskennellä kaikkien eri kohderyhmien kanssa, jotta myös projektin jälkeenkin tapahtuisi muutoksia nuorten elinolosuhteissa myönteisempään suuntaan.

Projektin yhtenä vahvuutena oli hankesuunnitelmaan kirjattu tavoite, jossa määritellään nuorten osallisuutta projektissa. Projekti ei ole pitänyt nuoria vain toiminnan kohteena vaan mitä suurimmassa määrin yhteistyökumppaneina, joiden osallistuminen on ollut äärimmäisen tärkeää. Tavoitteena on ollut suunnitella, järjestää ja kehittää toimintaa yhdessä nuorten kanssa. Näin projektista ei tullut vain yksi taho, joka pyrkii vaikuttamaan nuoriin ylhäältä päin, vaan nuoret ovat voineet myös itse arvioida mitä he tarvitsevat ja haluavat.

Kaiken nuorisotoiminnan tavoitteena oli pyrkimys ehkäistä syrjäytymistä ja päihdehakuisuutta sekä luoda ilmapiiriä, jossa voi oppia esimerkiksi sosiaalisia taitoja ja erilaisuuden hyväksymistä. Projektin aikana pyrittiin kehittämään sellaisia toimia joilla voidaan myönteisellä tavalla tukea nuorten kasvua, etsiä ratkaisuja ongelmien ehkäisemiseen, puuttumiseen ja käsittelyyn. Päämäärän taustalla on ollut koko ajan visio nuorten Utsjoesta, jossa nuorilla on myönteinen ja aktiivinen suhde elämään monikulttuurisessa yhteisössä, eri kielellisiin ja kulttuurisiin ryhmiin kuuluvat ihmiset arvostavat ja kunnioittavat toisiaan, toistensa historiaa, kieltä ja kulttuuria.

Nuorten oman osallisuuden vahvistamisen ja mielekkäiden vapaa-ajan toimintojen lisäämisen lisäksi projekti pyrki vaikuttamaan koko yhteisöön. Vanhempiin, lähiyhteisöön ja

muihin nuorten kanssa työskenteleviin tahoihin kohdistuneen työn tavoitteena oli aktivoida parantamaan nuorten elinolosuhteita sekä lisätä yhteisön vastuuta nuorista. Kuntaorganisaation kohdistuvan työn tavoitteena oli parantaa nuorten vaikuttamismahdollisuuksia sekä edistää nuorten tarpeiden kuulemista kunnan päätöksen teossa.

Projektin kohderyhmäksi oli asetettu 10–18-vuotiaat nuoret, joka oli hyvä ja perusteltu rajaus, vaikkakaan käytännön työssä ei aivan ongelmaton. Toiminnan suuntaaminen 10- 12 vuotiaisiin ei ollut aivan yksinkertaista. Käytännössä projektin toiminta suuntautui aktiivisemmin yläaste- ja lukioikäisiin. Pääperiaatteena kuitenkin toiminnan järjestämisessä pidettiin sitä, että myös 10–12 -vuotiaatkin voivat osallistua siihen mahdollisimman paljon. Tällaisia tilaisuuksia oli esimerkiksi kaikki projektin järjestämät lyhyt kurssit jonkin harrasteen parissa kuten esimerkiksi tanssikurssit ja itsepuolustuskurssi sekä ”Turvallinen nuorten netti -kampanja ja kesällä järjestetyt pelailupäivät. Projektin kannalta laajempi ikähaitari olisi voinut palvella ennaltaehkäisevän työn tekemisen kannalta paremmin, mutta samalla se olisi vaatinut tavoitteiden, toiminnan ja resurssien määrittämistä toisin.

4 MATKAN ALUSSA: ENSIMMÄISIÄ HAVAINTOJA

”Tänään tulin eka kerran työhuoneeseeni. Terveydenhoitajan tavarat mukavasti esillä ja keltaiset verhot pirteästi ikkunoissa. Kaikki töissä alussa, uuden edellä, odotuksen jännittävä kutkutus, mahdollisuuksia mieli täynnä. Mitä kuuluu vuoden päästä, mitä mietin 5.5.2007? Sen haluan tietää.” (Projektisihteerin päiväkirja 2006)

Utsjoen kunta antoi projektin käyttöön työhuoneen Utsjokisuun koululta. Työhuoneen sijainti mahdollisti heti alusta luontevan kanssakäymisen niin nuorten kanssa kuin koko koulun henkilökunnan kanssa. Muutaman viikon ihmettelyn jälkeen projektisihteeri kiersi Utsjokisuun koululla kaikki luokat yläasteelta lukioon sekä yläasteen luokat Karigasniemen koululla. Projektisihteeri kertoi projektista ja teetti nuorille ensimmäisen kartoituksen. Nuoret ottivat projektityöntekijän uteliaana vastaan ja vastasivat kartoitukseen ajatuksia herättävästi. Utsjoen kunta näyttäytyi toukokuussa 2006 nuorten mielestä muun muassa seuraavanlaiselta paikalta olla ja elää:

”Paska paikka.”
”Aika syrjänen.”
”Tylsä ja köyhä.”
”Harrastusvaihtoehdot täällä ovat hieman rajoitteiset.”
”Paljon kaikkea skeidaa lähetetään nuorista useimmiten aikuisten toimesta.”
”Joko hyvin tylsä, rauhallinen, liian lempeä, yksinäinen tai hauska, ongelmallinen.”
”Mielestäni nuoret ovat joutuneet ikävään välikäteen tapahtuneiden asioiden johdosta.”
”Utsjoki on kaunis ja rauhallinen paikka, täällä ei kuitenkaan ole riittävästi toimintaa nuorille.”

”Ei mitään nuorisotoimintaa.”
”Harvinaisen huono paikka tällä hetkellä. Ennen oli toisin, mutta nykyään, jotkut vanhemmat/aikuiset ovat alkaneet seuraamaan liiankin tarkkaan nuorten touhuja. Toisin sanoen ovat nostaneet pienistäkin seikoista ison asian. Eivät anna nuorten elää omaa nuoruuttaan.”
(2006 / Kartoitus)

Kartoitus kertoi omaa kieltään, vastauksista löytyi positiivisiakin kommentteja, mutta pääsääntöisesti nuoret näkivät Utsjoella elämisen negatiivisena nimenomaan harrastusvaihtoehtojen ja nuorisotoiminnan vähyyden vuoksi. Yleisin sana, millä nuoret kuvailivat Utsjoen kuntaa, oli: ”Paska”. Osittain nuorten vastauksista oli luettavissa myös ahdistusta siitä, mitä esimerkiksi media kirjoitti Utsjoen nuorista ja hermostumista joidenkin aikuisten käyttäytymisestä asian tiimoilta. Hankehakemusta siivittäneiden eri tahojen ajatukset nuorten tilanteesta näkyivät ja todentuivat myös nuorten omissa vastauksissa.

Kartoituksessa kysyttiin myös millainen olisi nuorten mielestä unelmien Utsjoki. Kysymyksen tarkoituksena oli löytää toiveiden katto ja saada kuvaa siitä, minkälaisia ajatuksia nuorten mielessä liikkuu. Unelmien Utsjoki näyttäisi nuorten silmissä tällaiselta:

”Olisi mahdollisuus harrastaa sitä liikuntalajia mitä haluaisi ja pystyisi esim. joukkuepeleissä muodostamaan oman joukkueen, pitäisi olla enemmän palveluja.”

”Semmonen mihin sais kunnon laajakaistan.”
”Että olis muutaki tekemistä ko ajaa kylälle ja takasi.”
”Sellainen jossa ei eriteltäisi saamelaiset/suomalaiset hyvät/pahat nuoret.”
”Luotettais enemmän, ois joku paikka jossa vois aina olla.”
”Paljon eri harrastusmahdollisuuksia.”
”Ois R-kioski, grilli, liikuntasali ja uimahalli.”
(2006 / Kartoitus)

Alkukartoituksen vastauksia lukiessa projektin mahdollisuudet ja rajat tuntuivat samalla selkiytyvän. Unelmien lisäksi oli välttämätöntä kysyä myös konkreettisia toiveita nuorilta. Mitä he toivovat projektin saavan aikaiseksi? Toiveet kulkivat käsi kädessä unelmien kanssa. Nuoret toivoivat projektin vaikuttavan mm. seuraaviin asioihin:

”Kaikkea rentoa ja mukavaa mihin osallistuis paljon nuoria.”
”Nuorille omat tilat jossa voi hengailla kavereiden kanssa.”
”Toivon sydämestäni, että tämä projekti saisi tämän hässäkän loppumaan täällä.”
”Enemmän diskoja ja harrastetoimintaa.
”Karigasniemen koululle sali ja edes yksi tila nuorille, jossa he voivat viettää aikaansa.”
(2006 / Kartoitus)

”Toissapäivänä olin Karigasniemen koululla. Meni ihan mukavasti. Paljon toiveita nuo-

rilla olisi. Toisaalta hiipii tunne, että miten oikeasti muuttaa asioita, miten saada niistä toimivia. Riittämättömyys hakkaa takaraivossa. Miten järjestää toimintoja taloudelliselta kannalta? Osallistuuko kunta? Kuinka saada rakennettua jotakin pysyvää?"
(Projektisihteerin päiväkirja 2006)

Nuorten toiveet ja unelmat antoivat suuntaviitat siihen mihin projektin aikana pitäisi yrittää kiinnittää huomioita. Luonnollisesti toiveita oli monenlaisia myös sellaisia mihin projekti ei varsinaisesti voi vaikuttaa, mutta paljon sellaista mihin tuntui olevan mahdollista vaikuttaa, jos mukaan muutostalkoisiin saadaan muitakin tahoja kuin projekti.

Pikku hiljaa kuukausien edetessä projekti löysi reittinsä mitä kulkea, vaikka epävarmuus tuntuukin kuuluvan hanketyön olennaiseksi seuralaiseksi. Tärkeimmiksi työskentelytavoiksi nousivat henkilökohtainen työ nuorten kanssa, eri yhteistyökumppaneiden kanssa toteutetut toiminnat kuten nuortenillat ja tapahtumat, erilaiset lyhytkurssit jonkin harrasteen parissa sekä koulutus- ja keskustelutilaisuudet. Henkilökohtainen työ muodostui luontevaksi työskentelymetodiksi projektisihteerille. Työhuone koululla mahdollisti nuorten päivittäisen kohtaamisen. Nuorten kanssa keskusteltiin kaikesta maan ja taivaan väliltä hyppytunneilla ja välitunneilla. Tapaamisia sovittiin nuorten kanssa myös kouluajan ulkopuolelle, jolloin aikaa oli enemmän ja oli mahdollista hakea rauhallinen keskustelutila. Projektisihteeri toimi myös nuorten tukihenkilönä koko projektin ajan.

Kartoitukset karttana ja kompassina

"Tänään ei suju mikään. Nukuin yön todella huonosti. Haasteet kai pyörivät mielessä. Aamu ei auttanut käynnistymään ja --luokkalaisten kanssa ei mielestäni sujunut niin hyvin kuin eilen oppilaiden kanssa. En saanut itseäni käyntiin. Mutta oppilaat siitä huolimatta suhtautuivat kartoitukseen mielestäni vakavasti ja olivat kirjoittaneet paljon hyviä huomioita.--Olen lamaantunut. Mielessä pyörii monenlaiset asiat liittyen työhön ja elämään täällä. Mitä, jos nuoret eivät innostu tai keskusteluyhteyttä ei löydetä? Ei tavoiteta nuoria, vanhempia tai päättäjiä. Mikä olisi viisautta sittenkin täällä?"
(Projektisihteerin päiväkirja 2006)

Projektin jokaisena toimintavuonna toteutettiin kaikille yläasteella ja lukiossa oleville nuorille kartoitus, jonka tavoitteena oli saada sellaista tietoa nuorilta, jota voidaan hyödyntää toteutettaessa nuorten elinoloja parantavia toimenpiteitä. Kartoitukset toteutettiin toukokuussa 2006, tammikuussa 2008 ja helmikuussa 2009. Näiden lisäksi syksyllä 2008 toteutettiin "mini-kartoitus" kaikille seitsemäsluokkalaisille samalla, kun heille esiteltiin projektia. Kartoituksista muodostui projektille kartta ja kompassi, jotka antoivat reittiehdotuksia ja joista välillä tarkistettiin suuntaa. Kartoituksia ei ole toteutettu kaikkien tieteellisten kriteerien mukaan. Kysymykset olisi voitu laatia paremmin arviointia ajatellen, mutta silloin niiden toteuttamiseen olisi pitänyt varata eri tavalla aikaa. Toteutetut kartoitukset ovat kuitenkin pystyneet tarjoamaan tietoa, jota muuten ei välttämättä olisi saatu.

Ennen kaikkea ne ovat olleet yksi tapa saada nuorten ääni kuuluviin.

Kartoitusten kysymykset on laadittu tilanteen mukaan, joten ne eivät ole kaikkien kysymysten osalta suoraan verrattavissa keskenään. Alkukartoituksen (2006) pääpaino oli selvittää miten nuoret kokevat elämisen sillä hetkellä Utsjoen kunnassa ja mitä he toivovat. Toinen kartoitus (2008) tehtiin yhdessä Nuorisovaltuuston kanssa, jolloin kysymykset jakaantuivat palvelemaan molempien osapuolten tarpeita. Projektin kohdalla kysymykset keskittyivät toiminnan väliarviointiin. Kolmas eli loppukartoitus (2009) pyrki selvittämään ennen kaikkea sitä, mitä hyötyä Nuorten Utsjoki -projektista on nuorten mielestä ollut koko kunnan nuorille ja henkilökohtaisesti heille itselleen. Kartoitukset on toteutettu suomenkielellä. Tämä johtuu osaksi siitä, että niiden lopullinen analysointi on ollut suomenkielisen projektisihteerin vastuulla ja osin siksi, että kartoitusten ja vastausten kääntämiseen olisi tarvittu lisäresursseja ja -aikaa. Kartoitustilanteissa on kuitenkin annettu nuorille mahdollisuus vastata saameksi, vaikka kysymykset ovat suomeksi.

Utsjoen nuorisotyö kukoistamaan

Nuorten Utsjoki -projektin yhtenä tavoitteena hankesuunnitelmassa oli kehittää nuorisotyön malli, joka sopii monikulttuuriseen maaseutuyhteisöön. Nuorisotyöllä Suomessa on pitkä historia, joten malleja on yhtä monta kuin on kuntaakin. Myös Utsjoella on joskus vuosikymmeniä sitten toteutettu hyvää kunnan nuorisotyötä, joka ajan saatossa oli jäänyt resurssipulan jalkoihin. Projektin tavoitteena kunnan nuorisotyön suhteen oli saada elvytettyä se toimimaan, jotta sille voidaan löytää tällä hetkellä toimivin malli. Nuorisotyö on aina taiteilua resurssien kanssa ja sitä se on varsinkin pienessä kunnassa, joka muutenkin tanssii taloutensa kanssa veitsen terällä. Utsjoen nuorisotyö on projektin aikana ottanut askeleita eteen ja taakse, mutta selvää on, että kunnan nuorisotyöllä on oma tärkeä paikkansa ja nuorisotyöllä on edellytyksiä kukoistaa Utsjoen kunnassa.

Nuorisotyö Utsjoen kunnan alueella puhkeaa kukkaan varsin vanhalla keinolla: yhteistyöllä! Pienessä kunnassa kaikilla toimijoilla on sama ongelma koskien vähäisiä resursseja niin työntekijöiden kuin taloudellisen tilanteen suhteen sekä samat haastavat olosuhteet pitkien välimatkojen ja vaihtelevien ikäluokkien kanssa. Yhteistyö eri tahojen kanssa on ollut projektin yksi voimavara. Ilman yhteistyötä ei olisi kehitetty toimintaa eikä projektissa hyväksi havaitut toimintamallit olisi jääneet elämään. Lähin yhteistyöverkosto kunnan nuorisotyölle muodostuisi tällä hetkellä Utsjoen seurakunnan nuorisotyöstä, paikallisista saamelaisista järjestöistä mm. Sámi Siida ry, kunnan muista toimialoista sekä paikkakunnan liikuntaseuroista ja kyläyhdistyksistä.

Jokainen yhteistyökumppani tuo oman tärkeän panoksen nuorisotyöhön. Paikallisten saamelaisten järjestöjen merkitys korostuu erityisesti saamenkielisen ja saamelaiskulttuurisen lapsi- ja nuorisotyön kehittämisessä ja ylläpitämisessä. Järjestöjen vahvuudeksi

voidaan sanoa vahva kulttuurituntemus, saamen kielen taito ja mahdollisuus hakea rahoitusta myös sellaisista lähteistä, mistä kunta ei voi rahoitusta hakea. Järjestöjen ongelmana on taloudellisten resurssien vähäisyys ja toiminnan jatkuvuuden epävarmuus. Kunnalla taas olisi koulutuksen saanut työntekijä töissä, mutta ei välttämättä saamenkielen taitoa. Yhdistämällä resursseja saadaan toimintaa, missä myös saamenkieli ja -kulttuuri näkyvät ja kuuluvat. Kunnan muiden toimialojen (esim. sivistys-, sosiaali- ja terveystoimi) kanssa tehtävä yhteistyö rikastuttaisi kaikkien toimialojen työtä ja toisi moniammatillisen näkökulman nuorten kanssa tehtävään työhön. Seurakunta on luotettava yhteistyökumppani, joka aktiivisesti järjestää toimintaa nuorille. Voimavaroja yhdistämällä voidaan luoda säännöllinen, nuoria hyvin palveleva viikoittainen nuorisotoiminta, jota isommat tapahtumat rikastuttavat. Eri liikuntaseurat ja kyläyhdistykset ovat puolestaan osoittaneet mielellään tuovansa oman panoksen nuorten hyvinvointiin. Heidän tukeminen toteuttamaan ja kehittämään toimintaansa on tärkeää kylien hyvinvoinnin lisäämiseksi.

5 MATKAN ARVIOINTIA

Kolme vuotta elämän makuista matkaa Nuorten Utsjoki -projektissa, jonka alkua siivitti useiden tahojen huoli ja monin tavoin esille tullut totuus siitä, että nuorten asiat eivät ole hyvin Utsjoen kunnassa. Nuoret itse kokivat elämisensä paikkakunnalla ankeaksi ja tylsäksi. Heistä ei välitetty, heistä ei oltu kiinnostuneita.

Tämän projektin työskentely alkoi kuuntelemalla nuorten ajatuksia, heidän unelmia ja toiveita. Työ eteni niiden toteuttamista kohti. Loppukartoituksessa saatujen vastausten perusteella projekti on onnistunut monin tavoin toiminnassaan. Nuoret kokevat saaneensa iloa elämään, yhteishenki on parantunut, he ovat oppineet sosiaalisemmiksi ja heillä on ollut mielekästä toimintaa, johon he ovat saaneet itse vaikuttaa. Heillä on ollut välittävä, kuunteleva aikuinen, jonka luokse on ollut helppo tulla.

Projekti työskenteli nuorten lisäksi myös aikuisten ja kuntaorganisaation kanssa. Projektin aikana kunta aktivoitui parantamaan lapsille ja nuorille suunnattuja palveluja. Paikalliset järjestöt ja kyläyhdistykset ovat aktivoituneet tekemään oman tärkeän osansa lapsille ja nuorille suunnattujen toimintojen lisäämiseksi.

Toiminta on ollut monipuolista, mutta sen haasteena on ollut koko ajan tasapuolisuus. Miten kuroa umpeen pitkien välimatkojen tuoma eriarvoisuus. Kyytejä lyhytkursseille ja moniin toimintoihin järjestettiin, mutta silti jotkut kauempana asuvat nuoret eivät voineet osallistua toimintaan niin paljon kuin olisivat halunneet.

Myöskään tavoite työpari työskentelystä ei toteutunut täysin. Saamelainen, saamenkielinen työntekijä työskenteli projektissa vuoden ja kaksi kuukautta. Hanke olisi muodostunut varmasti erilaiseksi, jos olisi ollut mahdollista noudattaa alkuperäistä suunnitelmaa

kahden työntekijän, saamelaisen ja suomalaisen suhteen koko projektin ajan. Se olisi ollut merkittävää nimenomaan saamelaisten nuorten kannalta. Saamenkieltä ei nuorten vapaa-ajantoiminnoissa juurikaan kuule. Jonkin verran nuoret puhuvat kieltä keskenään, mutta hyvin usein kieli kääntyy suomeksi, jos kaikki muutkin sitä käyttävät.

Työpari työskentelystä saatiin projektin aikana hyviä kokemuksia. Nuorten saamenkielen käyttö on luonnollista saamelaisen työntekijän kanssa. Projektin yksi toimintamuoto oli tyttöryhmä nimeltä ”marttakerho”, jota pidettiin saamenkielisen projektityöntekijän kanssa luontevasti molemmilla kielillä. ”Marttakerho” kokoontui kerran viikossa Utsjoen kirkonkylän nuorisotilassa. Sukupuolisidonnaisen ryhmän perustaminen sai alkunsa toukokuussa 2006 tehdyssä kartoituksessa, jossa nuoret toivoivat myös erikseen aktiviteettejä tytöille ja pojille. Sukupuolisidonnainen ryhmä tarjosi mahdollisuuden pohtia naiseksi kasvamista ja niitä haasteita, mitä tämän päivän tyttö yhteiskunnassa kohtaa.

Kahden työntekijän työpanos mahdollisti muutenkin laajemman toiminnan projektin aikana, kun resursseja oli enemmän. Esimerkiksi kolmantena toimintavuotena aikuisten tilaisuuksien järjestämiseen ei tahtonut löytyä riittävästi aikaa muun toiminnan viedessä ajan. Työparityöskentely olisi mahdollistanut myös paremmin raja-alue yhteistyön kartoittamisen, mikä nyt jäi varsin vähälle, sillä sitä pystyttiin viemään eteenpäin vain silloin, kun toinen työntekijä oli töissä.

Tässä hankkeessa pyrittiin saamaan nuorten ääni kuuluviin. Niinpä on hyvä lopettaa nuorten toiveisiin, joissa positiiviset näkökannat olivat saaneet tilaa. Helmikuussa 2009 nuoret näkivät Utsjoen kunnan seuraavanlaiseksi paikaksi:

”Loistava, koska on lohia ja poroja ja helppo koulu. Huono puoli on, että ei ole kauppoja ja pitkä matka etelään.”
”Viime vuosiin verrattuna tosi hyvä paikka. Mutta nuorille jotka asuvat kylän ulkopuolella muutos on ollut pienempi koska on vaikea saada kyytiä aina kun haluaisi.”
”Parempi kuin joku vuosi sitten. Ainoa mikä joskus ressaa on pitkät välimatkat, mutta niihin nyt ei muutenkaan pysty vaikuttamaan.”
”Eipä kovin hyvä, kunta on köyhä ja k-kauppakin lopettaa kohta toimintansa.”
”Kiva, hyvä ja rauhallinen. Minä tykkään.”
”Ei kai täällä edelleenkään mitään huippua ole, muttei niin kökköäkään.”
”Jos tykkää nii kyllä täältä kai löytää ihan kivasti tekemistä.”
”Ihan ok, en keksi paljon mitään mitä kaipaisin”
”Mukava paikka elää, koska täällä tuntee suurimman osan ihmisistä, joten on kavereita ja mukava myös siksi, koska tänne on järjestetty nuorille kaikenlaisia kursseja.”
(2009/ Kartoitus)

Projektin päättyessä nuorten vastaukset poikkesivat lähes täysin ensimmäisen kartoituksen vastauksista. Loppukartoituksessa vastaukset olivat muuttuneet pitemmiksi, kuvailevammiksi ja positiivisemmiksi. Toukokuussa 2006 suosituin sana kuvailemaan Utsjo-

en kuntaa nuoren silmin oli ”paska”, mutta nyt sitä ei käyttänyt kukaan nuorista. On tärkeä huomata, että kartoitusten vastauksista tulee esille se, miten nuoriin vaikuttavat ihan samat asiat kuin aikuisiin. Heitäkin huolestuttaa, jos kyläkauppaa uhkaa lopettaminen. Hekin murehtivat samalla lailla kunnan köyhyyttä ja palvelurakenteen rapistumista kuin aikuiset, koska kaikille kunnan asukkaille se kertoo omaa karua kieltään.

Nuorten lisäksi projektin lopputaipaleella kysyttiin myös sidosryhmätahojen kuten opettajien ja ohjausryhmän jäsenten ajatuksia projektin merkityksestä nuorille ja yleensä kunnalle ja yhteisölle. Opettajien ajatuksia kartoitettiin avoimilla kysymyksillä, joihin he vastasivat koulutuspäivänsä yhteydessä (helmikuu 2009). Koulutuspäiville osallistui opettajia Utsjokisuun, Karigasniemen ja Nuorgamin koululta. Ohjausryhmän jäsenten ajatuksia kartoitettiin kyselyllä sähköpostin välityksellä (maaliskuu 2009). Opettajat ja ohjausryhmänjäsenet näkivät projektin merkityksen mm. näin:

”Oppilaat ovat olleet ehkä iloisempia ja keskittyneempiä koulutyöhönsä.”
”Hyvinvointi on lisääntynyt ja syrjäytyminen vähentynyt.”
”On ollut aikuinen, jolle voi puhua ja joka välittää.”
”On ollut värikästä toimintaa.”
”Helpottanut jossain määrin koulun/opettajien huolta, kun on huolen jakajia useampia ja on voinut ohjata oppilaita työntekijän puheille.”
”Projektin ansioista nuoret ja vanhemmat ehkä juttelevat enemmän nuorten asioista.”
”Kasvatusta yhteistoimintaa, terveitä arvoja, kylien välisten raja-aitojen kaatoa, kannustettu päihteettömyyteen.”

Nuorten Utsjoki -hankkeessa syntyi monia myönteisiä ja konkreettisia tuloksia, mutta se myös käynnisti keskustelua vaikeista ja vaietuista asioista samalla kun herätti kiinnostusta laajemminkin nuorten asioihin. Saamelaisenemmistöisen kunnan nuorten ja perheiden parissa tehtävässä työssä olisi pitänyt ehdottomasti olla koko ajan saamelais-suomalais työpari, jolloin olisi toteutunut suunniteltu monikulttuurinen työskentely nuorisotyössä.

LÄHTEET:

Høgmo, Asle 1986: Det tredje alternativ. Barns läring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitetsskifte. Tidskrift for samfunnsforskning, 27, 395-416.

Javo, Cecile 2003: Child-rearing and child behavior problems in a Sami population: a cross-cultural study of families with preschool children. Karasjok: Department of Child and Adolescent Psychiatry, Faculty of Medicine, Univeristy of Tromsö Child and Adolescent Psychiatric Clinic

Laakko Minna 2009. Yhteisellä matkalla Nuorten Utsjoki- projektin loppuraportti. SamiSoster ry

Rasmus Minna 2008: Sápmelašvuohta lea dogo skeaŋka. Saamelaislasten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutuminen Suoman saamelaisalueella. lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksiä 1:2008.

Rasmus, Minna 2006: Bággu vuolgit, bággu birget : sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma álbmotskuvlla ásodagain. Pro gradu -tutkielma : Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta, saamen kieli ja saamelaiskulttuuri

Seitamo, Leila 1971: Kolttalasten kouluongelmia. Utsjoki: Tekijä.

Seitamo, Leila 1991: Psychological development in arctic cultures: a comparative study of Skolt Saami and Finnish children in the north of Finland within the frame of reference of ecological psychology. Oulu: University of Oulu Department of Behavioural Science.

4.6. JÄRJESTÖLÄHTÖINEN AUTTAMISTYÖ SAAMELAISESSA VANHUSTYÖSSÄ

Leena Palojärvi & Ellen-Anne Labba

1 Johdanto
2 Birgen ruovttus – käytännön vanhustyön kehittämistä
3 Veahkki – saamelainen vanhustyö
4 Yhteenveto

1 JOHDANTO

Vanhustyö on ollut SámiSoster ry:n toiminnassa mukana jo järjestön toiminnan alusta lähtien. SámiSoster ry:n historian ensimmäinen projekti Áššeolmmái – Asiamiestoiminta, vuosina 1999 – 2006, oli suunnattu niin vanhuksille, vammaisille kuin muillekin erityisryhmille. Enontekiöllä aloitettiin saamenkielisten vanhusten tukitoiminta eli Veahkki-toiminta Raha-automaattiyhdistyksen rahoittamana projektina vuonna 2000, ja se jatkui vuoteen 2002. Raha-automaattiyhdistyksen rahoittamassa Virkus gilli – Vireä kylä – projektissa vuosina 2003–2006 tehtiin vanhustyötä 3 kylässä Enontekiöllä ja Karigasniemen ympäristössä Utsjoella, Birgen ruovttus – Pärjään kotona – projekti vuosina 2006–2009 oli nimenomaan ikäihmisten ja vanhusväestölle sekä omaishoitajille suunnattu projekti, joka vanhustyön osalta on toiminut vain Enontekiöllä. Birgen ruovttus – Pärjään kotona – toiminta jatkuu edelleen Raha-automaattiyhdistyksen kohdennettuna toiminta-avustuksena nykysuunnitelman mukaan vuoden 2011 loppuun saakka. Lisäksi SámiSoster ry toteutti vuosina 2006 – 2009 Kirkkopalvelut ry:n rahoittamaa Anna ja Arvo – hanketta, jossa tuettiin ikäihmisten arjen hallintaa ja järjestettiin sosiaalista kanssakäymistä edistävää toimintaa koko saamelaisalueella.

Eri projekteissa on pyritty kehittämään järjestölähtöistä vanhustyötä, huomioiden saamelaiserityisyys ja saamelaisalueen erityisyys toimintaympäristönä. Sosiaalisen kanssakäymisen lisääminen, monikulttuurisuus, ikäihmisten aktivointi, vuorovaikutuksellisuus sekä eri toimijoiden yhteinen toiminta on luonnollista ja suunnitelmallista kaikessa vanhustyössä mitä on tehty.

Áššeolmmái – Asiamiestoiminta -projektin tavoitteena oli muun muassa tukea ja edistää saamelaisten vanhusten, vammaisten ja muiden erityisryhmien hyvinvointia, elämänhallintaa ja itsenäistä selviytymistä sekä tukea heitä oman asemansa ja oikeusturvansa valvomisessa. SámiSoster ry:n ensimmäiset kosketukset vanhustyöhön tehtiin nimenomaan Áššeolmmai – projektissa.

Veahkki-toiminta käynnistettiin tukemaan ja auttamaan Enontekiön saamelaisia vanhuksia heidän omalla kielellään sekä kehittämään saamelaisia vanhusten avohuollon pal-

veluja, ja toiminta on jatkunut SámiSosterin projektin jälkeen Enontekiön kunnan omana toimintana, ja jatkuu edelleen saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen erityismäärärahan turvin ostopalveluna Enontekiön kunnan ostaessa toiminnan SámiSoster ry:ltä. Veahkki toiminnasta on oma kappale myöhemmin tässä artikkelissa.

Virkus gilli – Vireä kylä -projektissa, ja jo sen suunnitteluvaiheessa oli tiedossa saamelaisalueen kuntien melkeinpä mahdoton tehtävä vastata koko ajan kasvavaan palvelujen kysyntään niin vanhustyössä kuin tietenkin muillakin sektoreilla, koko ajan niukkenevilla resursseilla. Virkus gilli -projektin aikana esille nousi erityisesti vanhusten ja ikäihmisten palvelujen ja tukitoimien tarve, joka ei välttämättä ollut lakisääteistä kuntien palvelujen tarvetta. Projektin aikana tuli vahva viesti siitä, että sivukylillä ja myös kuntakeskuksissa asuvat ikäihmiset haluavat ja tarvitsevat toimintaa, joka edistää kotona pärjäämistä ja sosiaalista kanssakäymistä. Ikäihmisten esille nostamaan viestiin vastattiin Virkus gilli -projektin aikana aloittamalla ikäihmisten kerho- ja vertaistoiminta Enontekiöllä ja Utsjoella.

Virkus gilli -projektin aikana esiin noussut tarve ikäihmisten ja vanhusten kotona pärjäämisen tukemisesta sai aikaan uuden projektihakemuksen Raha-automaattiyhdistykseen. SámiSoster ry haki vuonna 2005 Birgen ruovttus – Pärjään kotona -projektia, jossa tavoitteena oli nimenomaan ikäihmisten ja vanhusten kotona pärjäämisen edistäminen ja kehittää ikääntyvien ihmisten voimavaraksi järjestölähtöistä auttamistyötä eri toimijoiden kanssa yhteistyössä. Yhtenä tärkeänä tavoitteena oli kehittää saamelaisvanhusten arjen tueksi toimintaa, joka pohjautuu saamelaisten perinteiseen tietämykseen ja perinteisiin taitoihin. Birgen ruovttus -projektin aikana järjestölähtöinen ikäihmisten auttamistyö on edennyt suurin askelin, ja kerho- sekä vertaistoimintaa on järjestetty Enontekiöllä tämän projektin puitteissa, ja yhteistyössä kunnan ja seurakunnan kanssa. Birgen ruovttus -projektin yhtenä tavoitteena oli myös koordinoida ja kehittää eri toimijoiden suunnitelmallista yhteistyötä, myös julkisten toimijoiden ja järjestöjen välillä.

Ikäihmisten ja vanhusten kotona pärjääminen mahdollisimman kauan on ollut yleisen keskustelun aiheena jo usean vuoden ajan, niin saamelaisalueella kuin valtakunnallisella tasolla. Yksinäisyys, pitkät välimatkat, sosiaalisen kanssakäymisen puute, ja kieliongelmat ovat todellisia ongelmia alueella, missä on määrällisesti vähän ihmisiä, vähän toimijoita, ja julkisella sektorilla on mahdollisuus toteuttaa vain lakisääteiset toiminnot. Nämä ovat ongelmia, joihin järjestö voi vastata omalla toiminnallaan.

Järjestöjen mukaan tulo ikäihmisten ja vanhusväestön sosiaalisen kanssakäymisen tukevaan toimintaan on otettu saamelaisalueen kunnissa ilolla vastaan. Saamelaiserityisyyden, yhteisöllisyyden ja monikulttuurisen toiminnan tunteminen ja näiden erityispiirteiden hyödyntäminen on ensiarvoisen tärkeää tehtäessä vanhustyötä saamelaisalueella. Esimerkiksi saamen ja suomenkielen käyttö SámiSoster ry:n erilaisissa tapahtumissa ja toiminnoissa on luonnollista ja sujuvaa.

SámiSoster ry sai jo Virkus gilli -projektin suunnitteluvaiheessa yhteydenottoja saamelaisalueen kuntien viranhaltijoilta, joissa oli kehittämisehdotuksia ja -kohteita myös järjestölähtöiseen vanhustyöhön (Magga & Palojärvi 2006, 8). Vanhusväestön määrän kasvaessa, ja toimijoiden määrän ollessa pieni, on erityisen haastavaa järjestää toimintaa, joka on puhtaasti järjestölähtöistä. Jo rahoittajien vaatimukset ja rahoituskriteerit sekä järjestön omat säännöt vaativat selvää työnjakoa, ja nykyisten rahoitussäännöksien vuoksi järjestöt eivät voi tuottaa palveluja projektirahoituksella. SámiSoster ry on välttänyt nämä ongelmat tekemällä tiivistä yhteistyötä aina sen alueen muiden toimijoiden, kuntien ja seurakuntien kanssa, jossa projekteja toteutetaan. Yhteisissä neuvotteluissa on toiminnan lähtökohdat selvitetty, ja pelisäännöt vahvistettu. Yhteistyöllä on aikaansaatu toimivia ja hyväksyttyjä toimintamuotoja, jotka on hyväksytty niin rahoittajan kuin kaikkien toimijoiden kesken, unohtamatta tietenkään kohderyhmää.

SámiSoster ry tekee koko ajan yhteistyötä saamelaisalueen kuntien ja seurakuntien sekä muiden järjestöjen kanssa yhteistyön kehittämiseksi ja eteenpäinviemiseksi. Vanhustyössä yhteistyö eri toimijoiden kanssa on havaittu toimivaksi keinoksi järjestää ikäihmisille ja ikääntyville ihmisille toimintaa.

Tässä artikkelissa on tarkoitus avata lukijalle SámiSoster ry:n järjestönä tekemää vanhustyötä saamelaisalueella lähinnä Enontekiöllä, käytännön työtä, Veahkki-toimintaa, kuvauksia erilaisista tapahtumista sekä esitellä vanhustyötä tekevien verkostoyhteistyötä.

2 BIRGEN RUOVTTUS – PÄRJÄÄN KOTONA, JÄRJESTÖLÄHTÖISTÄ MONIKULTTUURISTA AUTTAMISTYÖTÄ

SámiSoster ry:n ikäihmisten ja vanhusten parissa tehtävää työtä on käytännössä toteutettu viime vuosina Birgen ruovttus – Pärjään kotona -projektissa Enontekiöllä, ja sitä on tarkoitus kuvata tässä kappaleessa.

Pärjään kotona – Birgen ruovttus -projektissa toteutettu vanhustyö on monikulttuurista, sosiaalista kanssakäymistä edistävää ryhmätoimintaa ja tapahtumia. Toteutetut vanhustyöntoimintamuodot ovat monikulttuuriset, sosiaalista kanssakäymistä lisäävät ryhmätapaamiset, virsilaulutilaisuudet, erilaiset teemojen ympärille kootut tapahtumat, järjestölähtöinen kotikäyntityö, ja koko saamelaisalueen väestölle tarkoitetut yhteiset retket.

Ikäihmisten ryhmätapaamiset ja kokoontumiset aloitettiin jo Virkus gilli -projektissa vuonna 2005. Virkus gilli -projekti teki Utsjoella yhteistyötä Utsjoen seurakunnan ja siellä toimineen Magga[1] – projektin kanssa järjestämällä *Ilolaš boddu* – Iloinen hetki – tapahtumia, jotka oli suunnattu alueen vanhusväestölle. Enontekiöllä ikäihmisten kerhot aloitettiin tammikuussa 2005 ja yhteistyökumppanina oli jo silloin Enontekiön seu-

rakunta ja Enontekiön kunta, sekä RAY -rahoitteinen KOTO[2] -projekti, jonka toiminta-aluetta olivat Enontekiön kunnan itäkylät.

Utsjoella Virkus gilli -projektin jälkeen Utsjoen seurakunta on jatkanut *boddujen* järjestämistä vanhusväestölle. Enontekiöllä ikäihmisten kerhojen järjestämistä jatkettiin Pärjään kotona -projektin aloittaessa vuonna 2006. Alkuvaikeuksien jälkeen kerhotoiminta on löytänyt paikkansa ja aikansa enontekiöläisten ikäihmisten arkipäivässä. Alkuaikoina ikäihmisiä oli vaikeaa saada tulemaan kerhoihin, koska tämän tyyppistä toimintaa ei tunnettu alueella. Monen ikäihmisen mielestä kerhoon lähteminen oli turhaa, ja koettiin myös, että ei ole aikaa lähteä. Vanhusten ja ikäihmisten aktivoiminen ja liikkeelle saaminen oli iso urakka, ja vaati pitkää totuttelua ja siirtymäaikaa. Aluksi, ennen Luovatuvan[3] perustamista, kerhot kokoontuivat Hetassa seurakuntakodilla, ja ehkä sekin saattoi olla yksi syy siihen, että kynnys oli korkea. Myös nimi vakiintui ikäihmisten kerhoiksi vasta Pärjään kotona – projektin aikana.

Kerhojen sisältö vakiintui ikäihmisten toiveiden mukaisesti toiminnan edetessä, ja varsinaista lukujärjestystä kerhoissa ei ole ollut. Suosikkiohjelmistoon on koko ajan kuulunut vapaa keskustelu, erilaiset tietokilpailut, leikit ja muistia tukevat tehtävät, sekä tietenkin jumppahetket. Tietokilpailuissa aiheina ovat olleet niin maailmanlaajuiset asiat, kuin paikallistuntemus. Paikallista historiaa on käyty läpi vapaamuotoisissa keskusteluissa ja muisteluissa, joita käydään joka kerta kun kokoonnutaan yhteen. Tietokilpailujen ja visailujen pohjana on käytetty erilaista valmista materiaalia, jota on saatu esimerkiksi Vanhustyön Keskusliitosta ja muista projekteista. Jumppahetket on koettu tärkeiksi, koska kaikki eivät enää liiku kotona ollessaan yhtä paljoa kuin ennen. Ja jokainen on voinut osallistua liikuntaan voimiensa mukaan. Yhteinen kahvihetki on myös yksi tärkeä osa kerhoja ja kokoontumisia. Paikallisessa kulttuurissa vieraanvaraisuus on kunnia-asia, ja yleensä aina vieraille tarjotaan kahvit, joskus jopa kokonainen ateria.

Anna ja Arvo -hankkeen toiminnan aikana järjestettiin yhteisiä, kaksikielisiä virsilaulutilaisuuksia. Näihin tilaisuuksiin kokoonnuttiin Hetassa Luovatuvalla ja Karesuvannossa kappelissa, mutta myös muissa kylissä kokoonnuttiin tavallisten ihmisten kodeissa. Virsilaulutilaisuuksissa oli mukana niin ikäihmisiä kuin myös koululaisia. Virsilaulutilaisuuksia oli vetämässä saamelaisten pappi Inarista. Tarkoituksena oli laulaa vanhoja, tuttuja virsiä, kuin myös opetella uudempia ja oudompia virsiä.

---

[1] Magga – ikäihmiset yhteisönsä voimavarana, Utsjoen vanhainkoti-yhdistys ry:n kokeilu- ja kehittämisprojekti v. 2003–2005

[2] Koto-projekti, Peltovuoman kyläläiset ry:n ikäihmisten kotona asumista tukeva projekti vuosina 2004 – 2006

[3] Luovatupa on Enontekiön seurakunnan, SámiSoster ry:n, Enontekiön kunnan, MLL:n Enontekiön osaston ja SPR:n Enontekiön osaston yhteinen nk. matalan kynnyksen paikka Hetassa

Inarissa Anna ja Arvo -hankkeen puitteissa järjestettiin myös kylpylämatkoja, joihin osallistuivat eri sukupolvet, lapset, lastenlapset ja isovanhemmat. Eri sukupolvien välisen kanssakäymisen lisääminen oli myös yksi Anna ja Arvo -hankkeen tavoitteita.

Valtakunnallinen vanhustenviikko on huomioitu Birgen ruovttus – projektin toiminnassa jo useana vuonna. Enontekiöllä on järjestetty Vanhusten viikon juhlia seurakuntakodilla, ja osallistujia on ollut keskimäärin 50 ihmistä. Näihin juhliin on järjestetty kuljetukset eri puolilta kuntaa, ja se on osaltaan mahdollistanut ihmisten osallistumisen. Julkisen liikenteen vähäisyys on ongelma, varsinkin ikäihmisten liikkumisessa.

Valtakunnallisella vanhustenviikolla on aina teema, joka on myös huomioitu järjestelyissä. Vanhustenviikon juhlaohjelma on ollut väljä, ei ole järjestetty pitkiä luentomaisia puheenvuoroja, vaan juhlia on pyritty järjestämään osallistujien ehdoilla. Pääpaino on ollut sosiaalisen kanssakäymisen lisäämisellä ja monikulttuurisuuden huomioimisella. Joka kerta juhlassa on ollut ruoka- ja kahvitarjoilu.

SámiSoster ry:n toimintaan on vakiintunut yleensä kesäaikana järjestetyt retket, jotka on suunnattu perheille ja ikäihmisille, mutta pääosanosanottajajoukko on kuitenkin ollut yleensä ikäihmisiä ja vanhuksia. Retkiohjelma ja oheistapahtumat on suunniteltu huomioimaan ikäihmisten ja vanhusten tarpeet ja toivomukset. Retkiä suunniteltaessa huomioidaan saamelaisalueella järjestettävät erilaiset tapahtumat. Retkille on voinut osallistua ympäri saamelaisaluetta. Retkillä on aina ollut 4-6 ohjaajaa, joten vanhusten ja ikäihmisten yksilölliset tarpeet liikkumisessa ja matkalla selviämisessä on voitu turvata, ja antaa tarvittaessa henkilökohtaista apua.

Vanhustyötä tehtäessä on tärkeää, että kaikki toimijat toimivat yhdessä ja puhaltavat yhteen hiileen. Varsinkin alueilla missä toimijoita on vähän ja resurssit ovat vähäisiä. Ilman julkisen sektorin tukea ja mukana oloa vanhustyön tekeminen järjestölähtöisesti olisi vaikeaa, ehkä jopa mahdotonta. Enontekiöllä on järjestelmällisesti kehitetty verkostoyhteistyötä, johon kaikki vanhustyöntoimijat on pyritty saamaan mukaan. Enontekiön kunnan sosiaalitoimi ja vanhustyön eri työntekijät, Enontekiön seurakunnan diakonian viranhaltija ja kirkkoherra ovat osallistuneet eri yhteistyötempauksiin, joita on yhdessä järjestetty enontekiöläisten ikäihmisten sosiaalisen kanssakäymisen lisäämiseksi ja tukemiseksi.

Luovatuvan perustaminen Enontekiölle on oivallinen esimerkki toimivasta yhteistyöstä julkisen ja järjestöjen välillä. Luovatupa on matalan kynnyksen paikka keskellä Enontekiön kuntakeskus Hettaa, johon on helppo löytää niin ikäihmisten kuin muidenkin. Luovatuvan toiminta on aloitettu vuonna 2006, ja toiminta jatkuu nykysopimuksella ainakin syyskuu 2010 loppuun saakka. Entisen ala-asteen tiloissa on muun muassa lähetyskirpputori, MLL:n Enontekiön osaston tilat, ja kyläolohuone. Kyläolohuonetta käytetään erilaisten kerhojen ja vertaistapaamisten kokoontumistiloina, ja siellä voi myös odottaa kyytiä tai nauttia vaikka kupillisen kahvia mukavassa seurassa. Luovatuvalla on kaksi

kokoaikaista työntekijää, jotka toimivat myös sosiaalisena korvana sinne tuleville asiakkaille.

Luovatuvan lisäksi Enontekiöllä verkostoyhteistyötä tehdään vakituisesti kokoontuvassa vanhustyöntiimissä. Vanhustyön tiimiin voivat osallistua niin järjestöjen työntekijät, kunnan sosiaalitoimen työntekijät kuin kansanterveystyön kuntayhtymän eli perusterveydenhuollon työntekijät. Tiimissä käsitellään yleisiä, vanhusväestöä ja ikäihmisiä koskevia ajankohtaisia asioita. Tiimin kokouksissa päivitetään eri toimijoiden järjestämät tapahtumat ja tempaukset, mitä on tulossa, ja mitä voidaan yhdessä järjestää ja toteuttaa. Keskusteluyhteys eri toimijoiden välillä säilyy, ja päällekkäiseltä toiminnalta vältytään.

Verkostoyhteistyön merkitys julkisen ja järjestöjen välillä on ensiarvoisen tärkeää, kun toimijoita on vähän, kohderyhmät hajallaan, ja resurssit ovat rajallisia.

3 VEAHKKI - TOIMINTA

SámiSoster ry toteutti RAY:n avustuksella vuosina 2000–2002 Enontekiöllä saamelaisten vanhusten tukityöntekijä, Veahkki - projektin. Veahkki on pohjoissaamenkielinen käännös sanoista apu, avustaja, tukija, auttaja. Projektin aikana saatu palaute oli hyvä. Veahkki-palvelu toimii myös muissa kunnissa. Kunta toteutti alussa Veahkki-toiminnan omana toimintana, mutta päätyi myöhemmin ostamaan palvelun SámiSoster ry:ltä.

Veahkki-projekti käynnistettiin tukemaan ja auttamaan Enontekiön saamelaisia vanhuksia heidän omalla kielellään, sekä kehittämään saamelaisia vanhusten avohuollon palveluja, koska kunnan vanhustenhuollon työntekijöistä ei yksikään puhunut saamea. Muun muassa Luppokodilla, Enontekiön vanhainkodilla, saamelaisilla vanhuksilla ei ollut lainkaan mahdollisuutta kommunikoida päivittäin omalla kielellään eivätkä myöskään kotonaan asuvat vanhukset saaneet omakielistä tukea ja apua. Lisäksi haluttiin kehittää palveluja, jotka toteutettaisiin saamelaisten oman kulttuurin lähtökohdista ja saamelaisten arvot ja elämäntapaa huomioiden.

Palvelun tavoitteena on turvata vanhusten kotona asumista. Palvelu toteutetaan saamelaisten arvojen mukaisesti ja saamen kielellä. Saamelaisten vanhusten oman kulttuurin lähtökohdista toteuttavia palveluja ei ole aikaisemmin kehitetty Suomessa.

Projektissa saatujen kokemusten mukaan saamelaiset vanhukset tarvitsevat omakielistä ja oman kulttuurin lähtökohdista toteutettavaa palvelua. Toiminta on ollut auttamista ja tukemista päivittäisessä askareissa saamelaisen elämäntavan lähtökohdista muun muassa saamelaisen tavan mukaan valmistettujen ruokien valmistamista ja auttamista niiden tekemisessä, tukemista omaan kulttuuriin ja perinteiseen elämään kuuluviin tapahtumiin, osallistumista poroerotuksiin, kenkäheinien leikkaamiseen, syyskalan pyyntiin tai käsitöiden tekemiseen ja materiaalien käsittelyyn.

Toiminnassa on kyetty hyödyntämään saamelaisten vanhusten omia ja lähiyhteisön voimavaroja sekä edistämään sukupolvien välistä kanssakäymistä muun muassa Saamelaiskäräjien kieli- ja kulttuurisiidan kanssa yhteistyössä. Toiminta on aktivoinut ja tukenut saamelaisten vanhusten osallistumista yhteiskuntaan sekä mahdollistanut heille kommunikointia omalla kielellä.

Projektissa saatujen kokemusten mukaan saamelaisilla vanhuksilla on ”korkea kynnys” pyytää apua suoraan palvelua järjestävältä viranomaiselta. Projektin kautta ovat apua saaneet myös sellaiset henkilöt, jotka tarvitsivat vanhustenhuollon palveluja, mutta avun pyytämisen kynnys oli korkea. ”Korkean kynnyksen” syitä voivat muun muassa olla ettei henkilö kokenut osaavansa viranomaisten kieltä tarpeeksi hyvin.

Otteita Veahkki – työntekijän päiväkirjasta

Veahkkin toimenkuvana on sosiokulttuurinen vanhustyö. Ohjaus- ja neuvontatyöhön kuuluu saamelaisasiakkaiden toimintakyvyn ylläpitäminen ja edistäminen, omatoimisuuden ja riippumattomuuden säilyminen, palveluohjaus ja yhteistyö muiden tahojen kanssa. Lisäksi niille asiakkaille, joille on tehty hoito- ja palvelusuunnitelma kuuluu sosiaalihuoltolain mukaiset kotipalvelutehtävät.

Veahkkin työtavoissa on otettu mahdollisimman pitkälle huomioon perinteiset saamelaiset elämäntavat, paikallinen ympäristö ja vuodenkierto. Saamelaisessa kulttuurissa työt jakautuvat perinteisesti vuodenajoittain tehtäviin töihin. Työrytmi seuraa poronhoitovuoden vaiheita ja siihen kuuluvia toimia. Saamelaisten vanhusten hyvinvoinnin kannalta on tärkeätä, että he voivat mahdollisuuksien ja voimiensa mukaan jatkaa elämistä osana porohoitoyhteisöä ja sen toimia.

Geassi / Kesä

Poronhoitovuosi alkaa vasojen syntymästä touko-kesäkuulla. Kesään kuuluu vasojen merkitys, jonne koko perhe lähtee mukaan. Ne ikäihmiset, jotka eivät lähde vasan merkitykseen huolehtivat siitä, että tarvittavat tavarat ovat mukana. Vasanmerkitys tapahtuu kesä-heinäkuun aikana. He, jotka ovat jääneet kotiin, heille soitetaan kuulumiset, ja niin he voivat elää mukana vasan merkityksessä.

Kuunkierto on tärkeä osa saamelaista perinnettä. Esimerkiksi polttopuut kaadetaan alkukesästä, täydenkuun aikaan, jolloin niistä tulee kiinteät ja kuivat. Kenkäheinät leikataan elokuussa, ja silloin pitää myös olla täydenkuun aika, muuten niistä tulee liian mureita.

Sisnan (poron talja joka on ollut talven lumen alla) pehmittäminen kuuluu myös alkuke-

sään. Karvat poistetaan sormilla irti, ja elleivät ne lähde tarkoin, niin jiehkulla (jiekiö, kaavin) autellaan. Sitten haetaan pajuja metsästä, koska pajunkuoriuutetta tarvitaan nahan pehmittämiseen. Pajunkuoria keitetään muutama tunti, välillä hämmentäen. Keitos saa jäähtyä haaleaksi. Sisnat laitetaan saaviin, ja sisnojen väliin laitetaan pajunkuoriuutetta ja päälle kaadetaan parkkivettä niin paljon, että sisnat jäävät parkkiveden alle. Painoksi laitetaan kivi tai jokin muu vastaava. Suvuittain ja perheittäin on erilaisia pehmittämisen tapoja. Jossakin käytetään koivunparkkia, lepänkuorta tai vähän koivuntuhkaakin. Ennen kuin sisna laitetaan uuteen parkkiveteen, se venytetään monella tavalla ja pehmitetään. Uusi parkkivesi keitetään muutaman kerran toivotun värin saamiseksi.

Perinteisten vaatteiden laittaminen kesäsäilöön on myös oma tärkeä tehtävänsä. Nutukkaat, karvakintaat, säpäkkeet (poronkoivista valmistetut koipisukat), ja peski (poronvasikan nahasta valmistettu turkki) säilytetään aitassa kankaasta ommelluissa liinavaatepusseissa, jotta ilma pääsee läpi.

”On lämmin ja kaunis kevätkesän päivä, ja lähdemme ulos siivoamaan varastoa, jossa säilytetään ulkona pidettäviä tavaroita ja käydään läpi talven aikana neulottuja nutukkaita, kintaita (poron koivista tehtyjä.) Ne laitetaan kangaspusseihin useimmiten sen takia, että ilma pääsee kangaspussin läpi. Peski käydään ulkona puistelemassa, ja piiskataan mattoharjalla säännöllisin väliajoin, että karva-asusteisiin ei tule koita. Säpäkkeet käsitellään samalla tavalla.”

Čakča / Syksy

Syksyyn kuuluu kalastus, marjastus, kenkäheinien leikkaaminen, syysteurastus ja koipien suolaaminen tai pingottaminen laittamalla koivuisia vuolakkeita (lastuja).

”Aamu on koittanut, ja lähden ajamaan saamelaisen pariskunnan luo. Soitan heille kysyäkseni ovatko kotona ja muistavatko he, että tänään olen tulossa heille. En kerkeä sanoa nimeäni, kun kuulen kysymyksen ”missä olet tulossa, joko olet pian perillä?”. Puhelun päätyttyä huomaan miettineeni, miten tärkeää on, että Veahkki on tulossa heidän luo. Ikäihmisille luo turvallisuutta olla kotona, kun he tietävät että on ihminen, joka käy heidän luonaan säännöllisesti.

Saavuttuani perille koira haukkuu ulkona ja heiluttaa häntää, tunnistaa auton, ja juoksee vastaan. Isäntä tulee ulos ja sanoo, että koirakin on iloinen kun tulen. Juttelemme ensi kuulumiset ulkona, ja sisään mentäessä on tuoreen kahvin tuoksu. Siinä kahvia juodessa kerrotaan kuulumiset ja puhutaan tämän päivän töistä.

On tärkeää osata kuunnella, ja olla aidosti läsnä. Ja jutella miten ollaan oltu terveenä, ja yleensä huolista joita on ilmennyt jälkeen viime käynnin. Veahkkin työssä on tärkeä tun-

tea kulttuuri, ja se mitä siihen kuuluu koska saamelaisella ikäihmisellä elämän mielekkyys ja merkityksellisyys rakentuvat näistä.

”Kahvit juotuamme lähdemme tyhjentämään pakastekaappia, kun se on aikomus sulattaa ja pestä tänään. Näin syksyn kynnyksellä on hyvä pestä pakastekaappi ja samalla katsoa mitä lihoja siellä on vielä jäljellä, ennen kuin saadaan uutta ja tuoretta lihaa. Samalla otan poronpaistin, jonka vien sisälle lämpenemään ja leikkaan sen sitten valmiiksi annospusseihin.

Siinä samalla saan kuulla monia vanhoja tarinoita entisistä ajoista. Tunnen kuinka aidosti ikäihminen eläytyy muistellessaan elämää jota on elänyt. Koen myös, että työntekijän on tärkeä tietää ja kuulla perinteitä sillä ikäihminen on tiedonvälittäjä ja kulttuurinsiirtäjä sukupolvelta toiselle.

Lihat leikattuani ja pakastettuani, teen ruuaksi käristyskeiton, jossa on perunat ja liha samassa padassa. Ikäihmiset pitävät ruuista, joita he ovat tottuneet syömään, ja se on tärkeää, että ne laitetaan perinteisellä tavalla, silloin ruoka maistuu ja on hyvää. Lättyjä paistetaan ja syödään päiväkahvin yhteydessä.”

Koipien käsittelytapoja on monia ja yksi tapa on, että ne suolataan. Hienoa suolaa kaadetaan koipien päälle niin, että ne ovat ihan suolan peitossa ja suola hierotaan koipien päälle, sitten koivet laitetaan vastakkain, kääritään rullalle ja laitetaan pahvilaatikkoon päällekkäin kunturittain (yhteen kunturaan kuuluu poron neljä koipea). Koipien annetaan olla yön yli huoneenlämmössä niin, että suola sulaa. Seuraavana päivänä ne viedään ulos odottamaan seuraavaa käsittelyä. Lisäksi voidaan laittaa puulastuja reunasta reunaan levittäämään koipea, jotta se kuivuu tasaisesti. Nutukkaiden valmistamiseen tarvitaan puolitoista tai kaksi kunturaa riippuen koipien koosta.

”On koittanut syysteurastuksen aika. Emäntä tietää tuloni ja on ajatellut valmiiksi työpäivän kulun. Haemme ensitöikseen koivet sisälle levittelemme niitä verstaan lattialle lämpenemään. Sillä välin laitamme koneella sahatut luulihat pieniin pusseihin, sen verran kun kerralla keitetään ja sitten isompiin pusseihin. Kirjoitan mitä ruhon osia on missäkin pussissa. Emäntää helpottaa, kun ei tarvitse aina koko pakastekaappia tyhjentää, kun hakee jotain tiettyä lihaa mistä laittaa päivän ruuan. Sitten ryhdymme ruokaa laittamaan perinteiseen tyyliin, eli lihakeitto kiehumaan. Näin ovat tunnit taas menneet työnteossa. Luen vielä sanomalehdestä päivän tärkeimmät uutiset. Samalla juodaan kahvia ja jutellaan päivän kulusta.”

Vuoden kiertoon kuuluu myös polttopuista huolehtiminen. Kevätkesällä kaadetut polttopuut nostetaan syksyllä ylös ja talvella ajetaan moottorikelkalla kotiin tai tien varteen ja siitä kuorma-autolla kotiin.

”Puiden kantaminen sisälle ja pinoon latominen ulos räystäiden alle on tehtävä yhdessä,

ennen kuin lunta tulee liian paljon. Tämä on työ mitä ikäihmiset ovat yhdessä tehneet jo monta päivää, ja ovat väsyneet, kun töitä olikin enemmän, kuin alussa luultiin. No, yhteisvoimin saimme puut pinottua ja samalla siivottiin ulkovarasto ja saatiin tärkeimmät ulkotyöt tehtyä."

Dálvi / Talvi

Talvi on porojen erotusaikaa, ja silloin lähtee koko perhe mukaan poroaidalle. Siellä voi mennä muutama päivä tai viikko. Emännät ottavat poron suolia ja puhdistavat ne, ja niistä tehdään verimakkaroita.

"Seuraavassa taloudessa on sovittu, että tehdään verimakkaroita yhdessä. Puhdistetut suolet on illalla jätetty suolaveteen. Alamme yhdessä tekemään makkaroita sekoittamalla vereen ruisjauhoja, pintaa ja suolaa. Keittämisessä on tärkeää, että lämpötila on oikea ja vesi on kiehuvaa kun makkarat laitetaan pataan. Lisäksi makkaroihin täytyy pistellä puutikulla reikiä, etteivät ne halkeile. Siitä verestä, mikä jäi yli, teemme gumppoksia (veripalttua). Siihen täytyy lisätä ruisjauhoja ja poron munuaisen ympärillä olevaa pintaa leikataan pieniksi, ja sekoitetaan joukkoon. Ruokalusikan kokoisia gumppokset laitetaan kiehuvaan liemeen tai veteen ja keitetään noin 20 minuuttia. Makkaroiden kiehuessa juomme taas kahvit ja juttelemme kuulumiset. Makkaroiden valmistuttua otamme maistiaiset ja toteamme miten hyviä perinteiset verimakkarat ovat, suolaakin on sattunut juuri sopivasti. Verimakkarat ovat suurta herkkua, mutta niitä ei tahdo enää saada, kun niiden valmistaminen on aika suuritöistä."

Ikäihmiset tekevät saamenkäsitöitä voimiensa mukaan. Niillä on suuri merkitys heidän vireydelleen. Saamelaiskulttuurissa hyviä käsityöntekijöitä on perinteisesti arvostettu paljon.

"Lankojen laittaminen kaverina tiuhtaan (nauhapirta) ja kutomisen aloittaminen on tämän päivän työ. Tiuhtalla tehdään pauloja, tiuhtavöitä ja erilaisia nauhoja. Lupasin olla auttavana kätenä tänään, jos saisimme jonkin pienen työn aloitettua. Tuumasta toimeen; lankoja on riittävästi ja värejä riittää. "Suunnittelu työ on kuin puoliksi tehty", toteaa vanha rouva, ja lajittelee samalla lankoja sekä suunnittelee värien yhteensopivuutta. Minä pujotan langat reikiin ja emäntä vetää langat yhtä pitkiksi. Niin saadaan langat tiuhtaan ja työn voi aloittaa. Kuvio alkaa syntyä kuin itsestään ja emäntä on iloinen ja kokee osaamisen ilon. Työn saatua hyvin käyntiin ja muutaman kuvion tehdyksi, voi tiuhtatyön jättää odottamaan seuraavaa päivää.

Seuraavaksi on ruuan laitto ja alamme yhdessä valmistamaan ruokaa. Emäntä kuorii perunoita, ja minä leikkaan lihan pieniksi, ja saatuamme ruuan siihen pisteeseen, se laitetaan kiehumaan. Kun pata alkaa kiehua, niin otetaan vaahto pois liemen pinnalta, että liemestä tulee kirkas. No, sillä välin kun ruoka kypsyy, jutellaan luonnonlääkityksen

käytöstä ennen vanhaan. Ja siitä, miten niillä on hoidettu vaivoja, esimerkiksi lämpimän katajaveden juominen on auttanut pissavaivoihin, ja koivunparkki ihottumiin ja hankautumiin. Niitä ei enää nykyään tunneta, eikä käytetä hyödyksi, niin kuin ennen vanhaa. Tänä päivänä käytetään apteekin tuottamia lääkkeitä joka vaivaan.

Syötyämme ruuan on emännän päivälevon aika sillä välin minä siivoan ja vien roskat. Kahvit juotuamme laulamme muutaman virren ja sitten on aika minun taas jatkaa matkaa."

Giđđa / Kevät

Kevät koittaa on aika laittaa kuivalihat kuivumaan. Kevätniestat eli lihat jotka suolataan ja laitetaan keväällä kuivumaan, teurastetaan yleensä joulun ja loppiaisen välisenä aikana. Kuivanlihan valmistustapoja on aluekohtaisesti erilaisia.

Yleensä lihat suolataan ja annetaan olla suolassa muutaman päivän, jonka jälkeen ne laitetaan kuivumaan. Kuivanlihan savustaminen on vain Käsivarren alueelle ominainen tapa. Muualla lihaa savustetaan yleensä vain syksyllä.

"Lihat on kannettu sisään lämpenemään ja suolattu. Kun ne ovat olleet suolassa muutaman päivän, on aika savustaa. Teemme tulet laavuun, jonne lihat on jo ripustettu valmiiksi ylhäälle odottamaan savustusta. On tärkeää, ettei tuli ole liian iso ja kuuma. Katajaa käytetään savustuksessa, koska se tuo hyvän maun lihalle. Seuraavana päivänä lihat laitetaan kuivumaan ulos, ja lihojen ympärille laitetaan verkko, etteivät linnut pääse pistelemään lihoja. Loppukeväällä tai alkukesästä kuivat lihat otetaan ulkoa pois kuivumasta, ja laitetaan pakastekaappiin, etteivät ne kuivu liikaa."

Veahkki auttaa tietysti myös tavanomaisissa kotitöissä. Verhojen vaihtaminen ei ole mitenkään helppoa ikäihmisille, kun pitää nousta tuolille ja kurottaa ylös. Silittäminen kyllä onnistuu, mutta ikkunoihin laittaminen onkin jo vaikeampaa.

"Sovittiin edellisellä kerralla, että laitan verhot tankoihin ja ylös, kun tulen. Verhot olikin silitetty valmiiksi odottamaan tuloani. Ja sillä aikaa kun laitoin verhot paikoilleen, teki emäntä vohvelitaikinan ja vohvelien tuoksu täytti huoneen. Saatuani työn valmiiksi oli kahvin ja vohveleiden aika.

No, siinä juteltuamme jonkin aikaa, sanoi emäntä pesualtaan putken vuotavan. Hän oli yrittänyt soittaa putkimiehelle, mutta ei ollut saanut putkimiestä vielä kiinni. Sanoin että voin katsoa jos minusta olisi apua. No joo, eihän siinä ollut muuta kun tiukentaa klemmari niin vuoto loppui."

Näinkin pienestä asiasta voi tulla suuria huolia ikäihmisille. Veahkkin työ kokonaisuudessaan on saamelaisille kotona asuville ikäihmisille kotona pärjäämisen ja sosiaalielämän ylläpitämistä.

4 YHTEENVETO

Yhteenvetona voidaan todeta, että järjestö voi tehdä ja saada aikaan hyvää ja todellista vanhustyötä. Tietenkin täytyy tehdä yhteistyötä muiden vanhustyötä tekevien tahojen kanssa, mutta monesti ”ei-lakisääteinen” työ jää tekemättä, jos se jää pelkästään kuntien harteille. Resurssien vähyys ja monien lakisääteisten toimintojen toteuttaminen vie kuntien henkilöstön voimavarat, ja tässä kuvioon tulee mukaan järjestö. Erilaiset hankkeet ja projektit ovat järjestöjen tapa mahdollistaa toimintojen järjestämisen muun muassa ikäihmisille. Nopea reaktioaika erilaisten toimintojen aloittamiseen on yksi positiivinen asia, joka voidaan lukea järjestötyön hyväksi. Koska kaikki kehittämistyö on nykypäivänä hankerahoituksen varassa, on järjestöjen tekemä työ tärkeä osa kaikkea toimintakenttää.

Suunnitelmallisen vanhustyön ja järjestäytyneen yhteistyön tuloksena voidaan todeta, että järjestölähtöinen ja järjestön toteuttama, monikulttuurinen ja saamelaiserityinen vanhustyö tuottaa tulosta. Enontekiöllä, missä SámiSoster ry:n on toteuttanut vanhustyötä osittain jo vuodesta 1999 lähtien, on nähtävissä yleinen hyväksyntä ja tarve järjestön tekemälle monikulttuuriselle vanhustyölle. Kävijämäärien seuranta niin kerhoissa, eri tapahtumissa kuin Luovatuvallakin osoittavat tehtävän työn tarpeellisuuden, ja toisaalta myös arvostuksen. Yksi verkostomaisen yhteistyön menestystarinoita on Enontekiöllä toteutettu Luovatupa – toiminta, jossa oli vuonna 2009 yhteensä 10 430 kävijää.

Yhteistyö julkisen ja järjestöjen välillä on lisääntynyt ja vahvistunut. Enontekiön kunnan saamenkielinen kehittäjä sosiaalityöntekijä, Veahkki–työntekijä, projektityöntekijät, seurakunnan viranhaltijat, kunnan kotipalvelutyöntekijät ja kotisairaanhoidon työntekijät ja muut vanhustyötä tekevät ovat yhdessä kokoontuneet pohtimaan vanhustyön haasteita ja mahdollisuuksia. Vanhustyön foorumi Enontekiöllä on kanava, jossa jokainen vanhustyötä tekevä saa äänensä kuuluville, riippumatta siitä mihin toimijatahoon kuuluu. Yhteistyö ja verkostoituminen on todella tärkeää ja yhteiset tavoitteet ja päämäärät vahvistavat yhteistyöverkostoa. Kokemukset yhteistyön onnistumisesta ja tuloksien syntymisestä motivoivat kaikkia työhön osallistuneita. Vanhustyön foorumityöskentelyä on päätetty jatkaa edelleen, ja sen toiminta on koettu hyväksi.

Veahkki-toiminnan kohdalla voidaan myös todeta, että jos järjestö tekee hyvän pohjatyön ja kehittämistyön projektissa, voi julkinen sektori, tässä tapauksessa kunta jatkaa hyvien käytäntöjen eteenpäin viemisessä. Saamenkielisten ja saamelaiserityisen kotipalvelutyön kehittäminen Enontekiöllä Veahkki-työn kautta on myös hyvä esimerkki siitä, miten pitkäjännitteinen ja suunnitelmallinen yhteistyö tuottaa tulosta, ja vaikeuksien kautta on päästy kaikkia tyydyttävään lopputulokseen.

LÄHTEET:

Magga Ristenrauna ja Palojärvi Leena 2006: Virkus gilli – loppuraportti, 8

Kilpeläinen Arja, Nikunlassi Yrjö (toim) 2006: Kylät muutoksessa. Hankkeet kylien hyvinvoinnin edistäjinä? Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 23. Oulu.

SamiSoster ry 2002: Veahkki- Enontekiön saamelaisten vanhusten tukityöntekijä - projektin loppuraportti

SámiSoster ry 2009: Anna&Arvo. Ihmisarvoista vanhuutta toteuttamassa. Loppuraportti.

5 KEHITTÄMISEN TUKIRAKENNE SÁMISOSTERIN PROJEKTEILLE

Sari Guttorm & Kaisa Kostamo-Pääkkö

1 Miksi Poske?
2 Mihin kehittämisen tukirakennetta tarvitaan?
3 Miten tukirakenne toteutettiin?
4 Lopuksi

1 MIKSI POSKE?

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen valtakunnalliseksi erityistehtäväksi on määritelty saamenkielisen väestön palvelutarpeiden huomioon ottaminen tarpeellisissa tehtävissä. Saamelaisten hyvinvointipalvelujen kehittäminen, siihen liittyvä tutkimus, koulutus ja arviointi ovat erityisalueena Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskes¬kuksen tehtäväkentässä. Hallinnollisesti Saamelaiskäräjien yhteydessä toimiva Saamelaisyksikkö huolehtii näistä tehtävistä yhteistyössä Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan toimintayksikköjen kanssa.

Posken toiminnassa huomioidaan Saamelaiskäräjien tavoitteet sosiaali- ja terveysalalla. Saamelaiskäräjät on asettanut tavoitteeksi sosiaali- ja terveysalalla että saamelaisille tarkoitetut sosiaalialan palvelut on suunniteltu sisällöltään saamelaisten oman kulttuurin lähtökohdista, saamelaisten perinteiset arvot ja elämäntapa huomioiden ja että palvelut toteutetaan saamen kielellä ja saamelaisten itsehallinnon perustalta.

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Saamelaisyksikön keskeisenä tavoitteena on saamelaisten sosiaalipalvelujen sisällöllinen sekä laadullinen kehittäminen ja toiminta-alueena on lähinnä saamelaisalue ja yhteistoimintaverkostoon kuuluvat Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen toimintayksiköiden lisäksi kunnat, järjestöt, yliopistot ja oppilaitokset, saamenkielisiä alan palveluja tuottavat tahot Norjassa ja Ruotsissa.

SámiSoster ry on valtakunnallinen saamelaisten sosiaali- ja terveysalan yhdistys, joka toteuttaa kehittämishankkeita, jotka liittyvät saamelaisten hyvinvointipalveluiden kehittämiseen. Posken valtakunnallinen erityistehtävä mahdollisti SámiSoster ry:lle tarjota asiantuntijapalvelua kehittämisen tukirakenteen suunnittelussa ja toteutuksessa.

2 MIHIN KEHITTÄMISEN TUKIRAKENNETTA TARVITAAN?

Hanke- ja projektityö on arkipäivää sosiaali- ja terveydenhuollossa. Projektit ovat myös järjestöjen kehittämisen työvälineitä. Yleensä projektin avulla haetaan uusia työkäytän-

töjä, joilla parannetaan palveluja ja kehitetään työmenetelmiä. Keskusteluissa projektit kohtaavat paljon kritiikkiä. Projektit koetaan yksinäisen työn tekemisen paikkoina. On sanottu, että projektit syövät aikaa muulta työltä, eikä niistä ole ollut aina hyötyä. Miksi projektien avulla kehittäminen ei tunnu toimivan? Miksi projektien tulokset haihtuvat ilmaan? Mitä seuraa, kun työtä ja/tai organisaatiota kehitetään vain projekteilla? Miten erilaiset projektit soveltuvat sosiaali- ja terveydenhuoltoon? Toisaalta yksittäisten projektien työntekijät kokevat työn tekemisen yksinäiseksi, eikä heillä aina ole työyhteisöä tukenaan.

Projekteilla kehittämisen suuri ongelma on, etteivät tulokset tahdo juurtua arjen käytäntöihin. Se johtuu siitä, että projektissa ei ole katsottu toiminnan kokonaisuutta, vaan projektissa on keskitytty irrallisiin, yksittäisiin toimintoihin. Kaikkia projekteja ei välttämättä muisteta ja toisinaan tehdystä ja tuloksista jää kaoottinen kuva. Projektin tuloksia ei saada juurrutettua, jolloin ongelma jää ratkaisematta. Tulokset unohtuvat arkistoon ja pahimmassa tapauksessa sama työ tehdään uudelleen. Projektien yhteys organisaatioon/järjestöön ja sen strategiaan saattaa jäädä heikoksi.

Hankkeissa mukana olevilla pitäisi olla mahdollisuus ja oikeus käydä avointa ja rakentavaa keskustelua koko prosessin ajan. Hanketta arvioitaessa on puhuttava lopputuloksen lisäksi myös lähtötilanteesta sekä matkan aikana kohdatuista ongelmista ja niiden syistä. SámiSoster ry:n itsenäisten projektien toiminnan verkostoituminen sisällöllisesti samankaltaisella, joskin maantieteellisesti hyvinkin laajalla toiminta-alueella asettaa mielenkiintoisia haasteita toimijoille niin organisaation tasolla kuin yksittäisten projektityöntekijöiden kohdalla. Kehittämisen tukirakenteen tavoitteena oli projektien keskinäinen yhteistoiminta saamelaiserityisten hyvinvointipalvelujen kehittämisessä – tehdä näkyväksi saamelaiserityiseen kulttuuriin pohjautuvat palvelun kehittämisen ja tuottamisen tavat.

Verkostoituminen ja yhteistyö olivat erityisen tärkeinä elementteinä SámiSoster ry:n toiminnassa siksi, että projekteilla oli yhteinen tausta ja lähtökohdat sekä se, että useimmassa projektissa oli ainoastaan yksi työntekijä. Tämä lisää työntekijätasolla tarvetta verkostoitumiseen, koska sillä on olennainen merkitys osallisten jaksamiselle, hyvinvoinnille ja selviytymiselle sekä hankkeiden tavoitteiden saavuttamiselle. Olennaista on SámiSoster ry:n projektityöntekijöiden keskinäinen verkostoituminen yhteisen kehittämistehtävän äärelle – saamelaiserityisen palveluiden kehittämiseen ja kokemustiedon jakamiseen.

3 MITEN TUKIRAKENNE TOTEUTETTIIN?

SámiSoster ry:n, sen projektien ja projektityöntekijöiden tueksi muodostettiin kehittämisen tukirakenne, jota toteutti Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikkö ja Saamelaisyksikkö yhteistyönä. Kehittämisen tukirakenne kokoontui vuosien 2008 – 2010 aikana noin neljä kertaa vuodessa, yleensä kaksipäiväisesti ns. kehittämispäivien merkeissä. Kehittämispäiville osallistuivat projektien työntekijät, Sá-

miSoster ry:n toiminnanjohtaja ja sihteeri sekä Posken Lapin toimintayksikön kehitysjohtaja ja saamelaisyksikön suunnittelija. Kehittämisen tukirakenteen avulla saamelaiskulttuuriin liittyvä paikallistieto ja -kokemus pyrittiin yhdistämään saumattomasti sosiaalialan laajempaan tietoon ja kokemukseen. Ideana oli verkostoitua, työskennellä yhdessä sekä koota yhteen projekteissa karttunutta kokemusta ja tietoa.

Kokoontumisissa käsiteltiin projektityöntekijöiden rooleja, vastuita, tavoitteita ja konkreettista toimintaa. Tukirakenne auttoi tiedon kulussa, yhteistyössä sekä verkostoitumisessa eri hankkeiden ja toimijoiden välillä. Se myös mahdollisti tavoitteiden konkretisoitumisen ja helpotti dokumentointia. Kehittämisen tukirakenne tarjosi areenan, jossa työntekijät voivat testata omia ajatuksiaan ja ideoitaan keskenään sekä toteuttaa yhteistyötä siten, että parhaimmillaan ne tukivat projektien tavoitteita. Erilaiset tavoitteet, mielipiteet ja intressit toimivat pohjana luotaessa yhteistä näkemystä. Samalla se vahvisti yhteistä tietoa ja kokemusta paikallisuudesta, saamelaiskulttuurista, sekä sen vahvasta identiteetistä sekä merkityksestä.

Syksyllä 2009 projektien kesken päätettiin, että hankekokonaisuudessa saavutetut tulokset ja kokemukset julkaistaan yhteisessä artikkelikokoelmassa – tässä käsillä olevassa julkaisussa. Julkaisuun pyydettiin artikkelit kaikilta hankekokonaisuudessa mukana olleilta projekteilta, SámiSoster ry:n järjestötoiminnasta, saamelaisten kielestä ja kulttuurista ja saamelaisten asemasta.

4 LOPUKSI

Kehittämisen tukirakenne oli tärkeä kehittämishankkeiden tavoitteiden saavuttamisessa ja erityisesti hankkeiden saamelaiskulttuurilähtöisen toiminnan dokumentoinnissa. Tarvetta hankkeiden kehittämisen tukirakenteelle on nähtävissä myös jatkossa, erityisesti työntekijöiden työnohjauksessa saamelaisten palveluiden kehittäjänä.

Saamenkieleen ja saamelaiskulttuuriin pohjautuvien palvelujen kehittäminen vaatii työntekijöille tukea, ohjausta, kannustusta ja tietoa. Henkilöstön osaamisen vahvistamisella ja saamelaistiedon lisäämisellä luodaan edellytykset pitkäjänteiselle ja suunnitelmalliselle kehittämiselle. Saamelaisten palvelujen kehittämiseksi on luotava kestävä kehittämisrakenne, jotta voidaan turvata saamelaisille laadukkaita hyvinvointipalveluita saamenkielellä ja saamelaisista lähtökohdista.

6 BÁLGÁ NALA – POLULLE KULTTUURISIA ERITYISPIIRTEITÄ ETSIMÄSSÄ

Ristenrauna Magga

SámiSoster ry on toimintansa aikana joutunut tai päässyt vastaamaan yhä uusiin ja uudenlaisiin haasteisiin, joita ovat asettaneet niin saamelaisväestön tarpeet kuin muuttuva toimintaympäristökin. Haasteet ovat aina liittyneet tavalla tai toisella yhdistyksen asettamiin lähtökohtiin: saamelaisväestön hyvinvoinnin edistämiseen ja saamelaisen yhteisön elinvoimaisuuden vahvistamiseen saamenkielellä, saamelaisten arvojen, perinteisen tietämyksen, elämäntavan ja kulttuurin perustalta.

Bálgá nala -kirjassa on kuvattu SámiSoster ry:n viime vuosien aikana toteutettuja kehittämishankkeita, joista jokainen on erilainen, ainutlaatuinen sekä saamelaisten ja alueen kannalta erityisen merkityksellinen. Kehittämistoiminnan merkittävimpänä mahdollistajana on toiminut Raha-automaattiyhdistys. Lisäksi tukijoina ovat toimineet muun muassa Terveyden edistämiskeskus ja Kirkkopalvelut. Lisäksi Enontekiön kunta, Saamelaiskäräjät ja Lapin Ely-keskus ovat osaltaan mahdollistaneet toiminnan toteutuksen.

Tähän julkaisuun kootut kertomukset hankkeiden toiminnasta osoittavat, että SámiSoster ry on päässyt polulle, saameksi *bálgá nala*, saamelaiserityisten palvelujen kehittämisessä, ja sitä polkua on hyvä jatkaa eteenpäin.

Saamelaiserityinen toiminta sosiaali- ja terveydenhuollossa perustuu saamelaisten opittuihin, yhteisiin ja perittyihin arvoihin, uskomuksiin, normeihin ja elämäntapojen käytäntöihin, jotka ohjaavat ajattelua, ratkaisuja, toimintoja ja totunnaisia tapoja. Sosiaali- ja terveysalan työntekijöiltä vaaditaan saamenkielen taidon lisäksi saamelaisen kulttuurin tuntemista ja kulttuurista herkkyyttä tunnistaa kulttuurisidonnaisia tapoja ja merkityksiä.

Kirjan alussa on kuvattu kehittämishankkeiden lähtökohdiksi saamelaisten lainsäädännöllistä asemaa alkuperäiskansana, saamen kielen merkitystä, hankkeiden toimintaympäristöjä sekä SámiSoster ry:n omalle toiminnalleen asettamia lähtökohtia ja tavoitteita. Sámás Terapiijjas – saamenkielisen ja saamelaiskulttuurisen puheterapiamateriaalin kehittäminen oli pohjoismaisestikin merkittävä hanke. Sen tuloksena syntyi ennennäkemätöntä saamelaista materiaalia, jonka avulla voidaan parantaa mahdollisuuksia saamenkielisen puheterapian antamiseen. Silti on vielä huima askel täysin saamenkieliseen palveluun. On tosiasia, että suurin osa käytettävästä terapiamateriaalista ja testeistä on edelleen suomenkielisiä, joten on suuri tarve sekä materiaalille, erilaisille arviointimenetelmille että testeille. Ja niiden lisäksi tarvitaan saamenkielistä henkilöstöä, jotta toiminta onnistuu. Kunnilla on nyt käytössä materiaalia, mutta siellä tarvitaan erityisesti terveydenhuollossa aktiivista otetta, jotta tiedostetaan ja tunnistetaan saamelaisten asiakkaiden kohdalla kommunikoinnin vajeet ja kuntoutuksen tarve ja tarvitaan konkreettia toimia saamenkielisen kuntoutuksen järjestymiseksi.

Ovttastallan – saamelaiskulttuurisen tukiverkoston luominen on oivallinen idea vahvistaa perheiden keskinäistä vertaistoimintaa ja tukea saamelaiskulttuurista toimintatapaa ja vahvistaa perheiden saamelaisuutta. Saamelaisalueen laajuus asetti toiminnalle omat reunaehtonsa, mutta idearikkaiden toimijoiden avulla kulttuurinen vertaisverkosto muotoutui. Saamelaisten arjen elämä on kirjavaa ja värikästä. Niin olivat myös kulttuurisen tukiverkoston säikeet, joista projektin vaihtuva henkilöstö sai punottua lujaa verkkoa perheiden kannatteluun. Mikä tahansa vertaistoiminta ei korvaa perheille Ovttastallan -toimintamallia, joten onkin panostettava siihen, että juuri tällainen toiminta voi jatkua. Itseohjautuvana toimintana se ei onnistu, vaan vaatii koordinaattorin ja hänen tuekseen saamelaiskulttuurin osaajia ” kulttuuriseppiä”.

Uusien ja mielenkiintoisten haasteiden eteen SámiSoster ry joutui terveyden edistämisen kysymyksissä. Saamelaisilla ei ole perinteitä suomalaisessa terveydenhuollossa määriteltyyn terveyden edistämiseen. Dearvasit eallin – hankkeen polku oli uusi ja aikaa vievä, koska oli etsittävä keinoja, miten ensinnäkin saavuttaa kohderyhmät ja miten saada sanomaa perille. Monia kiviä käännettiin ja todettiin, että *”pieni päätös päivässä”* vaatiikin paljon työtä.

Erityisen haasteen heittivät poroelinkeinonharjoittajat, jotka paiskivat töitä tuntureilla ja poroaidoilla. Heitä kokosi yhteen vain konkreettinen, poronhoidossa hyödyllinen toiminta. Juuri kun Dearvasit eallin -hankkeessa saatiin juonesta kiinni ja poronhoitajat innostuivat asiasta, projektin aika loppui ja terveydenhoitajat palasivat itse kukin omiin virkatöihinsä. ”Tarvitseeko saamelainen terveyttä vai pelastusta?”, kysyttiin kesällä 2009 saamelaisten ekumeenisilla kirkkopäivillä Inarissa. Lopputulema oli, että ihminen tarvitsee molempia, pelastusta ja terveyttä, joten saamelaisten terveyden edistämiseen on panostettava ja toimintaa kehitettävä Dearvasit eallin – hankkeen viitoittamalla polulla. Tässä hankkeessa saatujen tulosten mukaan on toimintaa toteutettava sellaisin toimintamuodoin, joilla voidaan tukea saamelaisia riittävän hyvin. Sen vuoksi on käynnistettävä saamelaisten terveyden edistämisen toimintaa eri puolille saamelaisaluetta ja aivan erityisesti panostettava poroelinkeinonharjoittajiin, koska he ovat vaikeimmin saavutettava ryhmä.

Jokaisella meillä on joku käsitys viinasta, viinan juonnin kiroista tai hauskuudesta. Kun viinasta tulee ongelma tai sorrutaan liialliseen juopotteluun, sitä on vaikeampi ottaa puheeksi. Viinankäytön ongelmien käsittely saamelaisessa yhteisössä ei ole helppoa. Siihen me tutustuimme Goaikkanas – Tippa -hankkeessa.

Oli rohkea veto lähteä kehittämään saamelaisten keskuudessa päihdetyötä. Mutta rohkea ”Tohtori-tippa” otti asioihin kantaa, puhui ja kirjoitti ja yhtäkkiä alkoholiasiat olivatkin keskusteluissa siellä ja täällä, muun muassa Valtakunnalliseen Mielenterveys- ja päihdetyön kehittämisohjelmaan (MIELI 2009) kirjattiin erikseen saamelaisten palvelujen kehittämisen tarve.

Goaikkanas – Tippa -hanke avasi päihdetyössä uudenlaisia polkuja kuntien ja muiden toimijoiden kanssa, ja näitä polkuja on tallattava leveämmäksi sekä rakennettava pitkospuita erityisesti terveydenhuollon suuntaan. Goaikkanas-hankkeeseen resursoitiin kahden ensimmäisen vuoden aikana vain 20 000 euroa vuodessa, ja siihen nähden hankkeessa saavutettiin huikeita tuloksia. On kuitenkin todettava, että tällaisen ihka uuden toiminnan käynnistyessä tarvittaisiin kunnon resursseja. Goaikkanas-hanke on herätellyt eri tahoja huomaamaan, että saamelaiset tarvitsevat erityistä huomiota päihdepalvelujen järjestämisessä, eikä niitä palveluja vielä ole saatavilla. Joten nyt tarvitaan tarpeeksi resursoitu ja riittävän pitkäaikainen kehittämishanke luomaan saamelaiserityisiä toimintamuotoja.

Goaikkanas – Tippa -hankkeen tulosten pohjalta SámiSoster ry aloitti Goaikkanas II: Sámi vugiin fámuid gárrenávnnasbargui – Saamelaiset voimavarat päihdetyöhön -hankkeen, jossa tehdään uraauurtava polunavaus saamelaisyhteisöön päin. Sámi vugiin fámuid gárrenávnnasbargui -hanke keskittyy nimenomaisesti saamelaisten toimintamuotojen kehittämisen, joten sen työn jatkaminen ja toimintojen testaaminen käytännössä on tulevien vuosien haaste, johon toivomme rahoittajilta riittävää resursointia sekä määrällisesti että ajallisesti.

Nuoraid Ohcejohka – Nuorten Utsjoki oli sananmukaisesti utsjokelaisten nuorten oma hanke. He itse olivat vaikuttamassa hankkeen syntyyn ja myös ohjasivat koko toiminnan sisältöä vastaamalla kyselyihin, antamalla palautetta ja ennen kaikkea osallistumalla toimintaan aktiivisesti. Kyllä hyvällä yhteistyöllä tuloksia syntyy, paljonkin, jos niin halutaan. Tässä hankkeessa se osoitettiin. Yhteistyön avulla toiminta juurtui ja jäi elämään paikkakunnan nuorten arjessa. Monikulttuurisen työskentelytavan juurruttaminen ei sen sijaan toteutunut täysin, koska resursseja oli vähän, mutta esteenä oli myös koulutetun saamenkielisen työntekijän puute. Sen verran kuitenkin työparityöskentelyä saatiin kokeiltua, että voi todeta sen hyväksi toimintamuodoksi. Utsjoella haasteita tarjoavat rajaalueella kummallakin puolella Teno-jokea asuvat nuoret, toimintojen vähäisyys ja pitkät välimatkat kylien välillä.

Vanhustyö on koko SámiSoster ry:n toiminnan ajan ollut kehittämistoiminnassa mukana. Veahkki -auttaja, avustajatoimintaa kehitettiin jo 1990-luvun alussa Raha-automaattiyhdistyksen tuella. Nyt vastaavaa toimintaa toteutetaan kaikissa saamelaisalueen kunnissa. Veahkki-toiminta on täysin saamenkielistä ja vanhuksen arjen tukeminen tapahtuu saamelaiskulttuurin lähtökohdista.

Veahkki-toiminnan sisällöstä on vuosien aikana muotoutunut saamelaisen kotipalvelutyön malli. Saamelaisalueen vanhustyön kehittämisen yhteydessä kuntien vanhustyössä on mallinnettu Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Poske) saamelaisyksikön koordinoimana saamelaista vanhustyötä Veahkki-toiminnan pohjalta.
Saamelaisen vanhustyön mallinnuksen yhteydessä nousi erityisesti esille, kuinka vaikeaa saamelaisilla työntekijöillä oli kuvata saamelaisen arjen toimintaa, kirjoittaa ”itses-

tään selvyyksiä", kuten he sanoivat. Pohdin tuolloin, että saamelaisen työntekijän pitäisi tuntea hyvin suomalaisen vanhustyön sisältö voidakseen tunnistaa kulttuuriset eroavaisuudet. Tässä kirjassa Veahkki-toiminnan kuvaus päiväkirjan muodossa osoittautui toimivaksi.

Birgen ruovttus – Pärjään kotona -hankkeessa toiminta on ollut monipuolista ja laajaa, joten siinä myös muodostui "itsestään selvyyksien" kuvaamisen probleema. Birgen ruovttus -hanke on onnistunut tekemään "hattutempun" kunnassa, jossa vajaat 2000 ihmistä asuu hajallaan pitkin laajaa kuntaa. Hankkeen toiminta on aktivoinut valtavan määrän ihmisiä, noin 11 000 vuodessa, osallistumaan toimintoihin. Verkosto, jossa ovat mukana alueella toimivat tärkeimmät julkiset toimijat sekä järjestöt yhdessä, on sananmukaisesti toimiva verkosto. Sen avulla on pystytty luomaan Luovatupa, jota ilman ei enää Enontekiöllä tulla toimeen. Mikäli se loppuisi, monelle, monelle vanhukselle tulisi itku silmään.

Birgen ruovttus -hanke on myös onnistunut luomaan luonnollisen monikulttuurisen toiminnan, jossa puhutaan saamen ja suomen kieliä rinnan sen mukaan, minkä kielisiä osallistujia toiminnassa on mukana, ja toiminnan sisällöt muotoutuvat molempien kulttuurien mukaisesti.
Oman haasteen alueella työskentelyllä tuo myös raja-alueen monikielisyys ja yhteistyö Norjaan ja Ruotsiin.

Birgen ruovttus –hankkeen toiminnassa vanhusten lisäksi kohderyhmänä ovat omaishoitajat. Heidän tuekseen on kokeiltu tavanomaisia työntelymuotoja; leirejä ja kerhoja kirkonkylällä. Kirkonkylällä toimivat vertaisryhmät eivät palvele omaishoitajia laajassa, harvaanasutussa kunnassa, koska hoidettavan hoidon järjestäminen kotiin muutamaksi tunniksi on joskus työläämpää kuin kotona hoitaminen ilman apua.

Bálgá nala -kirjan syntymiseen vaikuttivat merkittävästi SámiSoster ry:n kehittämishankkeiden tukirakenteen vetäjät Posken Lapin yksikön kehittämisjohtaja Kaisa Kostamo-Pääkkö ja Posken saamelaisyksikön suunnittelija Sari Guttorm. Kehittämisen tukirakenteen päivillä käytiin useita kertoja läpi saamelaiskulttuurisuuden dokumentointia itse kussakin hankkeessa ja siitä kehkeytyi ajatus artikkelien kirjoittamisesta.

Ajatus kehittämisen tukirakenteesta syntyi monestakin syystä. SámiSoster ry:n toiminta laajeni ja monipuolistui, jolloin yksinomaan toiminnanjohtajan rahkeet eivät enää riittäneet hankkeiden suunnitelmalliseen ohjaukseen. SámiSoster ry:n toimijoilla oli aiempaa kokemusta kehittämistoimintaa tukevasta kehittämisen tukirakenteessa Posken koordinoimasta Elävä Kylä -hankkeesta. Niiden kokemusten perusteella päätettiin kokeilla vastaavaa SámiSoster ry:n kehittämishankkeiden tueksi.

Toimintaympäristön muutokset osaltaan vaikuttivat tukirakenteen käynnistämiseen. Toimintaympäristössä tapahtui kaiken aikaa erilaisia muutoksia, jotka vaativat kehittä-

mistoiminnalta uudenlaista panostamista mm. rahoittajien taholta. Saamelaisten asema alkuperäiskansana ja lainsäädännöllisen aseman vahvistuminen velvoittivat eri toimijoita huomioimaan saamelaiset erikseen sosiaali- ja terveydenhuollossa.

SámiSoster ry:n toiminnalle asettivat uusia haasteita ja velvollisuuksia myös saamelaisten tiedostuksen lisääntyminen sekä saamelaisten kielellisistä ja kulttuurisista oikeuksista että alan saamelaiserityisten palvelujen kehittämistarpeista.

Kehittämisen tukirakenne osoittautui erinomaiseksi työskentelyvälineeksi. Siinä vahvistettiin työyhteisöä, mahdollistettiin vertaistoimintaa sekä saatiin ohjausta ja tukea projektien eteenpäin kuljettamiseksi.

SámiSoster ry:n hanketyöntekijät työskentelevät eri puolilla saamelaisaluetta ja pääsääntöisesti yksin, joten luonnollista työyhteisöä ei ole ympärillä päivittäin. Kehittämispäivillä olivat koolla kaikki ja se oli oivallinen ryhmääntymispaikka, jossa oli mahdollisuus luoda työyhteisön me-henkeä. Hankkeiden toteuttamisen kannalta kehittämisrakenne tarjosi suunnitelmallisen etenemisen rungon. Haasteelliseksi muodostui hankkeiden eriaikaisuus projektin eri vaiheissa. Ilman kehittämisen tukirakennetta tuskin olisimme päässeet niin hyviin lopputuloksiin. Ulkopuolinen vetäjä näkee asiat eri tavalla kuin päivittäin toiminnassa mukana oleva. Saamelaiskulttuurisuuden tiedostaminen omassa työssä oli eräs niistä asioista, joita pohdimme paljon, koska ne ovat niin itsestään selviä, ettei niihin kiinnitetä erikseen huomiota. Siinä ulkopuolinen oli oivallinen apu kysymysten esittäjänä. Dokumentointi ja toiminnan jaksotus vaativat myös erityistä ohjausta.

Tulevaisuus

SámiSoster ry:n kehittämishankkeiden tueksi on edelleenkin jatkettava kehittämisen tukirakennetta. Työntekijät tarvitsevat tukea paitsi projektien toteuttamisessa, myös saamelaisuuden huomioimisessa työssään sekä tukea työssä jaksamiseksi.

SámiSoster ry on noin 12 vuoden ajan kehittänyt saamelaiserityistä toimintaa sosiaalialalla ja viime vuosina myös terveydenhuollossa. Vuosittain olemme joutuneet pohtimaan, miten arvioimme saamelaisuuden vahvistumista ja saamelaisten hyvinvoinnin lisääntymistä. Saamenkielinen toiminta on helposti mitattavassa, mutta tarvittaisiin saamelaisten syrjäytymisen ja hyvinvointiin liittyviin asioihin erilaisia kriteereitä ja arviointimenetelmiä. SámiSoster ry:ssä on mahdollisimman pian käynnistettävä erillinen hanke arvioinnin kehittämiseksi.

Yhdistys onkin jo vuosia nostanut esille tutkimustarpeita ja arvioinnin kehittämistä. Olisi tarpeen luoda ajantasainen ja kattava kuva saamelaisten hyvinvointipalveluiden toteutumisesta, tilasta ja palvelutarpeista saamelaisalueella sekä valtakunnan tasolla. Keskeisenä tarkastelunäkökulmana tulisi olla saamelaisten koettu hyvinvointi. Olisi tarpeen

välittää saamelaisten omia näkemyksiä ja kokemuksia palveluista, palvelutarpeista sekä siitä mistä hyvinvointi heidän käsitystensä mukaisesti koostuu. Tutkimustarpeita olisi paljonkin muun muassa saamelaisten terveyteen liittyvissä kysymyksissä. KASTE – ohjelmaan ja Lapin hyvinvointiohjelmaan valitut indikaattorit vaatisivat saamelaisten osalta erillistä tarkastelua. Lapin yliopiston sosiaalityönlaitos ja Oulun yliopiston Thule-instituutti ovat hakeneen rahoituksia kyseessä oleviin tutkimushankkeisiin, mutta tuloksetta.

Yhdistyksen toiminnoilla on herätetty kiinnostusta saamelaiskulttuuristen ja saamenkielisten palvelujen käyttämiseen ja kehittämiseen. Eri toimijat ovat tiedostaneet saamelaisten erityiset tarpeet, mutta tarvitaan vielä lujasti töitä saamelaiserityisten palvelujen kehittymiseksi. Kansainvälisen yhteistyön ja alan tutkimusten kautta saataisiin hyviä eväitä kehittämistyöhön, joten olisi kiireesti luotava puitteet niiden toteuttamiselle.

SámiSoster ry saanut olla tiennäyttäjä, *”Ofelaš”*, saamelaiserityisten palvelujen ja järjestölähtöisen auttamistoiminnan kehittämisessä. Tiennäyttäjä ja polunraivaaja on ollut myös Raha-automaattiyhdistys, joka on mahdollistanut meidän toimintamme.

Haluan lausua nöyrimmät kiitokseni jokaiselle henkilölle, joka Raha-automaattiyhdistyksessä on vaikuttanut saamelaishankkeiden toteutumiseen. Lausun ne SámiSoster ry:n puolesta, mutta ennen kaikkea saamelaisyhteisön puolesta, jonka jäsenet ovat voineet saada tukea arjen toiminnoissa, joille on mahdollistunut omakielinen kommunikointi ja joille saamelaisuus on vahvistunut hankkeiden vaikutusten myötä. Samoin lausun kiitokseni Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselle sekä Terveyden edistämiskeskukselle, koska ne ansaitsevat kiitoksen SámiSoster ry:n uusien polkujen tukemisessa. Päihdetyö ja terveyden edistäminen olivat tätä ennen saamelaisyhteisössä outoja, ennen avaamattomia polkuja, mutta toivomme, että tulevina vuosina nuo polut tallaantuvat ja saamelaiserityisiä toimintoja päihdetyössä ja terveyden edistämisessä voidaan edelleen kehittää nyt saatujen kokemusten pohjalta.

Olen aina sanonut, että ”unelma on toivomus elämälle”. Unelmani on, että yhteiskunnassa toteutuu saamelaisten yhdenvertaisuus ja saamelaisille mahdollistetaan tehokas ja saamelaiserityinen palvelu ja tukitoiminta.

SámiSoster ry:ssä olemme päässeet polulle, bálgá nala, ja kulttuurisia erityispiirteitä etsimään. Niiden erityispiirteiden etsimisessä ja toimintojen kehittäminen kulttuuristen erityispiirteiden perustalta ja saamenkielellä vaatii paljon erilaisia toimia ja kehittämistä eri tahoilla.

Työskentelyolosuhteet saamelaisalueella asettavat erityisiä vaatimuksia kehittämistoimintaan. Monet asiat nostavat kustannuksia muiden muassa välimatkat, harva asutus, monikielisyys ja -kulttuurisuus. Myös saamelaisten poismuutto alueelta vaikuttaa kehittämistoiminnassa.

Esittäisin, että rahoittajat tarkastelisivat aina saamelaishankkeiden rahoitusta erillisenä muista toimijoista, koska saamelaiserityisten toimintojen kehittämistyö on vasta polun alussa ja saamelaiset Suomen ja EU:n ainoana alkuperäiskansana vaativat erityistä huomiota. SámiSoster ry:n hankkeiden rahoituksien tasoa mitattaessa huomioitaisiin aina sekä alueen laajuus että saamelaisten palvelujen ja auttamistoimien vähyys ja kehittymättömyys. Tuloksia ei voida muutoin saavuttaa.

Lopuksi lainaan SámiSoster ry:n Bearašbargu -hankkeen työntekijän toivetta, joka sopii myös yhdistyksen kehittämistoiminnan haasteisiin ja erityisesti toiminnanjohtaja tarvitsisi *Gieddegeaš-áhkkun* taitoja.

”Go mu barggus leat máŋgii váivves, váttes ja lossa áššit ja váttisvuođat, de láve orrot, ahte vare mat mun livččen ”Gieddegeaš-áhkku”, geas leat rivttes sánit juohke dillái ja de áššit ovdanit buoret guvlui.”

(Kun työssäni tulee erilaisia kriisejä ja ongelmia, niin silloin toivoisin, että olisinpa saamelainen tietäjänainen, ”Gieddegeaš-áhkku” joka löytää oikeat sanat joka tilanteeseen ja kaikki muuttuu parempaan päin.)

(Maarit K. Länsman, Bearašbargu-projekti)

KIRJOITTAJAT

Arttijeff Tarja, terveydenhoitaja, projektikoordinaattori Dearvasit eallin – Terveempi elämä -hanke, SámiSoster ry

Guttorm Sari, YTK, Suunnittelija, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, Saamelaisyksikkö, Saamelaiskäräjät

Halonen Mirka, lähihoitaja, projektityöntekijä, Ovttastallan – Yhdessäolo -hanke, SámiSoster ry

Heikkilä Lydia, YTT, projektikoordinaattori Sámi vugiin fábmuid gárrenávnnasbargui – Saamelaiset voimavarat päihdetyöhön -hanke, SámiSoster ry

Ketola Saara, lähihoitaja, projektisihteeri, Ovttastallan – Yhdessäolo - hanke, SámiSoster ry

Kostamo-Pääkkö Kaisa, YTT, kehitysjohtaja, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Laakko Minna, sosionomi (AMK), projektisihteeri, Nuoraid Ohcejohka – Nuorten Utsjoki -hanke, SámiSoster ry

Labba Ellen-Anne, lähihoitaja, projektityöntekijä, Veahkki, Enontekiön kunta/ SámiSoster ry

Magga Ristenrauna, toiminnanjohtaja, SámiSoster ry

Niittyvuopio Aune, terveydenhoitaja, projektikoordinaattori Dearvasit eallin – Terveempi elämä -hanke

Näkkäläjärvi Pauliina, terveydenhoitaja, projektityöntekijä, Dearvasit eallin – Terveempi elämä -hanke, SámiSoster ry

Palojärvi Leena, projektikoordinaattori, Birgen ruovttus – Pärjään kotona -hanke, SámiSoster ry

Pautamo Ellen, FM, suunnittelija, Giellagas-insituutti, Oulun yliopisto

Sara-Tornensis Sunnamaarit, FM, projektikoordinaattori, Sámás terapiijas –saamelaisen puheterapian hanke, SámiSoster ry